

T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE
AYRILIKÇI ARAP ÖRGÜTÜ EL-LÂ MERKEZİYE CEMİYETİ
(1912-1916)

Cafer YALÇIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mersin, 2005

T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE
AYRILIKÇI ARAP ÖRGÜTÜ EL-LÂ MERKEZİYE CEMİYETİ
(1912-1916)

Cafer YALÇIN

Danışman: Doç. Dr. Fevzi DEMİR

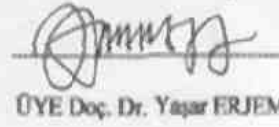
YÜKSEK LİSANS TEZİ

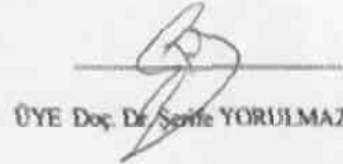
Mersin, 2005

Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Bu çalışma, jürimiz tarafından TARİH Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS
TEZİ olarak kabul edilmiştir.

BAŞKAN Doç. Dr. Fevzi DEMİR
(Danışman)

ÜYE Doç. Dr. Yazar ERJEM

ÜYE Doç. Dr. Serife YORULMAZ

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylıyorum.

25/08/2005

Prof. Dr. Serra D. RUGÖNÜL
Enstitü Müdürü 1.

ÖNSÖZ

Çok “millet”li bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti, İskodra’dan Basra’ya kadar geniş arazilerdeki farklı milletleri yüzyıllarca egemenliği altında bulundurmuştur. Fransız Devrimi’yle dünyayı etkisine alan ulusçuluk düşüncesi her imparatorluk gibi Osmanlı’yı da karıştırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılma süreci sancılı olmuş ve geniş arazileri etkilemiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Araplar da bu sürece katılmışlardır. Bu dönemde gelişmeye başlayan Arap milliyetçiliği İmparatorluğun Balkan Savaşları yenilgisiyle daha da ivme kazanmıştır.

II. Meşrutiyet döneminde Arap milliyetçiliğine hizmet eden bir çok ayrılıkçı Arap cemiyeti kurulmuştur. Bunlardan biri de El-Lâ Merkeziye Cemiyeti’dir. Kamuoyuna açık bir siyasi parti gibi çalışan bu örgüt, adından da anlaşılacağı üzere merkezîyetçi olmayan, adem-i merkezîyetçi bir söyleme sahipti. El-Lâ Merkeziye Cemiyeti Arap ulusçuluğunun yükselmesi ve Arap bağımsızlığının sağlanması için mücadele vermiştir. Resmi politikalarının yanısıra, cemiyet gizli bir örgütlenme daha oluşturmuş ve Arap bağımsızlığını hızlandırmaya çalışmıştır. Bu cemiyeti önemli kılan bir diğer etken de I.Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde Arapçı mücadeleyi toparlaması ve Osmanlı Devleti’nin en çok çekindiği Arap örgütü olmasıydı. 1912-1914 arasında iki yıl gibi kısa bir süre etkin olan El-Lâ Merkeziye Cemiyeti, bu dönemde Arap bağımsızlığı için önemli çalışmalara imza atmıştır.

Arapların Osmanlı Devleti’nden kopuş sürecinde böylesine büyük öneme sahip El-Lâ Merkeziye Cemiyeti’nin siyasal yaşamını konu alan bu çalışmamızda önce konunun boyutları ve kaynakların eleştirisi üzerinde durulmuştur. Birinci Bölüm’de Osmanlı Devleti’nin Arap Ortadoğusu’nu ele geçirmesi, Osmanlı yönetimi altında Araplar ve Arap milliyetçiliğinin gelişim süreçlerine ana çizgileriyle değinilmiştir. İkinci Bölüm’de

II.Meşrutiyet ortamı içerisinde El-Lâ Merkeziye Cemiyeti'nin kuruluşu ve cemiyetle ilgili temel bilgiler aktarılmaya çalışılmıştır. Üçüncü Bölüm'de ise El-Lâ Merkeziye Cemiyeti'nin gizli ve açık tüm siyasi etkinlikleri detaylarıyla anlatılmıştır. Son olarak Dördüncü Bölüm'de Osmanlı Devleti'nin Arap milliyetçilerine karşı verdiği mücadelelere değinilerek, El-Lâ Merkeziye Cemiyeti'nin kapanışı ve üyelerinin cezalandırılma süreçleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca yeni görüş ve değerlendirmelerde kullanılabilmesi amacıyla El-Lâ Merkeziye Cemiyeti'nin siyasi programı, propaganda bildirileri ve Arap ihtilalcilerine ait başka beyannamelere de Ekler arasında yer verilmiştir. Sonuç bölümü ise bu araştırma sonucunda elde edilen izlenim ve kanıların kısa bir özeti niteliğindedir.

Bu tezin Arap milliyetçiliğinin gelişim süreci, Osmanlı döneminde Türk-Arap ilişkileri ve ayrılıkçı gruplar ve argümanları konularını inceleyen araştırmacılara küçük bir katkıda bulunacağı umulmaktadır.

Bu çalışma, öğrencisi olmaktan gurur duyduğum hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. Fevzi Demir'in sabırla desteklemesi ve yönlendirmesi sayesinde gerçekleşmiştir. Kendisine içtenlikle teşekkür ederim. Ayrıca görüş ve önerileri ile yardımlarını esirgemeyen hocalarım Doç. Dr. Şerife Yorulmaz'a, Doç. Dr. A. Nükhet Adıyeke'ye ve Yrd. Doç. Dr. Nuri Adıyeke'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Tezimizin hazırlanması sırasında sağladıkları kolaylıklardan dolayı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ankara Milli Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı, Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi ve Mersin Üniversitesi Kütüphanesi çalışanlarına; çevirilerde, Osmanlıca kaynaklarda Mehtap Çelik'e, Almanca olanlarda Margret Gajda'ya ve Arapça metinlerde ise Ender Koçak ve Çiğdem Duman'a da ayrıca teşekkür ederim.

Mersin, Haziran 2005

ÖZET

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE

AYRILIKÇI ARAP ÖRGÜTÜ EL-LÂ MERKEZİYE CEMİYETİ

Osmanlı İmparatorluğu, önemli unsurlarından Arapların yaşadığı Ortadoğu bölgesinde yaklaşık dört yüz yıl boyunca egemenlik kurmuştur. Fransız Devrimi ile dünyaya yayılan ulusçuluk ideolojisi, Osmanlı'nın diğer unsurlarıyla birlikte Arapları da etkilemiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlayan Arap milliyetçiliği, Osmanlı Devleti'nin son döneminde kurulan ayrılıkçı Arap cemiyetleri aracılığıyla bağımsızlık isteği aşamasına gelmiştir. II. Meşrutiyet döneminde kurulan ayrılıkçı Arap örgütlerinden biri de El-Lâ Merkeziye Cemiyeti'dir.

El-Lâ Merkeziye Cemiyeti, 1912-1914 arasında I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde etkin olmuştur. Adından da anlaşılacağı üzere merkezîyetçi yönetim anlayışına karşı çıkan bu cemiyet, Osmanlı Devleti'nin sorunlarına çözüm olarak adem-i merkezîyetçi sistemi önermekteydi. Yayınladığı siyasi programının dışında gizli bir teşkilatlanma dahi oluşturan El-Lâ Merkeziye Cemiyeti, Osmanlı Ortadoğusu'nda Arap milliyetçiliğinin yükselmesi için etkili çalışmalar yapmıştır.

El-Lâ Merkeziye Cemiyeti'nin üyeleri arasında milletvekillerinden gazetecilere kadar bir çok önemli Arap milliyetçisi vardı. Bu cemiyeti önemli kılan bir başka etken de I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Arap ayrılıkçılığı hareketini kendi bünyesinde toplamasıdır. Osmanlı Devleti'nin en çok çekindiği Arap örgütü olan El-Lâ Merkeziye Cemiyeti, 1914 sonrasında bütünlüğünü koruyamasa da, üyeleri 1916 Âliye Divan-ı Harbi Örfisi yargılamalarına kadar ihtilalci çalışmalarını sürdürmüşlerdir. I. Dünya Savaşı sürecinde Cemal Paşa'nın bölgedeki Arap milliyetçilerine yönelik tedbirleri ve Âliye

yargılamaları sonrasında gerçekleşen idamlar El-Lâ Merkeziye Cemiyeti'nin sonunu getirmiştir.

Anahtar kelimeler: Ayrılıkçı Arap Örgütleri, El-Lâ Merkeziye Cemiyeti, Arap Milliyetçiliği, Arap İhtilali, Arap Bağımsızlık Mücadelesi, Arap İsyanı, Osmanlı İmparatorluğu ve Araplar, Türk-Arap İlişkileri.

ABSTRACT

THE ARAB SEPARATIST ORGANIZATION THE ASSOCIATION OF EL-LÂ MERKEZIYE ON BASIS OF THE OTTOMAN ARCHIVAL DOCUMENTS

Ottoman Empire for more than four hundred years ruled over the Middle East, where important element the Arabs lived. Nationalism ideology, which spread around the world by the French Revolution, has also influenced the Arabs together with other Ottoman elements. Arab nationalism, which started to develop as of the second half of XIX century, reached the stage of requesting for liberty through Arab separatist associations, which established in the last term of Ottoman state. One of the Arab associations established in the 2nd constitutional monarchy term is “The Association of El-Lâ Merkeziye”.

The association became effective just before World War I between the years 1912 - 1914. As it is understood from its name the association being against the principle of centralized administration suggested non-centralized system as a solution for the Ottoman problems. The Association of El-Lâ Merkeziye using besides its published political program a secret formation influenced effectively the developing of Arab nationalism in the Ottoman Middle East.

There where many important Arab nationalists such as deputies and journalists among the members of the association. An other important factor is that just before World War I the association gathered the Arab separation movement within its structure. The most avoided Arab association in the Ottoman state couldn't maintain its integrity after 1914, but it continued its revolutionary work until the members were judged by court martial of Âliye in 1916. The precautions put by Cemal Paşa against the Arab

nationalists in the region and the executions after the judgement made an end of The Association of El-Lâ Merkeziye.

Key words: Arab separatist associations, The Association of El-Lâ Merkeziye, Arab nationalists, Arab revolution, Arab liberation struggle, Arab rebellion, Ottoman Empire and Arabs, Turkish-Arab relations.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM: TARİHSEL BİRİKİM:OSMANLI İMPARATORLUĞU ve ARAPLAR.....	5
I.1. Ortadoğu’da Osmanlı Yönetimi.....	5
I.2. Arap Milliyetçiliğinin İlk Evreleri.....	9
I.3. Birinci Meşrutiyet: İlk Osmanlı Parlamentosu ve Arapların Temsili.....	14
I.4. İkinci Abdülhamid ve İslamcılık Politikası İçinde Araplar.....	19
II. BÖLÜM: İKİNCİ MEŞRUTİYET ve EL-LÂ MERKEZİYE CEMİYETİ’NİN	
ORTAYA ÇIKIŞI.....	26
II.1. İkinci Meşrutiyet Döneminde Araplar ve Siyasal Etkinlikleri.....	26
II.1.1. 1908 Devrimi ve Getirdikleri.....	26
II.1.2. Osmanlı Devleti’nde Merkezîyetçilik / Adem-i Merkezîyetçilik	
Tartışmaları.....	31
II.1.3. Araplar ve II. Meşrutiyet.....	35
II.2. İkinci Meşrutiyet Ortamında Cemiyetleşme Sürecinin Başlaması ve Arap	
Cemiyetleri.....	38
II.2.1. Cemiyetler Kanunu ve Cemiyetleşme Çalışmaları.....	38

	Sayfa No
II.2.2. İkinci Meşrutiyet Dönemi Arap Cemiyetleri.....	44
II.3. El-Lâ Merkeziye Cemiyeti'nin Kuruluşu, Kurucuları ve Üyeleri.....	47
II.3.1. Kuruluş Süreci.....	47
II.3.2. Kurucuları ve Üyeleri.....	50
II.4. El-Lâ Merkeziye'nin Yapısı ve Özellikleri.....	54
II.5. Cemiyetin Programı ve İlkeleri.....	57
II.6. Diğer Arap Örgütleri ile İlişkileri.....	64
III. BÖLÜM: SİYASİ HAYATTA EL-LÂ MERKEZİYE CEMİYETİ.....	68
III.1. El-Lâ Merkeziye Cemiyeti'nin Etkinlik Alanı ve Siyasal Çalışmaları.....	68
III.2. Propaganda Faaliyetleri.....	77
III.3. Osmanlı Devleti ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile İlişkileri.....	85
III.4. İttihat ve Terakki Cemiyeti Karşısı Muhalefet ile İlişkileri.....	98
III.5. Cemiyetin Dış Destek Sağlama Çabaları.....	103
III.6. Paris Arap Kongresi ve El-Lâ Merkeziye.....	115
III.6.1. Kongrenin Hazırlık Çalışmaları.....	115
III.6.2. Kongrenin Toplanması ve Sonuçları.....	120
IV. BÖLÜM: EL-LÂ MERKEZİYE CEMİYETİ'NİN SONU.....	130
IV.1. El-Lâ Merkeziye Cemiyeti'nin Kapanışı.....	130
IV.2. Birinci Dünya Savaşı ve El-Lâ Merkeziye Üyeleri.....	133
IV.3. IV.Ordu Kumandanı Cemal Paşa ve Arap Milliyetçilerine Karşı Mücadelesi.....	137
IV.4. Âliye Divan-ı Harb-i Örfisi'nde El-Lâ Merkeziye Cemiyeti.....	147

SONUÇ.....	161
KAYNAKÇA.....	165
EKLER.....	173

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DH-KMS	Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus
DH-SYS	Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi Siyasi Evrakı
DH-ŞFR	Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi
Ed.	Editör
E.M.C.	El-Lâ Merkeziye Cemiyeti
İ.T.C.	İttihat ve Terakki Cemiyeti
İzahat	Âliye Divân-ı Harb-i Örfisinde Tedkik Olunan Mesele-i Siyâsiye Hakkında İzahât
Krş.	Karşılaştırma
S.	Sayı
MV	Meclis-i Vükela Mazbataları
vb.	ve benzeri
vd.	ve devamı
vs.	ve saire

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, üç kıtada uzun yıllar egemenlik kurmuş ve etkin olduğu dönemlerde bir çok farklı özellikler taşıyan toplulukları bünyesinde barındırmış, çok milletli bir imparatorluktur. Bu çok unsurlu yapılanma, devlet kurumlarının sağlıklı işlediği ve halklar arasında sorunların yaşanmadığı dönemlerde gayet iyi bir şekilde sürdürülebilmıştır. Ancak dünya, Fransız Devrimi'nin açtığı perspektifte yepyeni bir çağa adım atarken, Osmanlı Devleti de bu devrimin tetiklediği milliyetçilik olgusuyla kısa zamanda tanışmış ve sarsılmıştır. Bu sürece XIX. yüzyılın ikinci yarısında gelişmeye başlayan çağdaş emperyalizmin etkileri de eklenince, İmparatorluk, dağılma sürecine girmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Ortaçağ düşünce ve kurumlarının etkisinden kurtulmakta geç kalması, Avrupa'daki köklü değişmelere ayak uydurma yeteneğini kaybetmesine ve geri kalmasına yol açmıştır.¹ Bu geri kalmışlık Osmanlı Devleti'nin dağılması sürecini hızlandıran etkenlerdendir. Önce Balkanlardaki Hıristiyan toplulukları etkileyen bu gelişmeler, daha sonra Osmanlı Devleti'nin Müslüman unsurlarını da kapsamına almıştır.

1908'de bu olumsuz gidişi durdurmak amacıyla iktidara gelen Jön Türkler ise gerçekleştirdikleri yeni siyasal açılımlarla devletin bu kötü talihini yenmeye çalışmışlardır. Ancak II. Meşrutiyet döneminde de bu kopuşlar devam etmiştir. Bu dönemde 1911'deki Trablusgarp yenilgisiyle Kuzey Afrika'daki son topraklarını kaybeden Osmanlı Devleti, elde etmek için uğruna yüzyıllarca mücadele verdiği Balkan Yarımadası'nın büyük bir kısmını da Balkan Savaşları yenilgisiyle bırakmak zorunda kalmıştır. Bu olumsuz gelişmeler kısa zamanda Osmanlı Devleti'nin Arap vilayetlerini de etkileyecek ve buralarda da ihtilalci hareketler gündeme gelecektir.

---

¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, C. IX, Ankara, 1996, s.259-260.

Osmanlı Devleti'nde Araplar da diğer unsurlar gibi, ulusçuluk ideolojisi doğrultusunda Osmanlı karşıtı, ayrılıkçı etkinliklerde bulunmuşlardır. Bu dönemde XIX. yüzyıl boyunca gizli yada açık bir çok ayrılıkçı Arap örgütü kurulmuştur. Bu oluşumlar, Osmanlı "ittihâd-ı anâsır" politikasının tasfiyesi ve Ortadoğu'da bir Arap devletinin kurulması için yoğun siyasal çalışmalar yapmışlardır. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ayrılıkçı Arap örgütleri, Meşrutiyet ortamının sağladığı özgürlükleri de kullanarak daha etkin bir çalışma zemini bulabilmişlerdir.

1908 sonrasında kurulan ayrılıkçı Arap örgütlerinin en önemlilerinden birisi de El-Lâ Merkeziye Cemiyeti'di. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde Siyasi Partiler Kanunu'nun yokluğu nedeniyle kamuoyuna açık bir siyasi oluşum olan E.M.C. ve diğer tüm siyasal örgütlenmeler cemiyet statüsündeydi. Bir siyasi parti gibi çalışan E.M.C., 1912'den, I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar ideolojik anlamda etkili çalışmalar yapmıştır. Ancak bu cemiyet, 1914 sonrası etkinliğini yitirse de, eylemsel olarak varlığını 1916'daki Âliye Divan-ı Harb-i Örfî yargılamalarına değin sürdürmüştür.

E.M.C. kısa politik yaşamı boyunca Arap halkın ulusal bilincini uyandırmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti karşıtı, ihtilaleci bir politik çizgi izleyen E.M.C.'ni Arap milliyetçilik hareketinde asıl önemli kılan etken ise, I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde bir dönem tüm ayrılıkçı Arap örgütlerini kendi çatısı altında birleştirmesiydi. Ayrıca bu cemiyet, Suriye'de bir Arap ihtilali gerçekleştiremese de 1916'daki Arap İsyanı'nın ideolojik arka planının şekillenmesinde dolaylı etkiye sahiptir.

Mısır'da Refik El-Azm başkanlığında kurulan E.M.C.'nin üyeleri arasında Ayan Meclisi üyesi Abdülhamid Ez-Zehravi, milletvekili Şefik El-Müeyyed, gazeteci Abdülgani El-Arisi ve şair Refik Rızık Sellum ile Hakkı El-Azm, Şeyh Reşid Rıza, Davud Berekat gibi önemli Arap milliyetçileri yer almaktaydı.

Cemiyet 1913'te yayınladığı programında, Osmanlı Devleti'nin sorunlarına çözüm olarak adem-i merkeziyet sistemini önermiş, yerinden yönetimin önemine ve merkeziyetçi sistemin olumsuzluklarına değinmiştir. Aslında Arapların bölgesel ayrıcalıklarını korumayı amaçlayan bu programla, uzun vadede Arap bağımsızlığına giden yolun açılacağı öngörülmekteydi. Ancak E.M.C.'nin tüm çalışmaları, yayınladığı bu program çerçevesinde olmamıştır. Cemiyet aynı zamanda gizli bir teşkilatlanma kurarak Arap ihtilalini gerçekleştirmeye ve Osmanlı egemenliğinden ayrılmaya çalışmıştır.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla etkinliğini yitiren E.M.C.'nin üyeleri fiili olarak ihtilalci siyasi etkinliklere devam etmişlerdir. 1914'te Cemal Paşa'nın Suriye bölgesine IV. Ordu Kumandanı olarak atanması diğer tüm Arap milliyetçileriyle birlikte E.M.C. üyelerinin de kaderini değiştirmiştir. Cemal Paşa'nın Arap milliyetçilerinin olası bir ihtilal girişimlerini etkisiz kılmak için verdiği sert mücadele, bölgede büyük yankı uyandırmıştır. Âliye Divan-ı Harb-i Örfisi'nde yargılanan, önde gelen E.M.C. üyeleri ve diğer Arap milliyetçilerinin asılmaları, Suriye'de kısa vadede bir isyanın çıkmasını önlemiştir. Ancak Cemal Paşa'nın bu çalışmaları Arap milliyetçiliğinin pekişmesine ve Arapların Osmanlı Devleti'ne yabancılaşmalarına katkı sunmuştur.

E.M.C., yaptığı etkinlikler ve bir dönem Arap hareketinin lideri olması nedeniyle Arap milliyetçiliği tarihinde önemli bir yere sahiptir. Ancak bu önemli cemiyet hakkında yapılan araştırmalar yetersizdir. E.M.C.'nin de içerisinde yer aldığı "Arap milliyetçiliği" başlıklı bir çok çalışma bulunmaktadır. Ayrıca 1916 Arap İsyanı'na ilişkin anı türünden eserler ve bazı akademik yayınlar da yapılmıştır. Ancak bu çalışmalarda E.M.C.'ne sınırlı bir şekilde yer verilmiş ve cemiyetin, bu önemine vurgu yapılmamıştır. Bu nedenle çalışmamız Arap milliyetçi uyanışında ve ayrılıkla sonuçlanan süreçte önemli

bir siyasal aktör olan E.M.C. hakkında ilk monografik çalışma olma özelliğini taşımaktadır.

Bu çalışmamızda Osmanlı Arşivi'nden elde edilen belgesel nitelikli kaynakların yanısıra 1916'da yayınlanan “Âliye Divân-ı Harb-i Örfisinde Tedkik Olunan Mesele-i Siyâsiye Hakkında İzahât” adlı eserden de yoğun olarak yararlanılmıştır. Ancak Osmanlı arşivinde yapılan araştırmalarda -E.M.C.'yi meşrulaştırma kaygısından olsa gerek- bu cemiyetin adının geçtiği belgelere pek rastlanmamıştır. Döneme ait Arap siyasi hareketleriyle ilgili arşiv belgelerinde “Arap ihtilalcileri” gibi genel hükümler yer almaktadır. Bu yüzden üyelerin adları üzerinden arşiv belgelerinde cemiyetin izi sürülmeye çalışılmıştır. Bu durum E.M.C.'nin olmadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü “Âliye Divân-ı Harb-i Örfisinde Tetkik Olunan Mesele-i Siyâsiye Hakkında İzahât” adlı eserde Cemal Paşa tarafından yayınlanan belgeler, bu cemiyetin varlığını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca çalışmamızda döneme ilişkin anılar ve özgün nitelikli araştırmalardan da çokça yararlanılmıştır.

I. BÖLÜM: TARİHSEL BİRİKİM:OSMANLI İMPARATORLUĞU VE ARAPLAR

I.1. Ortadoğu'da Osmanlı Yönetimi

XIV.yüzyıl başlarında beylikten devlet statüsüne evrilen ve İstanbul'un fethiyle birlikte de imparatorluk diye anılmaya başlanan Osmanlı Devleti, üç kıtada egemenlik kurmuş ve en parlak döneminde dünya siyasetine yön verecek güce ulaşmıştır.

Bu dönemde egemenlik kurduğu alanlardan birisi de Arapların yoğun olarak yaşadığı Ortadoğu bölgesidir. I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, yaklaşık dört yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde kalan bölge, Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde İmparatorluk topraklarına katılmıştır.²

Osmanlı Devleti, İstanbul'un fethi (1453) sonrası Yavuz Sultan Selim döneminde (1512-1520), önceki dönemlerde izlenen Batı'ya dönük yayılma siyasetinin aksine Doğu'ya doğru bir genişleme stratejisi izlemiştir. Bu dönemde Sultan Selim tahta çıktığı zaman, babası II. Bayezid döneminde (1481-1512) Anadolu'da başlayan ve devletin bütünlüğünü tehdit eden Sünni-Şii çatışması sürmekteydi. Bu iç huzursuzluğa son vermek isteyen padişah, Anadolu'daki Şiileri destekleyen İran şahı İsmail'in üzerine yürüdü ve onu Çaldıran Savaşı'nda yenilgiye uğrattı (1514). Bu savaş sonucunda hem devletin içteki birliği sağlanmış oldu, hem de toprakların Doğu Anadolu yüksek bölgesinin tümünü içerecek biçimde genişlemesi mümkün kılındı. Ayrıca bu savaş, doğudan gelebilecek saldırılara karşı doğal ve kolaylıkla savunulabilecek sınırlara kavuşulmasını da sağlamıştır.³

---

² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, C.I:İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, İstanbul, 1988, s.599.

³ Oral Sander, *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e*, Ankara, 1998, s.59-60.

1514 Çaldıran Savaşı'nın ardından Sultan Selim, komutanlarından Ferhat Paşa'ya Osmanlı-İran sınırları arasında kalan bölgeyi ele geçirmesini emretmiş , Ferhat Paşa da 1515'te Mardin, Raha, Rakka, Musul, Sincar, Tala'fer, Cezire, İbn-i Ömer, İmadiye, Erbil ve Kerkük'ü Osmanlı egemenliği altına almıştır.⁴ Ancak bölgedeki aşiretlerin sık sık Safevi-Osmanlı arasında tabiiyet değiştirmeleri bölgede istikrarın sağlanamamasına neden olmuştur. Bundan dolayı söz konusu bölgenin gerçek anlamda Osmanlı hakimiyeti altına girmesi, Kanuni Sultan Süleyman'ın Irak seferine çıktığı 1534'ten sonra gerçekleşmiştir.

Çaldıran zaferini izleyen Mısır seferi ve bu sefer sırasında gerçekleşen Mercidabık (1516) ve Ridaniye (1517) Savaşları bölgedeki Memlük egemenliğini sona erdirmiştir. Bu seferde kazanılan başarı, hem Osmanlı Devleti'nin Araplarla meskun Ortadoğu⁵ bölgesinde önemli büyüklükte bir araziye ele geçirmesini sağlamış, hem de halifelik makamının Osmanlı hanedanına geçmesini mümkün kılmıştır. Bu gelişmeler sonucunda kutsal emanetlerin İstanbul'a getirilmesi, Mekke ve Medine gibi kutsal kentlerin ve Hicaz hac yollarının Osmanlı denetimi altına alınması; İmparatorluğun İslam dünyası ve dolayısıyla Müslüman Arap coğrafyası üzerindeki egemenliğini arttırıcı unsurlardı. Böylece I. Selim de artık Memlük sultanları gibi İslam dünyasının tartışmasız başı olduğunu iddia edebilecektir.

Arap Ortadoğusu'nun tamamen ele geçirilmesi ancak Kanuni Sultan Süleyman'ın Irak seferi ile mümkün olabilmiştir. Sultan Süleyman padişahlığının ilk yıllarında Orta Avrupa üzerinde Osmanlı egemenliğini sağlamaya çalışmış, 1533'ten itibaren de Fırat ve Dicle nehirlerinin suladığı Verimli Hilal-Mezopotamya bölgesine

⁴ Sinan Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)*, İstanbul, 1998, s.32.

⁵ Ortadoğu bölgesinin ilk çağlardan günümüze ayrıntılı bir tarihçesi için bkz.: Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul, 2004.

yönelmiştir. Başarıyla sonuçlanan Irak seferi sonrası 1534 yılında Bağdat'ın ele geçirilmesiyle Irak topraklarının büyük bir kısmı Osmanlı egemenliği altına girmiştir.

“Osmanlıların Arap topraklarını Araplardan fethetmediği” tespitini yapan Ortadoğu uzmanı Zeine N. Zeine'ye göre “X. yüzyıldan beri vukûbulan uzun çürüme ve parçalanma döneminin bir sonucu olarak hilafet kurumu olduğu kadar Arap talihi de dibe vurmuştu”.⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun söz konusu mücadelelerle bölgeyi ele geçirmesi, Ortadoğu'da yaşayan Arap halkın yaşamında yeni bir tarihsel dönem başlatmıştır. Bu yeni dönemde Osmanlı idaresinde eyalet yönetimleriyle yönlendirilen Araplar, bu gevşek yönetsel yapı içerisinde geleneksel/yerel değerlerini yeniden üretebilmişlerdir. Bunu sağlayan ise Osmanlıların yeni ele geçirdikleri bölgelerde “kendilerinden önceki yapıları yerinde bırakarak ekonomik ve sosyal çalkalanmaların önüne geçme ve askeri ve siyasi hakimiyetlerini pekiştirme” tercihleriydi.⁷

Bu tercih bölgenin yönetim yapısına da yansımıştı. Suriye bölgesi Şam (Dimaşk), Halep, Trablus (Cebel-i Lübnan dahil) ve Sayda (daha sonraki ismi Akka) olmak üzere dört merkezden yönetilmekteydi. Irak'ta da Bağdat, Musul, Şehr-i Zor ve Basra'dan oluşan dörtlü bir yönetsel yapı oluşturulmuştu. Arabistan olarak adlandırılan bölgede ise Hicaz ve Yemen yönetim merkezleriydi. Bundan başka Kuzey Afrika'da da Mısır, Cezayir ve Tunus'tan oluşan Mağrib bölgesi ve Trablusgarp eyaletleri bulunmaktaydı.⁸

Tanzimat'ın ilanından bir süre sonra, 1864'te, yayınlanan Vilayet Nizamnamesi ile eyalet sisteminden vazgeçilmiş ve vilayet sistemine geçilmişti. Bu kararlar

⁶ Zeine N. Zeine, *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Çev.: Emrah Akbaş, İstanbul, 2003, s.20.

⁷ Zeine, *a.g.e.*, s.32, dipnot 17.

⁸ Zekeriyâ Kurşun, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İstanbul, 1992, s.19-20.

İstanbul'un yönetimi altında Şam, Halep, Sayda, Beyrut, Bağdat, Musul, Basra, Hicaz, Yemen vilayetleri ile Kudüs mutasarrıflığı kurulmuş ve Arap bölgeleri bu şekilde yönetilmeye başlanmıştır.⁹

Osmanlılar ile Arapların başlangıçta aynı dine inanmışlıktan kaynaklanan iyi bir ilişki içerisinde oldukları söylenebilir. Bu dönemde Anadolu halkı İslam peygamberini bünyesinden çıkararak bu topluluğa hep olumlu bir bakış açısı ile yaklaşmış, hatta ona “kavm-i necib” sıfatını yakıştırmıştır.¹⁰ “Osmanlı idaresi Arap dünyası ve İslam’ı hemen hemen dört yüzyıl boyunca yabancı tecavüzlerden korumuştur.”¹¹ Din unsurunun Osmanlı devlet yönetiminde kazandığı önem, Müslümanlığın kaynağını teşkil eden Arap dünyasının da Osmanlı Devleti içinde ayrıcalıklı bir uygulama görmesi sonucunu vermiştir. Dinin ve dolayısıyla da Arapların Osmanlı Devleti içindeki önemi, zamanla daha da artmıştır.

Tanzimat dönemi reformcularının yoğun çaba harcadıkları konulardan biri devlete çağın gerektirdiği dinamizmi kazandırmaksa, bir diğeri de ayrışmakta olan Osmanlı toplumunda uzlaşmayı yeni temeller üzerinde tekrar inşa etmektir. Özellikle Ali ve Fuat Paşaların sahip çıktıkları “Osmanlılık” düşüncesi ilk defa II. Mahmud döneminde bir “Osmanlı Milleti” oluşturmak amacıyla savunulmuştur. Milliyet fikrinin Osmanlı toplumu arasında yayılması üzerine alınan tedbirlerle “eşit haklara dayalı Osmanlılık” düşüncesi uygulamaya konulmuştur.¹²

Arap vilayetlerinin çoğunda Osmanlı egemenliği, yerli feodal ailelerin egemenliği üzerine kurulmuştur. Gerçi Tanzimat’ın merkezîyetçi reformlarıyla Trablusgarp, Şam, Halep, Musul, Bağdat ve Basra merkezin denetimine girmişti. Ancak Hicaz, Yemen ve Trablusgarp’ın bazı bölgelerinde yerli hanedanların egemenliği yıkılamamıştı. Üstelik

⁹ Zeine, *a.g.e.*, s.34. Lübnan’ın özel statüsü hakkında bilgi için bkz.: aynı eser, s.34, dipnot 26.

¹⁰ Hamdi Ertuna, *Türk-Arap İlişkileri*, Ankara, 1976, s.39.

¹¹ Zeine, *a.g.e.*, s.20.

¹² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, Ankara, 1977, s.308.

1840’larda çıkan Dürzi ve Maruni çatışması ve uluslararası karışmalar nedeniyle Cebel-i Lübnan’a özerk bir statü verilmişti.¹³ XIX. yüzyılda Osmanlı ekonomisinin Batı’yla bütünleşmesi sürecinde, Arapların bulunduğu kıyı bölgelerde ekonomik canlanma görülüyordu. Bunu Batı’nın dinsel, kültürel yatırımları ve etkinlikleri izlemişti. Bu tür değişimler Arap dünyasını İmparatorluğa bağlayan klasik İslam ideolojisini sarsmaya başlamış ve Arap bölgeleri de XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı yönetiminin büyük karşı önlemlerine rağmen, İmparatorluktan ayrılma sürecine girmişti.¹⁴

İmparatorlukta egemen unsurlardan birini oluşturan Araplar¹⁵, milliyetçi ideoloji çerçevesinde örgütlenene dek Osmanlı bayrağı altında sorunsuz bir yaşam sürdürebilmişlerdir. Arap ulusçuluğunun¹⁶ ortaya çıkışı, bölgedeki diğer yerelci hareketlerle birlikte Osmanlı egemenliğini giderek azaltacaktır.

I.2. Arap Milliyetçiliğinin İlk Evreleri

Osmanlı İmparatorluğu Arap bölgeleri üzerinde yüzyıllarca egemenlik kurmuştur. Bu egemenlik İslam dini çerçevesinde Türkleri ve Arapları aynı inanç ve değerler etrafında düşünmeye ve hareket etmeye yöneltmişti. Üstelik Müslüman unsurların birliğini koruma ve sürdürme politikası, XVIII. yüzyıldan itibaren daha belirgin bir şekilde vurgulanıyordu. İlk defa bu yüzyılda toprak kayıpları ve Avrupa’nın baskısı karşısında

¹³ Özerk bölge Cebel-i Lübnan’ın özel statüsü, çevresindeki bazı yerlerinde buraya katılmak istemesine neden olmuştur. Bu dönemde Suriye Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen şifreli telgrafnamede Zahletü’l-fetat gibi bazı gazetelerde Bekaa kazasının da Cebel-i Lübnan’a katılması yolunda makaleler yayınlandığı, hatta bu amacı gerçekleştirmek için Zahle Belediye Başkanı imzalı ve halk adına telgraflar yazıldığı, ahalinin de bu yönde dilekçe yazması gerektiği yolunda çalışmalar yapıldığı belirtilmiştir. Suriye Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen şifreli telgrafname için bkz.: DH-SYS-86/2/21.

¹⁴ İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Arap Milliyetçiliği”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul, 1985, s.1033.

¹⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II/III, Ankara, 1983, s. 207.

¹⁶ Arap Ulusçuluğunun gelişim süreciyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Adid Davişa, *Arap Milliyetçiliği, Zaferden Umutsuzluğa*, Çev.: Lütfi Yalçın, İstanbul, 2004; Murat Papuç, *Arap Ortadoğu’sunda Ulusçuluk Hareketleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000; Kemal H. Karpat, *Ortadoğu’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Çev.: Recep Boztemur, Ankara, 2001.

Osmanlı hükümdarları İslam'ın sözcülüğü ve halife ünvanına titizlikle sarılmışlardı. Öte yandan bu bilinçle İslamcılığın yanı başında Osmanlı Avrupası'nda XIX. yüzyıl boyunca milliyetçilik, düşünceden örgütlenme aşamasına geçmekteydi.¹⁷

Osmanlı Devleti'nin içinde barındırdığı değişik unsurları yönetmek için kullandığı millet sistemi, 1789 sonrası gelen milliyetçilik düşüncesinin etkisiyle kullanılabilirliğini yitirmişti. Hele bu etnik grupların büyük devletler tarafından kışkırtılmaya başlanmaları, Osmanlı Devleti'ni güç durumda bırakmıştı.¹⁸ Milliyetçilik Batı'dan gelen pek çok etkiyle önce entelektüel hareket olarak belirmişse de, daha sonra genişleyerek aydınlar arasında yayılmaya ve halka kadar indirilmeye çalışılmıştır.¹⁹

Bilindiği üzere ilk olarak Batı'da XVIII. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan “milliyetçilik” ilkesi, bir topluma ulusal benlik veren ve ulus olacak şekilde olgunlaştıran unsurları; dil birliği, din birliği yada aynı coğrafi sınırlar içinde yaşamak, aynı hanedana bağlı olmak vs. gibi şartlara bağlıyordu.²⁰ Öte yandan Ernest Renan 1882 tarihli bir çalışmasında ulus tanımını bu öğelerden ayırmış ve “subjektif” kıstas denen “ortak manevi ruh” esasına dayandırmıştı.²¹ Yukarıda sıralanan ortak paydalar üzerinden olgunlaşan milliyetçilik (ulusçuluk) akımları çok milletli her imparatorluk gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu da yapısal sorunlar, siyasal çalkantılar ve hatta yıkılış durumuyla karşı karşıya bırakmıştır. Osmanlı tebaası olan Arap unsurların bu süreçten etkilenmesi, Arap ulusçuluğunun üretilmesi sonucunu doğurmuştur.

¹⁷ Fevzi Demir, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1994, s.69.

¹⁸ Kurşun, *a.g.e.*, s.27.

¹⁹ Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketleri (1908-1918)*, Ankara, 1982, s.14.

²⁰ Benedict Anderson'a göre “ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur, kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir. Hayal edilmiştir, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplumlarının hayali yaşamaya devam eder.” Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev.: İskender Savaşır, İstanbul, 1995, s.20.

²¹ İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, İstanbul, 1999, s.56.

Arap milliyetçiliğinin beslendiği kaynakları üç aşamada ele alabiliriz: Bunlar; İslam Öncesi Dönem, XIX. yüzyıla kadarki İslamî Dönem ve Modern Dönem'dir. Araplar İslam Öncesi Dönemleri'ni canlı tutup, güç kaynaklarını ondan almakta ve İslam öncesi yaşantılarını kendilerinin öz kökü olarak görmektedirler. Ayrıca İslamî Dönem'in, İslam öncesi tarihlerinin bir devamı olduğunu söylemektedirler. İslam sonrası dönemde Araplar İslam'ı da milliyetçilik duygusuna bağlamışlarsa da, onlar bunu İslam birliği inancıyla değil, Araplık duygularını kuvvetlendirmek için yapmışlardır. Modern Dönem'de ise Arap milliyetçiliğini besleyen, din dışında yeni unsurlar ortaya çıkmıştır. Bunlar; dil ve ırk gibi unsurlardır.²²

Rönesans'ın doğurduğu kültür hareketlerinin sonucu olarak Batı medeniyeti ve düşüncelerinin etkisiyle başlayan Arap düşünsel uyanışı, daha sonra çoğunluğu Hıristiyan olan ve Batılı eğitim kurumlarında eğitim görmüş bazı kişilerin çalışmalarıyla düzenli bir milliyetçilik hareketine dönüşmüştür. Bu başlangıçta Arap kültürünü diriltme hareketi olarak başlamış, 1860'lardan sonra hızlanarak bütün Suriyeli aydınlar arasında yayılmıştı. Bu aydınlar, Arap gazeteciliği ve tiyatroculuğu ile başlamışlar, sonrada özellikle Arap diline önem verilmesinin gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Bu hareketin öncülerinin büyük bir kısmı Lübnanlı Hıristiyanlardı.²³ Aslında XIX. yüzyıldan önce ve bu yüzyıl içinde de Arap bölgelerinde Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmalar oluyordu. Ancak bunlar kesinlikle ulusçuluktan uzak, feodal ve dinsel nitelikli hareketlerdi.²⁴ Bunlardan en çok bilineni Hicaz'da çölün en tutucu ve isyancı unsuru olan Suud kabilesince eyleme

²² Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Ankara, 2004, s.19.

²³ Kurşun, *a.g.e.*, s.27-28.

²⁴ Osmanlı Devleti'nin Arap kabileleriyle olan ilişkileri için bkz.: Ömer Yaraş, *Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlıların Arabistan Politikaları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996, s.31-50.

geçirilen Vahhabîlikti.²⁵ Yemen'deki Zeydî aşiretler de Osmanlı yönetimini hemen hemen hiçbir zaman tanımamışlardı.²⁶

Arap ulusçuluğu da Türk ulusçuluğu gibi geç kalmıştır.²⁷ Bu gecikmenin temel nedeni kuşkusuz, güçlü kapitalizm öncesi kurumlar ve ilişkilerdir. Bu kurum ve ilişkiler çözülmeden, Arap coğrafyasının emperyalizmin pençesi altına düşmesi, ulusçu düşüncenin oluşmasını geciktirmiştir. Arap milliyetçiliği şu yada bu nedenle gecikmiş olsa da günü gelince ortaya çıkmıştır. Araplar etnik bağları, dili, gelenekleri ve dini içeren ortak geçmişlerinden güç almak istemişlerdir.²⁸

Modern Arap ulusçuluğu, Batı sömürgeciliğinin eline düşen Arap topraklarında ortaya çıkmıştır. Mısır'da Mehmed Ali Paşa yönetimi zamanında, Paşa'nın Avrupa'ya gönderdiği öğrencilerden Rıfat el-Tahtavî (1801-1873) Arap ulusçuluğunun öncüsü sayılmıştır.²⁹ Tahtavî ve Osmanlı bürokrasisinde en yüksek yerlere ulaşan Tunuslu Hayreddin Paşa gibi Müslüman aydınlar, İslamiyet'in modernleşme yanlısı yorumu içinde Arap ulusçuluğunun yerini aramışlardır. Bunlara göre, Arap ulusunun gelişmesi Osmanlı ve İslam birliğinin sürdürülmesi ile mümkündür. Ayrılıkçı olmayan, ancak Osmanlı yönetiminde Türklerden çok Araplara yer verilmesi gerektiğini söyleyen Arap aydınları da vardı. Hıristiyan Araplar da bu kanıdaydı ve Arapça'nın eğitim ve yönetimde resmi dil olarak kullanılmasını istiyorlardı.³⁰

Osmanlı Ortadoğusu'nda Arap milliyetçiliğinin oluşmasını ve etkinlik kazanmasını sağlayan bir diğer faktör de Batılı misyonerlik faaliyetleridir. Politik amaçla

²⁵ Vahhabilik anlayışı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Arsel, *a.g.e.*, s.176-178; Bessam Tibi, *Arap Milliyetçiliği*, Çev.: Taşkın Temiz, İstanbul, 1998, s.112-123.

²⁶ Demir, *a.g.t.*, s.70.

²⁷ Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde Arap milliyetçiliğinin rolü konusunda bir değerlendirme için bkz.: Zekeriya Kurşun, "II. Meşrutiyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Gelişmesinde Arap Milliyetçiliğinin Rolü", *Türk Yurdu*, C. 10, S. 32, Nisan 1990, Ankara.

²⁸ Cüneyt Akalın, "Devrimci Arap Ulusçuluğu: BAAS", *Teori*, S. 165, Ekim, 2003, İstanbul, s.50.

²⁹ Ortaylı, *a.g.m.*, s.1033.

³⁰ Demir, *a.g.t.*, s.70.

gönderilen misyonerler genellikle din adamlarından seçiliyordu. Bunlar gittikleri bölgelerde okullar, hayır kurumları açarak buraları amaçları için karargah olarak kullanıyorlardı. Batılı ülkelerden ABD ve İngiltere Protestan misyonerlere, Fransa Katolik misyonerlere, Ruslar Ortodoks misyonerlere siyasi, ekonomik ve teknik destek veriyorlardı. Misyonerlik faaliyetleri öyle hızlı gelişti ki misyonerler İmparatorluğun en ücra köşelerine kadar gittiler ve Osmanlı ülkesini bir ağ gibi sardılar. Sonuçta Osmanlı Devleti'nde etnik ve dini huzursuzluk artmış, ayrılıkçı kıpırdanmalar başlamıştır.³¹

Erken dönem Arap milliyetçiliğinin etkin unsurlarından birisi de 1857'de Butros el-Bustani tarafından Suriye'de kurulan "El-Cemiyetü'l-İlmîyettü's-Suriye (Suriye İlim Cemiyeti)" idi. Bu cemiyet Osmanlı birliğini ve bu birlik içinde Arap birliğini savunuyordu. Suriye İlim Cemiyeti onların kültürel ve sosyal gelişmesini sağlayacak, bu sayede Arap dili de eğitimde kullanılacak ve Arap kültürüyle birlikte gelişebilecekti. Siyasi kalkınma için bu gelişmeler gerekli görülüyordu.³² Başlangıçta Arap kültürünü diriltme hareketi olarak başlayan ve 1860'lardan sonra hızlanarak bütün Suriyeli aydınlar arasında yayılan bu hareket, Arap uyanışına önemli katkılar sunmuştur.

İlk dönemlerinde Arap milliyetçiliği, tamamen Arap kültürüne duyulan ilgi ve özellikle Amerikalı misyonerlerin katkılarıyla desteklenen Arap dilinin modernleşmesi ile ortaya çıkmıştı, yani politik bir hareket değildi. Bununla birlikte bu edebi rönesans siyasi bir durumun ifadesiydi. Çünkü ulusal bilinç uyandırdığı zaman, dili ve klasik edebiyatı tekrar güçlendirmek için ortaya konan çabalar büyük bir önem kazanmaktadır. Aynı şey Arap dünyası için de geçerlidir. Yabancı olana karşı verilen mücadele, kendine ait mirasın yeniden keşfedilmesine yol açmaktadır.³³

³¹ Mehmet Tekin, "Osmanlı Devleti'nde Arap Ayrılıkçı Hareketlerinin Doğuşu ve I. Dünya Savaşı Sonuna Kadar Faaliyet Gösteren Arap Cemiyetleri", *Güneyde Kültür*, S. 115-116, Eylül-Ekim 1998, Antakya, s.1.

³² Tekin, *a.g.m.*, s.2.

³³ Tibi, *a.g.e.*, s.135-136.

Osmanlı Devleti'nin "Doğu Sorunu" çerçevesinde dış baskılarla dönüştürülmeye çalışıldığı ve Balkanlarda milliyetçi ayaklanmaların Batılı güçlerce desteklendiği Tanzimat döneminde, Araplar henüz folklorik unsurlar üzerinden kendilerini yeni yeni tanımlamaya çalışıyorlardı. Arap Ortadoğusu bu ortam içerisinde I. Meşrutiyet'i karşılayacaktır.

I.3. Birinci Meşrutiyet: İlk Osmanlı Parlamentosu ve Arapların Temsili

Tanzimat Dönemi, İmparatorluğun kurtarılması için yeni çözümler benimseyen, İslamî devlet esasları yerine Batı'da demokratik mücadelelerden geçerek kurulan meşrutî sistemi amaçlayan bir neslin yetişmesini hazırlamıştır. Tanzimat Dönemi'nin ürünü olan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşunu meşrutî sistemde gören "Genç Osmanlılar Cemiyeti" 1865'te kurulmuştur.³⁴ Aralarında Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi aydınlarında bulunduğu Genç Osmanlılar'a göre meşrutiyet yönetimi kurulur, Meclis-i Mebusan'a Hıristiyan ve Yahudi halkın temsilcileri de katılırsa Müslümanlarla aralarındaki ayrılık giderilebilir ve bir "Osmanlı milleti" oluşturulabilirdi. Böylece Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin işlerine karışmaları da önlenmiş olacaktı.

Genç Osmanlıların aynı zamanda kendi sonlarını da hazırlayan en önemli başarısı, I. Meşrutiyet'in ve ilk Osmanlı anayasası olan Kanun-i Esasi'nin 1876'da ilan edilmesini sağlamalarıydı. Genç Osmanlılar Abdülaziz'e karşı başlattıkları muhalefeti, mücadeleye dönüştürdüler. Sonunda Mithat Paşa'nın öncülüğündeki yenilikçi yöneticiler Abdülaziz'i tahtan indirerek yeğeni V. Murad'ı başa geçirdiler. Hastalığı sebebiyle ancak üç ay tahtta kalabilen V. Murad, yerini Kanun-i Esasi'yi ilan edeceği sözünü veren kardeşi

---

³⁴ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. I, İzmir, 2000, s.18.

II. Abdülhamid'e bırakmıştır.³⁵ Osmanlı Devleti, Genç Osmanlıların çabaları sonucu çok kısa süreli bir Meşrutiyet sürecine girecektir. II. Abdülhamid'in yönetimi altında Osmanlı politik hayatında çok önemli ilkler yaşanacak ve demokratikleşme yolunda sembolik ilerlemeler sağlanacaktır. Bu dönemde Kanun-i Esasi adlı ilk anayasa ilan edilmiş ve halkın yönetimde temsilini sağlayan, ilk parlamento olma özelliğini taşıyan Meclis-i Mebusan açılmıştır.

İlk anayasa olarak da anılan 1876 tarihli Kanun-i Esasi, ulusal bir ihtilal sonucu ilan edilmemiş olmakla beraber, tüm halkın siyasi hakları yönünden eşitliğe, halkın devlet yönetimine katılması ve denetlenmesi yönünden de parlamenter bir sisteme dayandırılmak isteniyordu. Fakat devletin monarşik ve teokratik niteliği değiştirilmiyordu. Hatta saltanatın Osmanlı hanedanına ait olduğu, padişahın kutsal ve sorumsuz bulunduğu, Kanun-i Esasi de yer alıyordu.³⁶ Öte yandan anayasa, Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan adlı ikili meclis sistemini benimsemişti. Meclis-i Ayan'ın başkanı ve üyeleri padişahça atanmış, Meclis-i Mebusan ise her elli bin erkek nüfus için bir temsilci olmak üzere oluşturulmuştu. Bu dönemde yapılan seçimler ise genel değildi. Yalnız erkeklerin katıldığı ama erkeklerinde tam anlamıyla katılmasının mümkün olmadığı bu seçimlerde, yasal hiçbir siyasi parti olmadığından, siyasi partilerin katılımı söz konusu olmamıştır.

İlk Osmanlı parlamentosu 19 Mart 1877 tarihinde toplanmıştı. Tayinle gelmiş 27 kişiden oluşan Ayan Meclisi³⁷ ve seçim sistemi belirlenemediği için seçmenlerin ilgisizliği arasında oluşturulmuş 120 kişilik bir Mebusan Meclisi vardı.³⁸ Bu meclis 28

³⁵ Komisyon, *Çağdaş Türkiye Tarihi: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, Fevzi Demir (Ed.), Mersin, 2003, s.45.

³⁶ Aybars, *a.g.e.*, s.19.

³⁷ Ayan Meclisi üyeliğine padişah II. Abdülhamid tarafından 17 Mart 1877'de atanan 27 üye ile bu tarihten 1908 yılına kadar atanmış olanların tam listesi için bkz.: İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, C. II, Ankara, 1997, s.3-5.

³⁸ Meclis-i Mebusan'ın I. (19 Mart 1877-28 Haziran 1877) ve II. (13 Aralık 1877-14 Şubat 1878) devrelerinde meclise seçilen vekillerin seçim bölgelerini ve dinsel kimliklerini içeren liste için bkz.: İhsan Güneş, *a.g.e.*, C. II, s.10-19.

Haziran 1877'de sona ermiş ve 13 Aralık 1877'de toplanan ikinci meclis de pek uzun ömürlü olmamıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki ağır yenilginin sorumlusu olarak görülen üç nazırın Meclis karşısında hesap vermesi istenince, Sultan II. Abdülhamid bunu bahane ederek 14 Şubat 1878'de anayasanın kendisine verdiği yetkiyi kullanarak meclisi tatil etmiştir. Bu tatil meşrutiyetin tekrar ilanına değin otuz yıl kadar sürmüştür.

1877-1878 meclisi her ne kadar kısa ömürlü olduysa ve somut başarılar elde edemediyse de, yararları açısından dikkate değerdir. Bu meclis, Osmanlıcı idealin ifade bulduğu bir forum görevi görmüştür. İmparatorluğun değişik bölgelerinden gelen seçkin ve üst orta sınıf taşra temsilcileri, ilk kez toplanıp imparatorluğa uygun resmi dilden vilayetlerin yeniden düzenlenmesine, basın özgürlüğünden vergi tahsiline ve Batılılaşmaya kadar çeşitli konuları tartışmışlardır. Dine ve etnik kökene bağlı olmayan blokların ortaya çıktığı bu mecliste, hükümet politikasının -zaman zaman şiddetle- eleştirilebildiği, imparatorlukla ve yerel konularla ilgili kapsamlı ve incelikli müzakereler yapılmıştır.³⁹

Meclis-i Mebusan'ın ilk oturumuna 119 ve ikinci oturumuna da 113 milletvekili katılmıştır. Birinci Meclis'in iki dönemi süresince 232 mebus yasama faaliyetlerine katılmıştır.⁴⁰ Meclis-i Mebusan'da düşüncelerini en sık ifade eden ve çoğu zamanda eleştirel olan mebuslardan bazıları, Arap vilayetlerinden gelenlerdi. Meşrutî hükümet, Arap vilayetlerinden gelen seçkinleri başkentin siyasi olaylarıyla tanıştırdı. Birinci meclisin iki dönemi süresince 232 mebusluktan 32'si Araplara aitti.⁴¹ Arap vilayetlerinden merkeze yakınlıkları ve ticari önemlerinden ötürü İmparatorlukla daha iyi bütünleşmiş olan Halep ve Suriye, nüfuslarına oranla biraz daha fazla temsil edilmişlerdi. Bağdat, Basra ve Trablusgarp'ın ise, tersine az mebusları vardı. Lübnan sancağına mebus

³⁹ Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar, Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, Çev.: Türkan Yöney, İstanbul, 1998, s.27-28.

⁴⁰ Kayalı, *a.g.e.*, s.28, dipnot 42.

⁴¹ Robert Devereux, *The First Ottoman Constitutional Period*, Baltimore, 1963, s.140-141'den aktaran: Kayalı, *a.g.e.*, s.28, dipnot 43.

göndermesi için çağrıda bulunulmuş, ancak 1860-1861 yıllarındaki mücadeleler sonucunda elde ettiği özel özerk statünün (mümtaz mutasarrıflık) önemini vurgulamak adına Lübnan bu çağrıya uymamıştı.⁴²

Arap mebuslar, Meclis-i Mebusan'ın en genç üyeleri arasındaydılar. Bu da, vilayetlerdeki Arap ileri gelenlerinin parlamenter hükümeti, uğruna yerel statülerin feda edilemeyeceği deneysel bir macera olarak gördüklerini akla getirmektedir. Yusuf Ziya el-Halidi, Halil Ganem ve Nafi el-Cabiri meclisteki en aktif ve sözünü en sakınmaz Arap mebuslardı. Arap vilayetlerinden gelen diğer mebuslarda tartışmalara katılmalarıyla göz doldürmüşlardı. Bunlar Halep'ten Sadi ve Manuk, Bağdat'tan Abdürrezzak, Suriye'den ise Nikola Nakkaş, Nevfal ve Abdürrahim Bedran'dır. Doğrudan yada özellikle Arap vilayetleri ile ilgili olmayan tartışmalarda bile Arap mebusların meclis kürsüsünde sık sık konuşmaları oldukça alışılmış bir manzaraydı. Arap temsilciler bir blok olarak davranmamışlar, ancak Halep ve Suriye mebusları bir grup olarak ele alındıklarında belki de diğer taşra gruplarının hepsinden daha aktif bir şekilde oturumlara katılmışlardır. Hicaz mebusları dahi mecliste sık sık söz almışlardı.⁴³

Arap vilayetlerini temsil eden mebuslar, yerel konuları düzenli olarak ve ayrıntılarıyla dile getiriyorlardı. Manuk Karaca'nın sunduğu bir dilekçe, bir vilayetteki belirli reform taleplerinin neler olduğunu göstermektedir: Halep'te bir banka açılması, İskenderun, Halep ve Birecik üzerinden Meskene'ye kadar bir şose inşaatı, İskenderun'daki bataklık arazilerin kurutulması, aynı kentte bir ticaret mahkemesinin kurulması, hatta İstanbul'da Galata önündeki yıkık köprünün Fırat üzerine kurulmak üzere Halep yakınlarındaki Birecik kasabasına nakledilmesi gibi.⁴⁴

---

⁴² Kayalı, *a.g.e.*, s.28.

⁴³ Kayalı, *a.g.e.*, s.30.

⁴⁴ Kayalı, *a.g.e.*, s.31.

Arap mebuslarını birleştiren ve onları diğerlerinden ayıran açık seçik bir ortak çıkar yada bir “Arap görüşü” yoktu. İlk parlamentoda Arap mebusların etnik bir ayrılıkçılık çabası içinde olmadıkları ve seçmenlerinin görüşlerini başkente taşımaktan öte bir amaçları bulunmadığı genel olarak belirtilmektedir. Örneğin Kayalı bu konuda “Arap mebuslar tek tek ya da grup olarak mecliste eleştirilerini dile getirirken, etnik ya da milli terimler kullanmamışlar, özerklik arzusu içinde olduklarını ima etmemişlerdi, diğer bölgelerin mebusları gibi onlarda zaman zaman kendi bölgelerindeki huzursuzlukları dile getirmişlerdi” tespitini yapmaktadır.⁴⁵

Bu konuda farklı görüşler de ileri sürülmüştür. İlk Osmanlı parlamentosundaki Arap mebusların bile Araplık bilinciyle hareket ettiklerini iddia eden Koloğlu, Suriye mebusu Abdurrahim Bedran’ın meclisteki konuşmasını aktarmaktadır:

...Devlet-i Osmaniye hürriyet-i şahsiye için gerekenleri düşünerek ve bilerek bize Kanun-i Esasi ihсан etti. Teşekkür ederiz... Ancak Kanun-i Esasi’den beklenen şey meydana çıkmaz. Hürriyet-i şahsiye ne ile meydana çıkar? Müsavat ile. Devlet-i Osmaniye bu müsavatı çoktan bize bahşetti; fakat sözle çoktan ihسان etti, ama yoktur! Neden yok? Acaba altı yüz seneden şimdiye kadar makam-ı sadaret ve makam-ı meşihat, maliye nezareti gibi memuriyetlere Suriye’den hiçbir zat nail oldu mu? (26.01.1878).⁴⁶

Koloğlu ayrıca, Ruslardan kaçan Çerkeslerin Suriye bölgesine yerleştirilmesi önerisine Hıristiyan ve Müslüman Arap mebusların birlikte karşı çıkmasını Araplık bilincine bağlamaktadır.⁴⁷

Öte yandan parlamentodaki muhalefetleri nedeniyle sürülenlerin yarısının Arap temsilcileri olması da ilginçtir. 1878 başlarında Abdülhamid’in emriyle meclis feshinden sonra tehlikeli sayılarak memleketlerine dönmeleri buyurulan 11 mebusun arasında

⁴⁵ Kayalı, *a.g.e.*, s.32.

⁴⁶ Orhan Koloğlu, “Arap Milliyetçiliğinin Sunuluşundaki Çelişkiye Örnek”, *Tarih ve Milliyetçilik, I. Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler*, Mersin, 1997, s.230-231.

⁴⁷ Orhan Koloğlu, *a.g.m.*, s.231.

Kudüs'ten Yusuf Ziya, Halep'ten Nafi Efendi ve Hıristiyan Ermeni Manuk Efendi, Suriye'den Halil Ganem ve Abdürrahim Bedran da bulunuyordu.⁴⁸

I.4. İkinci Abdülhamid ve İslamcılık Politikası İçinde Araplar

Osmanlı Devleti'ndeki bütün unsurların birliğini sağlamak suretiyle bir Osmanlı milleti oluşturmak temel düşüncesi üzerine kurulan I. Meşrutiyet, anayasanın ve parlamentonun Sultan II. Abdülhamid tarafından ortadan kaldırılmasıyla son bulmuştu. Bu olay, tarihe “İstibdat Dönemi” olarak da geçen Abdülhamid'in otuz yıllık (1878-1908) baskıcı-otoriter yönetim anlayışının başlangıcını oluşturmuştur. Görüldüğü üzere: “Sultan Hamid liberal müşavirlerine tahtını sağlama alıncaya kadar boyun eğmiş...”⁴⁹, Rusya ile savaş ise meclisin kapatılması ve bu liberallerden kurtulma fırsatını vermiştir.

Abdülhamid, özgürlükçü ve meşrutiyetçi düşüncelere şiddetle düşmanlık etmekte ve bu tavrın devlet için sağlıklı sonuçlar vereceğine inanmamaktaydı. Bu dönemde Abdülhamid, Almanya'dan getirttiği uzmanlara güçlü bir hafıye örgütü kurdurtmuştu. Sansür, ülkenin her köşesinde çıkan yayınları kontrol ediyordu. “Hürriyet” ve “ihtilal” gibi kelimeler lügat kitaplarından çıkartılmış ve bir çok eser yasaklanmıştı. En küçük kuşku duyulanlar İmparatorluğun uzak yerlerine sürgün edilmekteydiler. Korkuya dayanılarak kurulan bu rejimin sembolü de Yıldız Sarayı olmuştu. Saraya çoğu kin, iftira ve yalan ürünü binlerce “jurnal” yağmaktaydı. İftiralara ceza verilmemesi, jurnalciliği sistemleştirmiş ve olağanlaştırmıştı. Yalnız aydınlar değil, devletin küçük büyük bütün memurları, bakanları hatta sadrazamlar bile izlenmiş ve ihbar edilmişti.⁵⁰

⁴⁸ Kayalı, *a.g.e.*, s.32.

⁴⁹ Ernest Edmondson Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki, 1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi*, Çev.: Hacasan Yüncü, İstanbul, 2001, s.18.

⁵⁰ Aybars, *a.g.e.*, s.25.

Abdülhamid tarafından uygulanan politikalar, anayasal reformları reddederek yerine Sultan'ın mutlak egemenliğine ve "Müslüman millet" üstünlüğüne dayalı geleneksel yönetim sistemine dönme yönündeki kararın doğal sonuçlarıydı. Abdülhamid ilk olarak polis devletine özgü ayrıntılı mekanizmalardan yararlanarak özellikle anayasal ve politik reformlarla ilgili Batılı, özgürlükçü, laik ve milliyetçi değerlerin yayılmasını engellemek için çaba harcamıştı. İkinci olarak İmparatorluğa, aslen İslamî olan niteliğini yeniden kazandırmaya çalıştığı görülmektedir. Bu doğrultuda, inanca ilişkin en temel kurumsal düzenleme olan halifelik için yeniden canlandırılması için çaba gösterilmiş ve başta Araplar olmak üzere İmparatorlukta yaşayan "Müslümanlara kur yapılmıştı".⁵¹

Tanzimat'ın bütün tebaanın eşit olduğunu kabul eden "Osmanlılık" söylemi, bir çok Müslüman'ı heyecanlandırmamıştı. Çünkü bu söylem onları "Müslümanların üstünlüğü"nin sağladığı psikolojik dayanaktan yoksun bırakmıştı. Genç Osmanlılar'ın Osmanlılığı, Osmanlı topraklarının parçalanmasını önleyemeyen, gecikmiş bir ideolojiydi. Abdülhamid ise İslam'a ve halife olarak kendi kişisel dinî rolüne yeni bir önem kazandırmıştı.⁵² II. Abdülhamid'in Arap milliyetçilik hareketine karşı tüm Müslümanları halife etrafında bir İslam birliği içinde toplama çalışmasına "Panislamizm" politikası denmektedir. Panislamizm hareketinin öncüsü olarak Sultan II. Abdülhamid gösterilirken, bu hareketin ideolojik temellerini atan kişi olarak da Cemaleddin Afgani'nin adı anılmaktadır. Afgani'nin yanında aynı konuda çalışmış bir başka kişi de Hayreddin Paşa'ydı. Modernist İslamcı Afgani; modern düşünüşe uymayan dogmaların akıl yoluyla yeniden yorumlanmasını, bütün İslam ülkelerinin yabancı egemenliğinden kurtarılmasını,

⁵¹ A. L. Macfie, *Osmanlı'nın Son Yılları 1908-1923*, Çev.: Damla Acar-Funda Soysal, İstanbul, 2003, s.23.

⁵² Kayalı, *a.g.e.*, s.34.

İslam ülkelerinin anayasal sisteme geçmelerini ve Batılıların saldırılarından korunmak için birleşerek bir “İslam birliği” kurmaları gerektiğini savunmuştur.⁵³

Afgani’ye göre Osmanlı Devleti “hükümdarlıkların hükümdarlığı” haline getirilmeliydi. Sultan Abdülhamid ile bizzat görüşen Cemaleddin Afgani’nin İslam birliği hakkında hazırlayıp Sultan’a sunduğu projede ana hatlarıyla şu tespitler yer almaktaydı:

1-Memleketin idaresi, adem-i merkeziyet esası üzerine olmalıdır. Mısır’ın Hidivler idaresinde daha başarılı oluşu bunun yararını ortaya koymaktadır.

2-Adem-i merkeziyet yönetiminde, yüksek idareciler kendi bölgelerinden atanmalıdır. Bunlar İstanbul tarafından atanan memurlardan daha faydalı olacaktır.

3-Bu özerk idareler, özerk bütçelere de sahip olmalıdır.

4-Merkezi idarece yönetilen vilayetler özerk idarelere dönüştürülmelidir.

5-Osmanlı sultanı ve Müslümanların halifesi, “Sultanlar sultanı” olarak görev yapacaktır.

6-Yabancı baskı ve tehdidinden çekinen İran, Afganistan ve diğer İslam ülkeleri bu birliğe girecektir.⁵⁴

Hiç şüphe yok ki bu görüşler Araplar için çok çekiciydi. Sultan Abdülhamid’in Panislamist ideolojisinin oluşmasında önemli katkıları bulunan Cemaleddin Afgani özellikle adem-i merkeziyetçi çözümler üzerine yoğunlaşmaktadır. Afgani’nin adem-i merkeziyetçi fikirleri, muhtemelen Arap milliyetçilerinin ve araştırma konumuz olan cemiyet ve bu cemiyet üyelerinin ideolojik altyapılarının oluşmasında etkili olmuştur.

Afgani ile Abdülhamid’in İslamcılık politikaları birbirinden ayrılmaktadır. Sultanın İttihad-ı İslam fikri, Osmanlı coğrafyasındaki Müslüman unsurları birleştirip İslam üzerinden ortak bir kimlik ve millet oluşturma kaygısındaydı. Abdülhamid’in

⁵³ Umar, *a.g.e.*, s.140.

⁵⁴ Umar, *a.g.e.*, s.140.

İslamcılığı, İslam'ın ideolojik kavramlarıyla donatılmış Osmanlıcılıktı. Otokratik yönetimi meşru kılmış, dış politikada güdülen amaçlara hizmet etmişti. Bu Osmanlıcılık, İslamî simgelerden yararlanan ve Osmanlı Devleti'nin İslamî kimliğini ve savaşta yenilgilerden sonra Müslüman tebaanın moralini yükselten pragmatik bir siyaset olarak tanımlanabilir.⁵⁵

Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'nin en önemli sorunlarından biride Arap bölgelerinde milliyetçi ideolojinin giderek yükselen bir değer haline gelmesiydi. Müslüman olmayan Avrupa'daki topraklarını gittikçe kaybetmekte olan ve bunun önünü alamayan Osmanlı Devleti, Müslüman Arap topraklarını da kaybetmeye başlamıştı. Nitekim, daha 1830 yılında Cezayir'i Fransa'ya kaptıran Osmanlı Devleti, İslamcılık fikrinin şampiyonu Abdülhamid yönetimi sırasında da 1881'de Tunus'un Fransa ve 1882'de de Mısır'ın İngiltere tarafından ele geçirilmesini önleyememişti. Öte yandan 1890'lardan itibaren Avrupa'nın iki büyük devleti İngiltere ve Fransa'dan sonra Almanya da Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu topraklarına ilgi göstermeye başlamıştı. II. Abdülhamid ise İngiltere ve Fransa'ya karşı Almanya'ya dayanma yoluna gitmişti. Böylece Osmanlı Devleti'nin Araplarla meskûn toprakları üzerinde bir İngiliz-Fransız-Alman çatışması çıkmış oluyordu.

Uluslararası karışmaların da desteğiyle daha 1875'te Butros el-Bustani'nin çevresinde toplanan birkaç kişi gizli bir cemiyet kurarak bütün Beyrut'u gizli bildirilerle donatmışlardı.⁵⁶ Suriye halkı, bu bildirilerle Osmanlı Devleti'ne karşı birleşmeye ve Lübnan ile birlikte bağımsız bir otorite altında toplanmaya çağrılıyordu.⁵⁷ Bu cemiyet

⁵⁵ Kayalı, *a.g.e.*, s.34.

⁵⁶ Bu bildiri metinlerinin içeriği hakkında kısa bilgi için bkz.: Mim Kemal Öke, *Siyonizm'den Uygurluklar Çatışmasına Filistin Sorunu*, İstanbul, 2002, s.57-58.

⁵⁷ Suriye ve Lübnan'ın birliği konusu, Arap ulusçuluğunun ilk dönemlerinden günümüze kadar Arap milliyetçilerince yoğun bir şekilde dile getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan yeni Ortadoğu sisteminde de bu konu güncelliğini korumuştur. Örneğin, Fransız işgaline karşı mücadele etmek ve Suriye'nin bağımsızlığını sağlamak üzere Mart 1927'de kurulan Suriye İstiklal Cemiyeti'nin amaçları arasında Suriye ve Lübnan'ın kayıtsız şartsız bağımsızlığı ve birliği yer almıştır. Bkz.: Şerife Yorulmaz,

özellikle 1879-1880 yıllarında etkili faaliyetlerde bulunmuştur.⁵⁸ Osmanlı hükümeti de bu sorunların farkındaydı. Nitekim Sadrazam, 1879'taki bir görüşmede İngiliz büyükelçisi Herry Loyard'a "Sultan Hamid bu durumdan fevkalade haberdardır ve bu hususa bir an önce son verebilmek için derhal müessir tedbirlerin alınması gereğini duymaktadır" demişti.⁵⁹

Bu dönemde Bustani gibi Arap aydınları, Arap milliyetçiliğini ısrarla savunmaya başlamışlardı. Artık kurdukları cemiyetler aracılığıyla da Arap vilayetlerinin bağımsızlığı için halkı isyana çağırıyorlardı. Örneğin, Suriyeli Arap milliyetçisi Abdurrahman el-Kevakibi (1849-1903) kaçıp yerleştiği Mısır'da Abdülhamid ve Türkler aleyhine yazılar yazıyordu.⁶⁰

Suriye ve diğer Arap vilayetlerindeki "ıslahat" çalışmaları ve önerileri, adem-i merkezîyetçi düşünce ve eylemleri ve buna koşut olarak da Abdülhamid yönetiminin bölgeye olan müdahalesini arttırmıştı. Telgraf ve demiryolu Arap şehirleri ile olan ulaşım ve iletişimi de hızlandırmıştı. II. Abdülhamid, İmparatorluğun zayıflamasıyla Arap milliyetçilerinin bir Arap halifeliği kurmaları olasılığında kuşkulanıyordu.⁶¹ Bu kuşkusunda da şüphesiz haklıydı. Örneğin Arap milliyetçisi Abdurrahman el-Kevakibi, "Taba' El-İstibdad" adlı eserinde Arap hilafetinin kurulmasının gerekliliğinden bahsederek İslam'ın kurtuluşunun ancak Araplar sayesinde mümkün olacağını ileri sürüyordu. Ona göre Arap yarımadası "ümmeğin ortası"ndaydı. Ayrıca Arapça, İslam düşüncesinin diliydi. Bedevi Araplar "modern kokuşmadan" da uzak idiler. Bu yüzden İslamî mücadelenin merkezi Arabistan'a nakledilmeli ve Kureyş soyundan gelen bir kişi

---

Suriye'de Fransız Mandası'na Karşı Ortaya Çıkan Milliyetçi-İhtilalci Bir Hareketin Türk Basını'na Yansımaları (1925-1927), *Tarih ve Milliyetçilik, I. Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler*, Mersin, 1997, s.257.

⁵⁸ Kurşun, *a.g.e.*, s.28.

⁵⁹ Öke, *a.g.e.*, s.58.

⁶⁰ Peter Mansfield, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, Çev: Salih Yurdakul, İstanbul, 2000, s.33.

⁶¹ Umar, *a.g.e.*, s.139.

ümmeî tarafından halife seçilmeliydi. Müslüman idarecilerden oluşan bir danışma heyeti de ona yardımcı olmalıydı. Bu düşünceler çerçevesinde taraftar toplayan Arap milliyetçileri, özellikle İngilizler ve Mısır Hidivi İsmail Paşa tarafından destek görmekteydiler.⁶²

Bununla birlikte Araplar arasında Osmanlı Devleti ve kendi bölgelerinin durumu ve geleceği konusunda görüş birliği yoktu. Bir kısım Araplar Osmanlı hilafeti yerine Arap hilafetinin kurulmasını önerirken, bir kısmı da Arap bölgeleri için özel ıslahat yapılmasını istiyorlardı. Bir başka grup da Osmanlı yenilikçileri ile birlikte Osmanlı ülkesinin bir bütün olarak düzeltilmesini ve iyileştirilmesini öneriyordu. Ayrıca Osmanlı'dan bağımsız bir Arap devletini savunanlar ile Osmanlı'ya karşı Avrupa devletlerinden birisinin koruyuculuğunu isteyenler de bulunuyordu.⁶³

Merkezi yönetiminin iktidarını ve ülke bütünlüğünü tehdit eden bu tür düşünce ve eylemlere karşı Abdülhamid'in öncelikle Arapları kazanma yoluna gittiği görülmektedir. Padişah, pahalı hediyelerle, tantanalı karşılamalarla ve onurlandırıcı idari ve askeri görevlerle Arap önderlerini kazanmaya çalışmıştı.⁶⁴ Ayrıca saray, "zararlı" addettiği düşüncelerin yayılmasını koyu bir sansürle engellenmeye çalışıyordu. Bu dönemde Arap dünyasında çıkan bütün gazete ve dergiler dikkatle denetimden geçirilmeye başlanmıştı. II. Abdülhamid'in ajanları da iş başındaydı. Kendilerine derviş süsü vererek halk arasına karışıyor, şüpheli gördükleri gelişmeleri saraya jurnal ediyorlardı. Vilayetlerden gelen istihbaratı değerlendiren padişah, bu muhalif unsurları öncelikle maddi bağışlarla yola getirmeye çalışıyor, kazanamadıklarını sürgüne göndererek cezalandırıyordu. Padişah, ayrılıkçı bazı Arap liderlerini de İstanbul'da göz hapsinde

---

⁶² Kurşun, *a.g.e.*, s.30.

⁶³ Kurşun, *a.g.e.*, s.32.

⁶⁴ Umar, *a.g.e.*, s.139.

tutuyordu.⁶⁵ Ama alınan tüm bu önlemler ne Abdülhamid muhaliflerini, ne de Arap milliyetçilerini durdurmaya yetmeyecek ve Osmanlı Devleti “İkinci Meşrutiyet”e doğru ilerleyecektir.

---

⁶⁵ Öke, *a.g.e.*, s.59.

II. BÖLÜM: İKİNCİ MEŞRUTİYET VE EL-LÂ MERKEZİYE CEMİYETİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI

II.1. İkinci Meşrutiyet Döneminde Araplar ve Siyasal Etkinlikleri

II.1.1. 1908 Devrimi ve Getirdikleri

1877 yılının başında Abdülhamid'in, Mithat Paşa'yı sürmekle ilk örneğini gösterdiği, Tanzimat bürokrasisine ve meşrutiyetçilere yönelik olumsuz tutumu, 93 Harbi'nin kötü gidişinden dolayı sarayı bile suçlama cesareti gösteren Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasıyla artarak sürmüştü. Abdülaziz'in kuşkulu intiharı, V. Murat'ın akli dengesini sarsan olaylar ve her an saltanatına yönelik girişimlerin olabileceği beklentisi, Abdülhamid'in kuruntulu doğasıyla birleşince ortaya "kopkoyu bir polis hükümeti"ni çıkarmıştı.⁶⁶ İslamcılığı mutlakiyetçilikle kaynaştıran II. Abdülhamid, otuz yılı aşan saltanatı boyunca istibdada yönelmiş ve bu durum da meşrutiyetçileri yer altında örgütlenmek zorunda bırakmıştır.

Siyasal konulardaki tutuculuğuna karşın Abdülhamid, meşruti rejimi erteleme gerekçesi olarak ileri sürdüğü, eğitimsizliğin giderilmesi yolunda Tanzimatçıların başlattığı reformları sürdürmüştür. Fakat, ilginçtir ki tahttan indirilmesine varan gelişmeleri üreten muhalefet de bu reformların ürünü olan okullardan yetişmiştir. Üstelik günümüze kadar Türk aydınlarını derinden etkileyen pozitivist düşünce de bu okullardaki tercüme ders kitaplarından ve pozitivist ders programlarından beslenerek gelişmiştir. Jön Türk muhalefetine insan kaynakları da bu okullar olmuştur.

XIX. yüzyılın son yıllarında Abdülhamid yönetiminin başarısızlığı ve milliyetçilik hareketlerinin yaygınlaşması, özellikle Makedonya ve Doğu vilayetlerindeki kargaşalıklar ve yönetimsizlik, çözümü anayasanın yeniden yürürlüğe girmesinde bulan bir

⁶⁶ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara, 2001, s.27-28.

dizi muhalif hareketin temelini atılmasına neden olmuştu.⁶⁷ 1889'da İstanbul'daki laik ve pozitivist Askeri Tıbbiye Mektebi'nde okuyan bir grup öğrenci Osmanlı Anayasası'nı yeniden yürürlüğe koyma çağrısında bulunarak "Osmanlı İttihat Cemiyeti"ni kurmuşlardı.⁶⁸ Cemiyet İshak Sükûti, Mehmed Reşit, Abdullah Cevdet, İbrahim Temo ve Hüseyinzade Ali gibi Tıbbiye öğrencilerinin çalışmalarının ürünüydü. Düşüncelerinin çekiciliği ve örgütlenmedeki başarılı yöntemleri, örgütün hızla diğer okullarda da yayılmasına neden olmuştu. Çağdaşı ve önceli illegal İtalyan İhtilalci Carbonari örgütünden esinlenen Cemiyet, hücrelerden oluşan bir piramit halinde örgütleniyordu. Bu, örgütün genel güvenliğini sağlıyordu.⁶⁹

Örgüt ilk başlarda öğrencilerin düzeyi ile sınırlıydı. Uzun süre iç eğitim sayılabilecek toplantılarla yetinen örgüt, eyleme hatta propagandaya geçmek konusunda acele etmemişti. 1895'e değin, Cemiyet yeni üye kazanmak, gizli toplantılar yapmak, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi Yeni Osmanlılar'ın yapıtlarını ve Londra'dan gelen İranlı meşrutiyetçiler ile Ali Şefkati'nin yayınlarını okumakla zaman geçirmiş, bunun dışında bir eylemi olmamıştır.⁷⁰

İzleyen yıllarda, üst düzey subaylardan, memurlardan ve ulemeden üyeleriyle cemiyetin yayılması hızlanmıştı. Cemiyetin yurt dışındaki Osmanlı öğrencileri ve sürgünleri arasında da izleyicileri ve üyeleri bulunmaktaydı. Özellikle Cenevre ve Paris'te öğrenci ve sürgünlerin katılımıyla Cemiyet yeni bir ivme kazanmıştı. 1894'te Paris'te örgüte katılan pozitivist Ahmet Rıza Bey'in önerisiyle cemiyetin adı "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" olarak değiştirilmiştir. Ve artık bu Cemiyet, İstanbul ve Selanik'teki merkezden uzaklaşarak yurtdışında bağımsız bir çekirdek oluşturmuştur. Yurt dışındaki

⁶⁷ Bu muhalefet hareketleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Akşin, *a.g.e.*, s.28-29.

⁶⁸ Macfie, *a.g.e.*, s.25.

⁶⁹ Akşin, *a.g.e.*, s.29-30.

⁷⁰ Akşin, *a.g.e.*, s.30.

dağınık Jön Türk gruplarını ortak bir program etrafında birleştirmek amacıyla Paris'te 4 Şubat 1902'de düzenledikleri kongre Jön Türkler içinde, iktidarı ele geçirmek ve daha sonra izlenecek politikalar konusunda iki farklı yaklaşımı ortaya çıkarmıştı.

Ahmet Rıza'nın liderliğindeki İ.T.C.'ne göre yalnız propaganda ve yayımla devrim yapılamazdı, askerî güçlerinde ihtilale katılmasını sağlamak gerekiyordu. Prens Sabahaddin'in görüşlerini yansıtan "Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti" ise ihtilal için yabancı bir devletin yardımının gerekli olduğunu savunuyordu.⁷¹ Bu görüş ayrılığı süreç içerisinde gittikçe daha da derinleşecektir.

1895'te cemiyetin Harp Okulu içinde örgütlendiğini fark eden hükümet, aramalara ve tutuklamalara başlamıştı. Abdülhamid, daha başlangıçtan beri gerek yurt içinde, gerekse yurt dışındaki Jön Türk hareketini bastırmak için elinden geleni yapmıştır.⁷² Öte yandan Paris'teki İ.T.C., 1906'da Selanik'te kurulan "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" ile ilişki kurarak, 1907 yılında bu örgüt ile birleşmiştir.

Meşrutiyetçilerin kurdukları İ.T.C., II. Abdülhamid'e Meşrutiyet yönetimini zorla da olsa kabul ettirmeyi amaçlıyordu.⁷³ Rusya ile İngiltere'nin Reval Görüşmesi'nde (1908) Makedonya'nın Osmanlı Devleti'nden ayrılması yönündeki politikaları öğrenilince, içlerinde Enver Bey'in de bulunduğu bir grup İttihatçı "dağa çıkarak ayaklanmış", Selanik, Manastır ve diğer Rumeli şehirlerinde "hürriyet" ilan edilmiştir. Ayaklanmanın genişlemesinden çekinen Abdülhamid, Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe koyarak Meşrutiyet'i yeniden ilan etmeye karar vermiştir.

⁷¹ Komisyon, *Çağdaş Türkiye Tarihi: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, s.52.

⁷² Aybars, *a.g.e.*, s.25.

⁷³ İ.T.C.'nin Osmanlı politik yaşamı içerisindeki yeri ve ayrıntılı tarihçesi için bkz.: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, C. 3: İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, İstanbul, 2000.

Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi⁷⁴ İ.T.C. için beklenmedik bir başarı olmuştu. Padişahın birdenbire direnmekten vazgeçip teslim olması, gerek ülkeyi, gerekse bürokratik kadroyu büyük bir karışıklığa düşürmüştü.⁷⁵ Ülkede otorite sağlanmazsa anarşi çıkma olasılığı artmıştı. Yeterli otorite ve saygınlığa sahip tek unsur olan İ.T.C. ise doğrudan yönetime el koyacak gücü kendisinde göremediğinden iktidarı perde arkasından denetlemekle yetinmişti.⁷⁶ Sarayın denetiminden çıkan hükümet ise Babıali'nin eski yöneticilerinin eline bırakılmıştı. İ.T.C.'nin gücünün esas dayanağı gizliliği olmuştur. Cemiyetin tam iktidarı için "tek parti yönetimi"ni kurduğu Babıali Baskını'na (1913) kadar beklemek gerekecektir.

Tarihçi Tunaya'nın deyimiyle Cumhuriyetimiz için bir "siyaset laboratuvarı"⁷⁷ olan II. Meşrutiyet döneminde (1908-1918) dört buçuk yılı aşkın bir parlamento hayatı ve üç yasama dönemi vardır: I. Devre:1908-1912, II. Devre:1912, III. Devre:1914-1918.⁷⁸ Yalnız I. Devre çok partili bir yapıya sahip olmuş, diğer dönemler tek partili rejimle yönetilmiştir. Bu dönemin çok partili yapısına büyük ölçüde İ.T.C. ve karşıtlığı egemen olmuştur. Ayrıca tek partili dönemlerde bile zaman zaman geniş bir kitle partisinin kendi içindeki çeşitlenmelerini yansıtabilmiştir.⁷⁹

Meşrutî rejimin başarısızlığından İ.T.C.'nin sorumlu tutulması ve İttihatçı merkezin iktidara hazırlıksızlığı içinde başlayan parlamento hayatı, Türkiye'nin ilk yasal

⁷⁴ Meşrutiyet'in ilanını sağlayan ve Meclis-i Mebusan'ı toplantıya çağıran padişah iradesinin metni için bkz.: Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, İstanbul, 2000, s.75-76.

⁷⁵ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Çev.: Nuran Yavuz, İstanbul, 1999, s.31.

⁷⁶ Demir, *a.g.t.*, s.20.

⁷⁷ Tunaya, *a.g.e.*, C. I, s.XXI.

⁷⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nda temsil sorunu ve II. Meşrutiyet dönemi parlamento hayatı hakkında bir değerlendirme için bkz.: Şükrü Hanioglu, "Osmanlı İmparatorluğunda Temsil ve İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisleri", *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Yıllığı*, IV, İstanbul, 1989, s.61-78.

⁷⁹ Tunaya, *a.g.e.*, C. I, s.7.

muhalefet hareketini de yaratmıştır. 1908’da “Ahrar Fırkası” ile başlayan muhalefet 1911’de “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”⁸⁰ ile en güçlü konumuna ulaşmıştır.

1908-1918 döneminde üç genel seçim yapılmıştır.⁸¹ 1908, 1912 ve 1914’de yapılan seçimler, hem bir çok tartışmayı beraberinde getirmiş hem de Osmanlı politik aktörlerinin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. II. Meşrutiyet’in ilk parlamentosunu oluşturan 1908 seçim sonuçlarına göre 121 sancaktan 281 mebus seçilmişti. Ara seçimlerle gelen 42 mebusta bu sayıya eklenirse I. Dönemde toplam 323 mebusun görev yaptığı anlaşılmaktadır. 1908 genel seçimlerinde seçilen 281 mebusun 151’i Türk, 56’sı Arap, 25’i Arnavut, 5’i Kürt, 21’i Rum, 11’i Ermeni, 4’ü Bulgar, 3’ü Sırp, 1’i Ulah ve 4’ü Musevi’dir. Ara seçimlerle gelen 42 mebusta bu sayıya eklenirse I. Dönemde 170 Türk, 67 Arap, 31 Arnavut, 6 Kürt, 24 Rum, 13 Ermeni, 4 Bulgar, 3 Sırp, 1 Ulah ve 4 Musevi olmak üzere toplam 323 milletvekilinin görev yaptığı ortaya çıkmaktadır.⁸²

Girişilen manevralar, sindirme siyaseti ve kullanılan şiddet yüzünden tarihe “sopalı seçimler”⁸³ olarak geçen 1912 seçimlerinde ise meclise 281 mebus girebilmiştir. 281 mebusun 177’si Türk, 45’i Arap, 17’si Arnavut, 15’i Rum, 10’u Ermeni, 4’ü Yahudi, 5’i Kürt, 5’i Bulgar, 2’si Sırp ve 1’i Ulah’tır. I. Dönemde görev yapan mebuslardan ancak 117’si tekrar seçilebilmiştir. Bu sonuç 1908 parlamentosunda İ.T.C.’ne bağlı kalan mebusların sayısı hakkında bir fikir vermektedir. Ancak 6 muhalif vekilin (3’ü Türk, 3’ü Arnavut) meclise girebildiği 1912 seçimleri, İ.T.C.’nin kesin zaferiyle sonuçlanmıştır.⁸⁴

1914 seçimleriyle meclise girmeye hak kazanan 256 mebustan 157’si Türk, 68’i Arap, 16’sı Rum, 15’i Ermeni, 3’ü Yahudi ve 7’si Kürt’tür. III. Dönem içinde yapılan

⁸⁰ İ.T.C.’ne karşı en önemli muhalefet hareketi olan ‘Hürriyet ve İtilaf Fırkası’ hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar*, İstanbul, 1990 ve Tunaya, *a.g.e.*, C. I, s.263-312.

⁸¹ İkinci Meşrutiyet dönemi Meclis-i Mebusan seçimleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Demir, *a.g.t.*

⁸² Demir, *a.g.t.*, s.98.

⁸³ Kayalı, *a.g.e.*, s.130.

⁸⁴ Demir, *a.g.t.*, s.180.

ara seçimlerle gelen 36 mebus da bu sayıya eklendiğinde bu dönemde toplam 292 mebusun görev yaptığı ortaya çıkmaktadır. 1914 parlamentosunda görev yapan 292 mebustan 136'sı ilk kez seçilmiştir. 63'ü II. Dönemde, 63'ü ise I. ve II. Dönemlerde de bulunmuşlardı. I. Dönemde bulunan ancak 1912'de yapılan "sopalı seçim"lerde meclise giremedikleri halde III. Dönemde tekrar seçilen 26 mebus bulunmaktadır.⁸⁵

II.1.2. Osmanlı Devleti'nde Merkeziyetçilik / Adem-i Merkeziyetçilik

Tartışmaları

Osmanlı Devleti'nde yönetsel yapının merkeziyetçi mi yoksa adem-i merkeziyetçi mi olacağı konusundaki tartışmalar, XX. yüzyılın başlarında ve özellikle II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkmıştır. Klasik Osmanlı sisteminin çözülüşünün belirginleşmesi ve kapitalist sistem ile etkileşimin artması, Ortaylı'nın deyimiyile, XIX. yüzyılı "İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı" yapmıştır.⁸⁶ Olaylar, fikirler, yenilikler ve hızlı değişmelerle dolu dolu olan bu yüzyılın en önemli tartışma konularından biri de yönetimin yapısı üzerine olmuştur.⁸⁷ Bu değişim ihtiyacı çerçevesinde ortaya çıkan ve devletin sorunlarına çare olarak sunulan "adem-i merkeziyetçilik" de bu dönemin ürünüdür.

"Adem-i merkeziyet" in sözlük anlamı "bir merkezden değil her teşekkülün kendi kendini idare etmesi" dir.⁸⁸ Adem-i merkeziyetçi sistem ise "merkeze ait genel hizmetlerden bir kısmını merkeze karşı bağımsız olarak fakat merkezin kontrolü altında yapan idarî sistem" olarak tanımlanmaktadır.⁸⁹ 1908'den sonra dilimize adem-i merkeziyet

⁸⁵ Demir, *a.g.t.*, s.206-207.

⁸⁶ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, 2003.

⁸⁷ Mustafa Ökmen, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Merkeziyetçilik-Adem-i Merkeziyetçilik Pratiği Üzerine Notlar", http://www.academical.org/dergi/MAKALE/9_10sayi/s9ökmen11.htm, 19.07.2004.

⁸⁸ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 2002, s.9.

⁸⁹ Şakir Altay, *Hukuk ve Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara, 1983, s.15.

olarak geçen ‘desantralizasyon’ “bir devletin bazı yerlere, bölgelere kendi kendini yönetme hakkı verme sistemi” anlamını da içermektedir.⁹⁰

Osmanlı siyasal sisteminin sorunları ve dönüşümü çerçevesinde “adem-i merkeziyetçi” eğilimler ve bu eğilimlere tepkiler bu kavram kullanılmadan önce görülmeye başlanmıştı. XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlılarda toprak devletin denetiminden çıkarak fiilen beylerin, yerli güçlü ailelerin malikaneleri durumuna gelmeye başlamıştı. XVIII. yüzyılın bitiminde Doğu Anadolu’nun yanı sıra batıda da derebeyleşme eğilimleri artmıştı.⁹¹ Bu süreç beraberinde çözüm arayışlarını ve bir takım önlemlerin alınması zorunluluğunu da getirmekteydi. III. Selim ve II. Mahmud’un çabalarını bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Bu dönemde II. Mahmud’un yerel yönetimin meydana getirilmesi sürecinin başlatıcısı olduğu ve merkezi güçlü kılmak için uğraştığı söylenebilir.

Merkeziyetçilik ve bürokratikleşme, Tanzimat’ın yönetim anlayışının temel özelliğini oluşturur. Merkeziyetçiliğin yeniden inşasına yönelik bu uygulamalar, büyük sıkıntıları da yaratmıştır.⁹² Tanzimat’ın merkezileştirme çabaları merkezdeki otokratik yönelimleri güçlendirince eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Bu konuda ‘Meşveret’ ilkesini öne çıkaran Yeni Osmanlılar, meşrutî rejim yoluyla merkezin yeniden tanımlanmasını ve taşranın eğilimlerinin parlamenter sistem yoluyla merkeze yansıtılmasını önermişlerdi.⁹³

Osmanlı’dan günümüze uzanan merkeziyetçi / adem-i merkeziyetçi iki temel siyasal çizginin net olarak ortaya çıkmasını sağlayan ise Jön Türk hareketi içerisindeki düşünsel anlaşmazlıklardır. Yurt dışındaki dağılık Jön Türk gruplarının ortak bir program oluşturmak amacıyla 4 Şubat 1902’de Paris’te düzenledikleri kongrede, Jön Türkler içinde

⁹⁰ Altay, *a.g.e.*, s.93.

⁹¹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara, 1997, s.13-14.

⁹² Ökmen, *a.g.m.*

⁹³ Ökmen, *a.g.m.*

iktidarı ele geçirmek ve daha sonra izlenecek politikalar konusunda farklı yaklaşımlar olduğu ortaya çıkmıştır.⁹⁴ Ahmet Rıza'nın liderliğindeki İ.T.C. grubu siyasal program olarak meşruti ve merkezîyetçi bir yönetim anlayışını savunuyordu. Prens Sabahaddin'in görüşlerini yansıtan "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti" ise yerinden yönetime vurgu yapmıştır.⁹⁵ Sabahaddin, Tanzimat'ın kurduğu merkezi hükümet kurumlarının terk edilmesini, yerine eski Osmanlı adem-i merkezîyetçi düzeninin getirilmesini istemiştir. Prens'e göre vergi toplanması, belediye ve yargıyla ilgili işler yerel kurumlarca yerel sorunlara ve gereksinimlere uygun olarak yürütülmeliydi. Bunun sağlanması için de Anglosaksonlarda görülen bireycilik iyi bir örnektir.⁹⁶ Ayrıca Prens Sabahaddin, daha o tarihte kişisel gelişimin geliştirilmesi, memurlar sınıfının daraltılması, gücün merkezileşmesinin önüne geçilmesi ve konfederatif bir devlet örgütlenmesine gidilmesi gibi argümanları siyasal zemine taşımıştır.⁹⁷ Le Play ve Desmolins'ten etkilenen Sabahaddin, 'İlm-i içtimaî (Science Sociale)' doktrinine göre "Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?"⁹⁸ sorusuna yanıt aramıştı.⁹⁹

İ.T.C. ile Prens Sabahaddinci grup ilk kongrede anlaşamamıştı.¹⁰⁰ Söz konusu gruplar 1907 yılında toplanan II. Jön Türk Kongresi'nde de beklenen birleşmeyi gerçekleştirilerek tarihi saflaşmanın oluşmasına katkı sunmuşlardır.

Prens Sabahaddin'in Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin 1906 yılında yayınlanan programı özetle; siyasal düzeltim yapılarak yerinden yönetim

⁹⁴ Paris'te toplanan 'Birinci Jön Türk Kongresi' hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Akşin, *a.g.e.*, s.61-65.

⁹⁵ Ünlü Osmanlı liberali Prens Sabahaddin'in kısa yaşam öyküsü için bkz.: Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*, Çev.: İnan Keser, Ankara, 2002, s.1-5. Krş.: Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın'ın Prens Sabahaddin hakkındaki görüşleri için bkz.: Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, Hazırlayan: Rauf Mutluay, İstanbul, 1976, s.44-45.

⁹⁶ Demir, *a.g.t.*, s.18.

⁹⁷ Prens Sabahaddin, *a.g.e.*, s.1.

⁹⁸ Prens Sabahaddin'in Türkiye sorunları üzerine çözüm önerileri içeren 1913 tarihli çalışması için bkz.: Prens Sabahaddin, *a.g.e.*

⁹⁹ Tunaya, *a.g.e.*, C. I, s.11.

¹⁰⁰ Ahmet Rıza ve Prens Sabahaddin grupları arasındaki düşünsel tartışmanın karşılaştırmalı ayrıntıları için bkz.: Ramsour, *a.g.e.*, s.69-120.

sağlanmasını, vilayet meclisi üyelerinin halk tarafından seçilmesini ve merkezde halk tarafından seçilecek bir meclis oluşturulmasını öngörmekteydi. Programa göre hak eşitliği sağlanmalı, yerel yöneticiler halkın etnik ve dinsel nüfus dağılımına uygun olarak seçilebilmeliydi.¹⁰¹ Bu düşünceleriyle Sabahaddin, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan devletçi-seçkinci gruptan ayrılmış ve liberal bir geleneğin başlatıcısı olarak anılmaya başlamıştır.¹⁰² Jön Türk hareketi içinde başlayan bu tartışma, İkinci Meşrutiyet'in ve sonrasında siyasal yelpazesinin oluşumunda da etkili olmuştur.

II. Meşrutiyet döneminde İ.T.C. karşıtlarının ideolojik temelinde adem-i merkeziyetçilik bulunmaktadır. Adem-i merkeziyetçilere göre, Osmanlı ülkesi nüfusun ve mekanın özelliklerine bakılarak bölgelere ayrılmalı, her bölgeye belli ölçüde özerklik vermek yoluyla yeni bir yönetim biçimi oluşturulmalıydı. Osmanlı Devleti'ni oluşturan "anâsır-ı muhtelif", merkeze de bağılıklarını koruyarak, bölgelerinde kendi yerel işlerini çözümlayebilmeliydiler. Böylece devlet pek çok ekonomik ve malî yükten kurtulabilir ve kalkınma da kolaylaşabilirdi.¹⁰³

Hiç şüphe yok ki, bu adem-i merkeziyetçi program, hala ülkeyle bütünleşmemiş uzak vilayetlerde, etnik olarak homojen bölgelerde ve coğrafyalarında çoğunluğu oluşturan Türk olmayan unsurlar arasında öncelikle yankı bulmuştur. Dolayısıyla Araplar, Kürtler, Arnavutlar, Ermeniler ve Rumlar, adem-i merkeziyetçi propagandaya daha yakın duruyorlardı. Çünkü bu unsurlar, adem-i merkeziyetçiliğin kendi kültürel özelliklerini ve ekonomik ayrıcalıklarını daha iyi koruyacağını düşünüyorlardı. Ayrıca adem-i merkeziyetçilik onları kendi kaderlerini belirlemeye doğru

¹⁰¹ Komisyon, *Çağdaş Türkiye Tarihi: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, s.70.

¹⁰² Emre Kongar, Türk siyasal yaşamında devletçi-seçkinciler ve gelenekçi-liberaller olmak üzere iki sınıfın varlığından ve tarihsel sürekliliğinden bahseder. Bkz.: Emre Kongar, *21.Yüzyılda Türkiye, 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul, 1999, s.131-132.

¹⁰³ Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İstanbul, 1996, s.18.

yaklaştıracaktı.¹⁰⁴ Bu düşünce, Arapçı propagandaya yeni bir ivme kazandıracak¹⁰⁵ hatta milliyetçi Araplar, araştırma konumuzu oluşturan “Hizbu’l-Lâmerkeziyye al-İdariyye al-Osmani=El-Lâ Merkeziye Cemiyeti (Osmanlı İdarî Adem-i Merkeziyet Cemiyeti)”ni dahi kuracaklardır.¹⁰⁶

II.1.3. Araplar ve II. Meşrutiyet

II. Meşrutiyet’in ilanı, İstanbul’da etnik gruplar arasında büyük bir kaynaşma meydana getirmiştir. Türk-Arap, Müslüman-Hıristiyan herkes yeni anayasanın kendilerine istedikleri her şeyi sağlayacağını düşünüyorlardı.¹⁰⁷ Meşrutiyet’in ilanını takip eden günlerde ülkedeki “anasır-ı muhtelife” arasında görülen geçici yakınlaşma kısa bir süre sonra yerini kargaşaya bırakmıştır. Meşrutiyet, Suriyelilerin daha fazla basın özgürlüğüne kavuşmalarını sağlamıştı. Özgürlük ortamı içinde Arap milliyetçileri Osmanlı’dan ayrılma çalışmalarını hızlandırırken “Arap Diriliş Cemiyeti” de etkinliklerine devam etmiştir.¹⁰⁸

Meşrutiyetle birlikte her etnik grup gibi Araplar da ‘hürriyeti’ kendilerine göre yorumlamışlar ve bağımsızlık elde etmeyi planlamışlardır. İlk olarak özerklik talep eden Arap milliyetçileri, umduklarını gerçekleştiremeyince milliyet meselesini karıştırmaya ve Arapların yönetsel kademelere getirilmelerinde eşitsizlik yapıldığı iddiasını gündeme

¹⁰⁴ Kayalı, *a.g.e.*, s.132. Adem-i merkezietçi Arap muhalefet hareketleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: aynı eser, s.129-159.

¹⁰⁵ Araplar, 1908 sonrası Bağdat, Musul ve diğer vilayetlerde ilgili makamlara adem-i merkeziet talep eden dilekçeler sunmuşlardır. 28 Eylül 1329 (1913) tarihli Basra vali vekili İzzet imzalı bir belgede “Basralıların da heyecanla yazmış oldukları dilekçeleri Perşembe günü Basra telgrafhanesine bıraktıkları ve yazdıkları dilekçelerinin sonuçlarını önemle takip edeceklerini belirttikleri fakat sonuçta Basra mebusu Talip Bey’in aracılığıyla bu dilekçelerin geri çekildiği” Dahiliye Nezareti’ne bildirilmiştir. Bkz.: DH-KMS-63/43/1. Ayrıca bu dönemde Bağdat Valiliği ve Dördüncü Ordu Müfettişliği’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 6 Mart 1329-1913 tarihli belgede “adem-i merkeziet yönetiminin halkın gözündeki önemini arttırmak amaçlı hazırlanmış olan risaleler ve beyannamelerin” Arap vilayetlerinde dağıtıldığı belirtilmiştir. Bkz.: DH-SYS-114/2/29.

¹⁰⁶ “Hizbu’l-Lâmerkeziyye al-İdariyye al-Osmani= Osmanlı İdarî Adem-i Merkeziyet Partisi”ni Tunaya ‘Türkiye’de Siyasi Partiler’ adlı olağanüstü eserinde “El-Lâ Merkeziye Cemiyeti” olarak adlandırmıştır. Bu tez çalışmasında Tunaya’nın bu adlandırması kullanılmıştır. Bkz.: Tunaya, *a.g.e.*, C. I, s.600.

¹⁰⁷ Kurşun, *a.g.e.*, s.41.

¹⁰⁸ Umar, *a.g.e.*, s.154.

taşımaya başlamışlardır. Ayrılık ve bağımsızlık düşüncesi, kişisel kin ve düşmanlıkların da katkısıyla Araplar arasında hızla yaygınlaşmıştır.¹⁰⁹

1908'den sonra Arap milliyetçiliği, Mısır ve Suriye'de güçlenmeye başlamıştır. Mısır'ın İngiliz işgali altında olması Arap milliyetçilerinin burada rahat hareket etmelerine neden olmuştur. Arapçı hareket, başta Cenevre kenti olmak üzere Avrupa'da ve hatta başkent İstanbul'da dahi faaliyet göstermişti. Bu dönemde Meclis-i Mebusan'da yer alan Arap asıllı milletvekillerinin yanı sıra, Osmanlı ordusundaki Arap subaylar arasında da Arap milliyetçi hareketinin ilk nüveleri oluşturulmaktaydı.¹¹⁰

İ.T.C., başlangıçta bütün unsurlarla olduğu gibi Araplarla da iyi geçinme yolunu seçmiş ve Arapların gönlünü alacak bazı jestleri yapmaktan geri durmamıştı: 1908'de Hicaz demiryolu, Medine'ye kadar tamamlanmış ve Abdülhamid'in bu projesini törenle hizmete açmak Jön Türkler'e düşmüştü. Ayrıca İ.T.C., bir iyi niyet gösterisi olarak 16 yıldan beri İstanbul'da gözaltında tutulan Hüseyin ibn Ali'yi affederek "Mekke Şerifi" ünvanıyla Hicaz'a geri göndermişti. İttihatçıların bu tutumları Arapları yeni yönetime tekrar kazandırmıştı. Bu dönemde İstanbul'da oturan Araplar tarafından düzenlenen ve İ.T.C. liderlerinin de katıldığı bir toplantı sonunda "El İha'ül- Arabî el-Osmani (Osmanlı-Arap Kardeşliği)" adı altında bir dostluk cemiyeti kurulmuştur.¹¹¹ Bu cemiyetin amacı, Arapların kendi milli fikirlerini devletin yeni çerçevesi içinde yaymaktı. Fakat kısa süre sonra bu cemiyet kapatılmıştır.¹¹²

İlk seçim döneminde yasal başka herhangi bir Arap kuruluşuna rastlanmamaktadır. Dolayısıyla Araplarla Türkler veya İ.T.C. arasında seçimler konusunda bir tartışma ve uzlaşma söz konusu değildir. Bu diyalogsuzluk İ.T.C.'nin Arap

¹⁰⁹ Umar, a.g.e., s.157.

¹¹⁰ Kürkçüoğlu, a.g.e., s.21.

¹¹¹ Öke, a.g.e., s.145. Söz konusu cemiyetin Şefik El-Müeyyed tarafından kaleme alınmış beyannamesi için bkz.: aynı eser, s.186-190.

¹¹² Kürkçüoğlu, a.g.e., s.21.

vilayetlerinde cemiyete uygun adaylar bulmakta zorlanmasına neden olmuştur.¹¹³ Çünkü bölgede XX. yüzyıl başlarında milliyetçi duygular yaygınlaşmaya başlamıştı. Araplar genellikle İ.T.C.'nin siyasetine karşıydılar ve liberallere yakınlık duyuyorlardı. Bu dönemde Ahmad ve Rustow'un ortak çalışmalarında da vurguladıkları gibi, Arap bölgelerinde siyaset Anadolu'dan daha çok, yerli eşraf ve hanedanların denetimindeydi:

Aynı zamanda şehirlerde, Arap dünyasında dört yüzyıl süren Türk egemenliğinin bir sonucu olarak Türkleşmiş Araplardan ve Araplaşmış Türklerden oluşan ve 'Efendi Sınıfı' olarak adlandırılan bir yöneticiler grubu bulunuyordu. Bu idareci sınıfı, merkezi kontrolü kendi çıkarlarına uygun görüyordu. Yerel seçim bölgelerini temsil eden bu sınıf İttihatçıydı.¹¹⁴

II. Meşrutiyet döneminde seçilen Müslüman mebuslarının etnik kimliğini belirlemek oldukça güçtür. Çünkü Osmanlılık ideolojisi altında bir Müslüman mebusun etnik kimliği resmi olarak hiçbir zaman vurgulanmamıştır. Araplar için de bu tutum geçerlidir. Bu zorluklar nedeniyle kesin olmayan tespitlere göre 1908 seçimlerinde 56 Arap mebusun seçildiği görülmektedir. Ara seçimlerle gelen 11 Arap daha eklenirse I. Dönemde 67 Arap mebusun bulunduğu anlaşılmaktadır. I. Dönemde görev yapan Arap mebuslarının çoğu İ.T.C.'ne karşı muhalefet saflarında yer almışlardır. Bu nedenle 1912'de Arap mebuslarının tam sayısı 56'dan 45'e düşmüştür.¹¹⁵ 1914 seçimlerinde ise İttihatçıların Arapları kazanma politikasının bir sonucu olarak, meclise giren Arap sayısında artış gözlenmektedir. III. Dönem parlamentosunda 68 Arap mebus bulunmaktaydı. Sonuç olarak 1914 seçimlerinde İttihatçıların Arapları yatıştırmaya ve kazanmaya yönelik politikaları sayesinde Araplar, mecliste nüfuslarına uygun temsilci bulundurabilmişlerdir. Ne var ki

¹¹³ Fevzi Demir, "II. Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı'nda Müslüman Unsurların Temsiline İlişkin Sorunlar", *XIII. Türk Tarih Kongresi: 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara, 2002, s.1769.

¹¹⁴ Feroz Ahmad, Dankwart A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 4-5, Yıl: 1975-1976, İstanbul, 1976, s.257.

¹¹⁵ Demir, *a.g.t.*, s.72.

Arapları İmparatorluk içinde tutmaya yönelik olan bu çabaların sonuçsuz kaldığı, I. Dünya Savaşı içinde çıkan Arap ayaklanması ile kanıtlanacaktır.¹¹⁶

Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra kurulan "Osmanlı-Arap Kardeşliği Cemiyeti"nin kapatılması sonrası bu derneğin sonunu göz önünde tutan İstanbullu memur, mebus ve edebiyatçı Araplar 1909 yazında, görünüşte tamamen bir edebiyat kulübü olan "El-Muntada el-Edebi"yi kurmuşlardır. Bu kulüp, Mart 1915'te dağılıncaya dek Mısır ve Suriye'de hızla şubeler oluşturmuş ve özellikle gençler arasında milli bilinç oluşturmayı başarmıştır.¹¹⁷ 1908'den Arap ayaklanmasının gerçekleşeceği 1916'ya kadar Araplar, bu cemiyetin dışında bir çok ayrılıkçı nitelikte cemiyetler kuracaklardır.

Arap muhalefeti de İ.T.C.'ne karşı 1911 sonunda örgütlenen Hürriyet ve İtilaf Fırkası etrafında birleşmiştir. İ.T.C., 1912'de yapılan iki partili ilk genel seçimlerden meşruiyeti onaylanmayan kuşkulu bir galibiyetle çıkmıştır. Bu dönemde Osmanlı'nın Balkan Savaşları'nda yitirdikleri, çok ırklı ve çok dinli İmparatorluğu bir Türk-Arap çekirdeğine dönüştürmüştür. Bu dönemde devlet içinde etkinlikleri giderek artan Arap ıslahatçılarının talepleri ise Arap vilayetlerinde adem-i merkezîyetçi politikaların hayata geçirilmesi yönündeydi.¹¹⁸

II.2. İkinci Meşrutiyet Ortamında Cemiyetleşme Sürecinin Başlaması ve Arap Cemiyetleri

II.2.1. Cemiyetler Kanunu ve Cemiyetleşme Çalışmaları

İkinci Meşrutiyet'in ilanı, Birinci Meşrutiyet'ten çok farklı gelişmelerin, olayların ve geleneklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemde toplum hayatında

¹¹⁶ Fevzi Demir, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusanı'nda Etnik Grupların Temsiline İlişkin Bazı Gözlem ve Veriler", *Tarih ve Milliyetçilik, I. Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler*, Mersin, 1997, s.367.

¹¹⁷ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.21.

¹¹⁸ Kayalı, *a.g.e.*, s.129.

toplantı özgürlüğü ve değişik seviyelerden insanların bir araya gelmelerinin zeminini oluşturan cemiyetlerin kuruluşu Türk yönetim tarihi açısından önemli gelişmelerdir. “Cemiyet” sözcüğünün farklı ve devirlere göre değişen anlamları olmasına karşın bu kavram, “topluluk, kurum, dernek”¹¹⁹ ve “kazanç paylaşmaktan başka bir amaçla ikiden çok kişinin bilgi ve çalışmalarını devamlı şekilde birleştirerek ve bir ana tüzüğe dayanarak kurdukları tüzel kişiliğe haiz teşekkül”¹²⁰ olarak tanımlanmaktadır.

1908 devrimiyle başlayan sosyal çözülme ve dağılma, beraberinde temel bir gelişmenin yani cemiyetleşmenin önünü açmıştır. Bu dönemde gerçekleşen cemiyetleşme faaliyetlerinin en büyük sebebi; siyasi otoritenin Meşrutiyet’le birlikte sahibiyet değiştirmesi ve hatta ilk zamanlar için söyleyecek olursak ortadan kalkmasıdır. Önceden kurulmuş olan cemiyetlerin varlığına rağmen Osmanlı’da çok cemiyetli sosyal hayat Meşrutiyet’in ilanı ile başlamıştır.

Osmanlı Devleti’nde cemiyetlerin yani siyasi, meslekî, edebi ve sosyal gruplaşmaların temelinde, Batı dünyasında olduğu gibi ekonomik gelişmeleri ve kentleşme olgusunu bulmak pek mümkün değildir. Bu topraklarda modern anlamda cemiyetlerin ortaya çıkışı ve bu yeni sosyal olayın bir mevzuata kavuşturulması ihtiyacı, Meşrutiyet’ten sonra gündeme gelmiştir.¹²¹ 1908’de ikinci kez yürürlüğe sokulan ve 1909 yılında yapılan düzenlemelerle yeni bir içerik kazanan Kanun-i Esasî’nin ilave 120. maddesiyle “Devlet-i Osmaniye’nin temamiyet-i mülkiyesini ihlal ve şekli-i meşrutiyet ve hükümeti tagyir ve Kanun-i Esasî ahkamı hilafında hareket ve anasır-ı Osmaniye’yi tefrik etmek”¹²² amaçlarına hizmet etmemek şartıyla bütün Osmanlı vatandaşlarına, kimseye önceden haber vermeden teşkilatlanma ve toplantı hakkı veriliyordu.

¹¹⁹ Devellioğlu, *a.g.e.*, s.132.

¹²⁰ Altay, *a.g.e.*, s.67.

¹²¹ Birinci, *a.g.e.*, s.24.

¹²² Kili, Gözübüyük, *a.g.e.*, s.88, madde 120. Kanun-i Esasî metni üzerinde yapılan düzeltimler için bkz.: aynı eser, s.84-91.

Bununla birlikte yine aynı anayasa maddesine göre “ahlak ve adab-ı umumiye mugayir cemiyetler teşkili memnu olduğu gibi alel ıtlak hafı cemiyetler teşkili de memnudur”¹²³ denilerek cemiyetleşmeye belli sınırlamalar da getirilmekteydi. Kanun-i Esasi'nin getirdiği yenilikler arasında en çabuk kavranan ve derhal yararlanılmaya başlanan haklardan bir tanesi cemiyet kurma hakkı olmuştur.¹²⁴

İlk cemiyetlerin ortaya çıkışından sonra bir kanun boşluğu veya yokluğu hissedilmiş ve 16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu 23 Ağustos 1909 gün ve 310 numaralı Takvim-i Vekayi ile yayınlanmıştır. Yakın tarihimizde belki de ilk defa bir kanun, sosyal bir değişimin zorlamasıyla, bu sosyal değişimi takiben çıkarılmıştır.¹²⁵ Bu 310 sayılı Cemiyetler Kanunu oldukça liberal bir yasa olarak değerlendirilebilir.¹²⁶ Yasaya göre dernek, birkaç kişinin bilgi ve çalışmalarını, ticari olmayan amaçlar dışında bir araya getirdiği bir birimdir ve önceden izin alma koşulu yoktur. Kavim ve cinsiyet esaslarına göre siyasal dernekler kurulamayacağı esası kabul edilmiştir. Yasa genelde yasaklayıcı değil, düzenleyici bir nitelik taşımaktaydı. Bununla birlikte derneklerin hükümet tarafından denetlenmesi ve kapatılabilmesi esası yasada yer almıştır. Yörenin en yüksek mülkî amirinin izni ile zabıta, derneğin ikametgahına girebilmekte ve defterlerine el koyma yetkisine sahip bulunmaktaydı.¹²⁷

Ayrıca Meşrutiyet hukukunda bir Siyasi Partiler Kanunu olmadığından tüm kuruluşlar Cemiyetler Kanunu'na bağlı olarak etkinlik göstermişlerdir. Bu yüzden II. Meşrutiyet döneminde dernek / parti ayırımı olmamıştır.¹²⁸ Belki de bu karışıklıklar gereği parti niteliğinde yada doğrudan doğruya siyasal programlı, fakat yapısal özelliği iktidarı ele

¹²³ Kili, Gözübüyük, *a.g.e.*, s.88.

¹²⁴ Kurşun, *a.g.e.*, s.79.

¹²⁵ Birinci, *a.g.e.*, s.24.

¹²⁶ Cahit Talas, *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, İstanbul, 1992, s.43.

¹²⁷ Talas, *a.g.e.*, s.43.

¹²⁸ Bu nedenle El-Lâ Merkeziye, kimi yerlerde ‘cemiyet’ kimi yerlerde ise ‘parti’ olarak anılmıştır.

geçirme amacında görünmeyen cemiyetler de kurulmuştur. Meşrutiyet'in siyasal yaşamında bu tür kuruluşların sınırlı da olsa rolleri olmuştur.¹²⁹

1908 sonrasında bir çok aydın, “Meşrutiyet hayatı için en büyük şartın siyasî partiler olduğu” yolunda görüş bildirmiştir. Onlara göre “İ.T.C. Meşrutiyeti elde ettiğine inanıyorsa, kendisi ‘Nıgehân-ı Meşrutiyet’ olarak bir kenara çekilmeli ve siyasî fırkaların kuruluşunu teşvik etmeliydi. Cemiyetin yapması gereken, İttihat ve Terakki Fırkası ve Cemiyeti’ni bir isim altında toplamak ve yeni programını ilan etmektir. Ancak bu durumda İttihat ve Terakki Fırkası’ndan bahsedilebilirdi. Meşrutiyeti elde etmek maksadıyla bir arada bulunan farklı düşünceli kişiler, artık dağılmalı ve siyasî görüşlere uygun fırkalara gitmeliydiler. Bunun için de İ.T.C.’nin tasfiye edilmesi gerekliydi.”¹³⁰

İkinci Meşrutiyet'in siyasal yaşamında etkin olan bir dernek türü de ayrılıkçı cemiyetlerdir. Anadolu’yu çevreleyen bölgelerde Rumeli’de, Doğu illerinde ve Arap topraklarında görünürde edebiyat veya sosyal yardım amaçlı, aslında tamamen siyasal cemiyetler koşulların baskısı altında ortaya çıkmışlardır. Bunların öteki cemiyetlerden farkı yalnızca milliyetçi olmaları değil, bunun ötesinde doğrudan doğruya özerklik ve bağımsızlık amaçlı ve eylemci olmalarıdır. Bu cemiyetler hızla örgütlenerek amaçlarını gerçekleştirebilmek için terör yöntemlerine başvurmuşlar, ihtilalci iktidar oluşturmak isteğiyle isyancı hareketleri beslemişler ve bunları hazırlamışlardır. Bu türden dernekler ve örgütler, Balkanlarda 1908’den önce kurulmuşlardır. Arap bölgelerinde ise daha geç ortaya çıkmışlardır. Osmanlı Devleti, ömrünün son on yılında, tüm anayasal organlarıyla ve tüm askeri gücüyle, bunlarla çatışma durumuna girmiştir. O kadar ki, bu kuruluşlar olmadan Osmanlı Parlamentosu ve siyasal hayatı özelliklerini yitirmektedir.¹³¹

¹²⁹ Tunaya, *a.g.e.*, C. I, s.14.

¹³⁰ Birinci, *a.g.e.*, s.34.

¹³¹ Tunaya, *a.g.e.*, C. I, s.14-15.

II. Meşrutiyet ilan edildiği zaman İ.T.C.’ne kayıtlı olanların sayısı yok denecek kadar azdı. Ancak Meşrutiyet’ten sonra başlayan kalabalık gösteriler bu gerçeğin fark edilmesini engellemiştir. Bu dönemde hemen herkes yeni isme, yani İ.T.C.’ne yanaşarak bir güven duygusuna kavuşmak istemiştir. Merkez dışında kurulan şubeler taşranın siyasallaşmasının alt yapısını teşkil etmiştir. Siyasallaşmanın en alt kademesinde hemen her gün meydana gelen pek çok siyasî olayın, kahvehane sohbetlerine malzeme olması yatmaktaydı. Bu hızlı siyasallaşma sürecinin çok yavaşladığı 1912’de dahi halkın “hummâ-i siyasete” tutulduğunun ifade edilmesi çok anlamlıdır.¹³²

Memleket için yeni bir dönem açan Meşrutiyet, o güne kadar kapalı olan ağızların açılmasını ve bağlı olan ellerin çözülmesini sağlamıştı.¹³³ Bu dönemde kahvehaneler “diplomatlar meclisi” halini almış ve anlayan-anlamayan herkes siyasetten konuşmaya başlamıştı. Özgürlüğün ne anlam taşıdığını tam anlamıyla kavrayamayan halk çoğunluğu, ortaya çıkan otorite boşluğu içinde, uzun süredir uğradığı haksızlıkların nedeni olarak gördükleri yönetici ve memurlara saldırıyorlardı.¹³⁴ Konya ve Bursa’da Abdülhamid’in hafiyeleri hapsedilmekte, kovulmakta; rüşvetçi ehliyetsiz memurların listeleri valilere sunularak işten atılmaları istenmekteydi. Aydın’da halk hapishaneye saldırarak tüm mahkum ve tutukluları serbest bırakmıştı.¹³⁵ Bu dönemde bakanların sık sık değişmesi, halktaki güven ve alışılmışın verdiği huzur duygusunu sarsmaktaydı. Ayrıca ilk zamanların sonu gelmeyen gösterileri ve ateşli nutuklar İstanbul’un ağırbaşlı ortamında pek hoş karşılanmamıştı. Aynı şekilde tanınmamış kişilerin yüksek memuriyetlere getirilmesi de tepkilere yol açmıştı.¹³⁶

¹³² Birinci, *a.g.e.*, s.28.

¹³³ Aynı, *a.g.e.*, s.407.

¹³⁴ Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s.31.

¹³⁵ Demir, *a.g.t.*, s.20.

¹³⁶ Birinci, *a.g.e.*, s.29.

1908 sonrasında siyasallaşmayı arttırıcı bir diğer etken de devlet teşkilatına özellikle personel bakımından yeniden şekil verme girişimleridir. Daha önceleri memuriyetlere girmek bazen senelerce karşılıksız çalışma gerektiriyor ve bir bürokrasi geleneği çerçevesinde mümkün olabiliyordu. Ancak II. Meşrutiyet sonrasında akşamdan sabaha hem de maaşı nispeten düzenli ödenen memuriyetlere girebilme olasılığının ortaya çıkması, halk arasında siyasîleşmeyi en üst düzeye çıkarmıştır. Özellikle İslam unsuru için İstanbul'da başlı başına bir ekmek kapısı olan memuriyet hayatındaki bu değişiklikler, çok geniş bir kitleyi ilgilendiriyordu. Personel sistemindeki bu yeniden yapılanma iki yönlü bir etki yaratıyordu: Bir yandan “sabık ve liyakatsiz” sayılanlar başta olmak üzere bir kısım memurların işten çıkarılma korkusu, öte yandan bunların yerine daha az miktarda da olsa yenilerinin alınması veya memuriyette yükselme umudunun ortaya çıkması, siyasallaşmanın temel hareket noktasını oluşturuyordu.¹³⁷

1908 sonrasında hemen her sosyal ve etnik grup yada bunların daha alt dilimleri bir cemiyet çerçevesinde güvenlik veya kendini ifade duygusu aramışlar, bu cemiyetlerle bir şeyler başarma heyecanını bulmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda bir çok cemiyet, herhangi bir etkinlik gösterememiş olsalar bile kurulabilmişlerdir.¹³⁸ Ancak o dönem için önemli bir özgürlük sayılan cemiyet kurma hakkı Osmanlı Devleti gibi bir çok unsuru bünyesinde barındıran bir devlette, her zaman olumlu sonuçlar doğurmamıştır. Osmanlı hakimiyeti altında yaşayan unsurlar bunu fırsat bilerek milliyetçi eğilimli cemiyetler kurmuşlardır. Özgürlük ve hürriyet adına cemiyetlere tolerans gösterilmiş ve kısa sürede Rum Siyasi Kulübü, Sırp-Osmanlı Kulübü gibi etnik cemiyetler ortaya çıkmıştır.¹³⁹ Bu dönemde kurulan cemiyetler ya tamamen bir unsurun sözcülüğünü

¹³⁷ Birinci, *a.g.e.*, s.29-30.

¹³⁸ Birinci, *a.g.e.*, s.24. İkinci Meşrutiyet döneminde kurulmuş siyasi, sosyal, mesleki ve edebi nitelikli cemiyetlerin kısa bir listesi için bkz.: aynı eser, s.25-27.

¹³⁹ Umar, *a.g.e.*, s.81.

yapmayı esas almış yada başka görünümde altında yine aynı amaca hizmet etmeye çalışmışlardır. Aralarında Osmanlı toplumunun bir bütün olarak refahını sağlayacak hiçbir cemiyet yoktu.¹⁴⁰

Kurulan cemiyetlerin propaganda ve organizasyonları İ.T.C.'nin "Osmanlı'nın Birliği" görüşüyle çelişmekteydi. Cemiyet sayısının hızla artması konusunda, İttihatçıların durumdan duydukları rahatsızlığı Bağdat mebusu İsmail Hakkı Babanzade şöyle ifade etmiştir:

...Ne kadar gençler, mektepler, cemaatler, ırklar, esnaf heyetleri... vs. var ise birer siyasi içtimaî kulüp veya cemiyet teşkil ettiler. Metalib, makasid, müddeiyat çoğaldı... Bütün bu dağdağaları, bütün bu keşmekeşleri bir tahlil edelim. Sayısız isimler ve unvanlarla -gazeteler gibi ortaya atılan- ve siyasetten başka şeyle meşgul olmayan bu muhtelif cemiyetler, kulüpler, heyetler içtimai hayatımız için birer adım mı? Yoksa her şey eskisi gibi her şey yerli yerinde mi? Hatta biraz geriledi mi? ...Bütün bu kulüpler siyasetten başka bir şey düşünmüyor, düşünemiyor, kendilerinde teşebbüse, ticarete bir heves ve liyakat görenler bile nihayet bir gazete neşrediyor, işte şimdiye kadar devr-i hürriyetin bize temin ettiği fevâid-i maddiye... Hal böyle iken şu iki ay zarfında (Kanun-i Esasî'nin ilanından sonra) mülkümüzde teşkil edilen cemiyetler mabeyninde ticarî, ziraî, sınaî bir maksadla teşkil etmiş bir şirket henüz gözümüze ilişmedi...¹⁴¹

II.2.2. İkinci Meşrutiyet Dönemi Arap Cemiyetleri

Arap cemiyetleri, gerek bağımsızlık hareketlerinde ve gerekse daha sonra kurulan modern Arap devletlerinin düşünsel yapısını oluşturmaları açısından büyük öneme sahiptirler. Bu cemiyetler, II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük havasından yararlanarak kurulmuş teşkilatlar değildir. Aksine, daha önceki yıllara kadar tarihleri uzanan ve pek çoğu II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte resmî kimlik kazanmaya veya özgürlük havasının verdiği serbestlikle değişik statülerde ortaya çıkmaya başlayan oluşumlardır.¹⁴²

¹⁴⁰ Kurşun, *a.g.e.*, s.79.

¹⁴¹ *Tanin*, 7 Eylül 1908'den aktaran: Kurşun, *a.g.e.*, s.79-80.

¹⁴² Kurşun, *a.g.e.*, s.82.

“Kurulan Arap örgütlerindeki toplumsal / siyasal dokuya bakıldığında İttihat ve Terakki hareketinde rastlanan özelliklerin hemen hemen aynısını bu örgütlerde de görmek mümkündür. Açık faaliyetler içinde efsaneleştirilen gizlilik, her şeyden çok ‘cemiyete’ ve ‘davaya’ bağlılık ve kendini adama...”¹⁴³ II. Meşrutiyet öncesi cemiyetler hakkındaki bilgilerimiz II. Meşrutiyet’ten sonrakilere nazaran daha azdır. Çünkü II. Meşrutiyet öncesi cemiyetlerin tamamı gizli olarak faaliyet göstermiştir.¹⁴⁴ II. Meşrutiyet döneminde kurulanlar ise resmen kurulmuş, program ve hedefleri belli olan cemiyetlerdi. Ancak bu dönemde kurulan gizli cemiyetlerin esas amaçları kaynaklarda çoğu kere abartılarak verilmiştir.¹⁴⁵ Ayrıca II. Meşrutiyet dönemi Arap cemiyetlerinin örgütlenmesinde ve faaliyetlerinde bir ikilik sürekli var olmuştur. Kanunlar çerçevesinde yürütülen etkinlikleri organize edenlerle, gizli faaliyetler içinde bulunanlar çoğu kere aynı insanlar olmuşlardır. Bu dar kadro 1918’e kadar milliyetçiliği, Araplar arasında hakim ideoloji haline getirememiş, ama önemli mesafe alınmasını sağlamıştır.¹⁴⁶

Bu dönemde Araplarca pek çok cemiyetler kurulmuştur. Bu konuda bir çok cemiyet listesine rastlanmaktadır. En ayrıntılı listeyi Ortadoğu uzmanı Zeine N. Zeine vermektedir.¹⁴⁷

- 1) Cemiyetü’l-ihai’l-Arabiyye ve’l-Osmaniyye (Arap-Osmanlı Kardeşliği Cemiyeti)
- 2) El-Müntede’l-Edebi (Edebiyat Kulübü)
- 3) El-Cemiyetü’l-Kahtaniyye (Kahtaniye Cemiyeti)

¹⁴³ Derviş Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, Ankara, 2004, s.59.

¹⁴⁴ İkinci Meşrutiyet öncesi kurulmuş gizli Arap cemiyetleri ve çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Kurşun, *a.g.e.*, s.84-87; Umar, *a.g.e.*, s.85-93.

¹⁴⁵ Kurşun, *a.g.e.*, s.82.

¹⁴⁶ Kılınçkaya, *a.g.e.*, s.59.

¹⁴⁷ Zeine, *a.g.e.*, s.85. II.Meşrutiyet döneminde Araplar tarafından kurulan cemiyetlerin tam listesini vermek güçtür. Bu konuda kaynaklar birbirinden farklı listeler çıkarmaktadırlar. Bu farklı listeler ve cemiyetler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: *Âliye Divân-ı Harb-i Örfisinde Tetkik Olunan Mesele-i Siyâsiye Hakkında İzahât*, Dördüncü Ordu-yu Hümâyûn Tarafından Neşredilmiştir, Tanin Matbaası, Dersaadet, 1332, s.3-4 (Bundan sonra=*İzahat*); Tunaya, *a.g.e.*, C. I, s.599-604; Kurşun, *a.g.e.*, s.87-132; Kılınçkaya, *a.g.e.*, s.58-81; Umar, *a.g.e.*, s.93-138; Tekin, *a.g.m.*

- 4) El-Alemü'l-Ahdar (Yeşil Bayrak)
- 5) El-Ahd (Akit)
- 6) Cemiyet Beyrut el-İslahiyye (Beyrut Reform Cemiyeti)
- 7) Cemiyet Basra el-İslahiyyah (Basra Reform Cemiyeti)
- 8) El-Nadî el-Vatanî al-İlmi (Ulusal Edebiyat Kulübü)
- 9) Cemiyet-ül-Arabiyyet-ül Fatat (Genç Araplar Cemiyeti)
- 10) Hizbu'l-Lâmerkeziyye al-İdariyye al-Osmani=El-Lâ Merkeziye Cemiyeti (Osmanlı İdari Adem-i Merkeziyet Partisi)

Arap dünyasında kurulmuş olan gizli ve açık yada asıl amacı gizli cemiyetlerin istisnasız tümünde dış destek sağlama çabaları görülmüştür. Yukarıda adları sıralanan cemiyetlerden birkaçı (örneğin 6. ve 7. gibi) bölgesel niteliklidir ve sadece Suriye ve Irak gibi alanlarla sınırlı kalmışlardır. Bazı cemiyetler ise (örneğin 5. ve 9. gibi) gizli faaliyet göstermişlerdir. Kimi cemiyetler ise açık olarak faaliyet göstermişler (örneğin 2. gibi) ama asıl amaçlarını gizlemişlerdir.¹⁴⁸

Ayrılıkçı Arap cemiyetlerinin kurucu ve koruyucularının önde gelenleri Osmanlı parlamentosunda üye idiler. Osmanlı ordusundan kaçan Arap asıllı subaylar diğer önemli kurucu grubu oluşturmuştur. Bu cemiyetlere katılımda, İstanbul'da dönemin yükseköğretim öğrencileri ve ünlü olmayan kimseler çoğunlukta dırlar. Ayrıca bu üyeler tek bir cemiyette etkinlik göstermemişler ve başka cemiyetlere de kurucu üye olarak katılmışlardır.

Bu üyelerin tümünün başında Ayan azası Abdülhamit Zehravî (Zöhravî de deniyor) Efendi gelir. Onu Şefik El Müeyyed, Rıza El Sulh, Talip El Nakib, Şükrü El Aselî, Ruhi El Halidi gibi ünlü Arap meb'uslar izler. Asker üyelerin başında Osmanlı ordusunun tanınmış subaylarından,

---

¹⁴⁸ Tunaya, *a.g.e.*, C. I, s.600-601.

Trablus'ta İtalyanlara karşı savaşan Binbaşı Aziz El Misrî Bey (Abd-ül Aziz Ali El Masrî) vardır.¹⁴⁹

Ayrıılıkçı Arap hareketinin en etkili örgütleri Kahtaniye, Fatat ve El-Lâ Merkeziye Cemiyetleri olmuştur. İzahat E.M.C.'nin de içinde yer aldığı bu cemiyetlerin hedefleri konusunda çarpıcı bilgiler vermektedir:

Bilahare Mısır'da müteşekkil El-Lâ Merkeziye'ye inkılab eden bu cemiyetlerin asıl maksatlarını üç dört cümlede hulâsa etmek kabildir: Hilâfeti Mısır'da İngiltere himâyesinde tesis ve hidiviyeti hilâfete kalb etmek, Suriye kıtasını Hayfa'dan Mısır'a kadar İngiltere ve Hayfa'dan İskenderun'a kadar Fransa himayesinde vaz'etmek, Suriye'de müstakil bir müslüman prensliği vücuda getirmek ve bazı kısımların gayeleri de Beyrut'u Cebel-i Lübnan'a ilhak ve Lübnan hududunu Bekaa'ya kadar tevsi eylemek veyahut Suriye'yi doğrudan doğruya Fransa'nın işgali altına aldirmek.¹⁵⁰

II.3. El-Lâ Merkeziye Cemiyeti'nin Kuruluşu, Kurucuları ve Üyeleri

II.3.1. Kuruluş Süreci

II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı siyaset sahnesinde İttihatçı ve Arapçı muhalefetin önemli seslerinden birisi olan E.M.C., adem-i merkeziyet düşüncesi üzerine bina edilmiş bir siyasal söyleme sahipti. Osmanlı Devleti'nde adem-i merkeziyet yeni bir fikir değildi. Prens Sabahaddin'in Osmanlı politik literatürüne yerleştirdiği bu ideoloji, bilindiği gibi Osmanlı bayrağı ve ordusunun koruması altında her eyaletin içişlerinde özerk olmasını esas alan bir yönetsel sistemdir.¹⁵¹

Bu ideoloji Prens'in cesaretlendirdiği ve yönettiği Türk liberalleri ile İmparatorluktaki tüm Türk olmayan unsurlar arasında oldukça popülerdi. Şam, Beyrut ve diğer pek çok vilayetlerde şubeler açan Prens Sabahaddin'in Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i

¹⁴⁹ Tunaya, *a.g.e.*, C. I, s.601.

¹⁵⁰ İzahat, s.5.

¹⁵¹ Kurşun, *a.g.e.*, s.98-99.

Merkeziyet Fırkası, adem-i merkeziyetçiliğin Araplar arasında yayılmasını sağlamıştı.¹⁵² Yine bilindiği gibi, Jön Türkler arasında İttihatçı kanadın üstünlüğü sonucu, 1908 Kasımı'nda Sabahaddin'in cemiyeti dağılmıştı veya dağılmak zorunda kalmıştı. Ancak adem-i merkeziyetçi fikirler, yeni örgüt ve partiler aracılığıyla sürdürülmekteydi. Liberal eğilimli "Osmanlı Ahrar Fırkası" da bu ideolojiyi sırtlayan ilk kurumsal yapılardan biriydi ve 1900'lerde Paris'te oluşan Prens Sabahaddinci akımın 1908'de Osmanlı siyasal hayatına girişini temsil etmekteydi.¹⁵³

Adem-i merkeziyetçi düşünce ve eğilimler, daha sonraları mecliste İttihatçılara muhalif partilerde, özellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda kümelenmişti. II. Meşrutiyet'in özgürlükçü politik ortamında Arap vilayetlerini de etkileyen adem-i merkeziyetçilik, hiç şüphesiz Araplar için de çekiciydi ve Arap örgütlerinin ilk isteklerinin başında geliyordu.

E.M.C. yasal çerçevede etkinlik gösteren Arap cemiyetleri içinde siyasi amaçlarını ilan etmesi bakımından ön plana çıkmaktadır. Parti niteliğinde bir kuruluş olan bu cemiyet, Eylül 1912'de Kahire'de bulunan Suriye, Lübnan ve Filistinli göçmenlerin ileri gelenleri tarafından kurulmuştur.¹⁵⁴ Prator'a göre E.M.C.'nin başlıca hedefleri Suriye'de bağımsız emirliklerin kurulması, Mısır'da Arap hilafetinin oluşturulması ve Suriye'nin İngiliz ve Fransız himayesi altına konulmasıydı.¹⁵⁵

¹⁵² Tefik Ali Birru, *El-Arab ve El-Türk Fi Ahd El-Düstür El-Osmani (1908-1914)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Kahire, 1962, s.85'den aktaran: Kurşun, *a.g.e.*, s.99, dipnot 85.

¹⁵³ Nurettin Ferruh, Ahmet Fazlı, Kıbrıslı Tefik, Mahir Sait Beyler gibi Osmanlı liberallerini bünyesinde toplayan, İ.T.C.'ne muhalefetin önemli mevzilerinden birini oluşturan, Arap, Arnavut, Rum ve Ermeni mebuslar tarafından da desteklenen bu fırka hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.:Tunaya, *a.g.e.*, C. I, s.142-170; Birinci, *a.g.e.*, s.37-38.

¹⁵⁴ Kuruluşun kesin tarihini belirlemek güçtür. Diğer kaynakların çoğu İzahat, s.40'daki 1328 (1912) rakamını kullanmaktadır. Krş.: Umar, *a.g.e.*, s.105; Zeine, *a.g.e.*, s.87; Kurşun, *a.g.e.*, s.98.

¹⁵⁵ Sabine Prator, *Der Arabische Faktor In Der Jungtürkischen Politik, Eine Studie Zum Osmanischen Parlament Der II. Konstitution (1908-1918)*, Berlin, 1993, s.221.

E.M.C. de kendisinden önceki Arapçılık hareketlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle 1910'da İstanbul'da kurulmuş olan Kahtaniye Cemiyeti¹⁵⁶, E.M.C.'ni doğuran politik bir oluşumdur.¹⁵⁷ Kurucuları arasında, -daha sonra E.M.C.'nin de kuruluş sürecine katılacak olan- Abdülhamid Ez-Zehravi, Hakkı El-Azm, İzzet El-Cüdi gibi isimlerin yer aldığı bu cemiyet "Arapların tekamülü, ıslah-ı ahvali, her ne vasıta ile olursa olsun milli uyanışı ihya etmek" için çalışıyordu.¹⁵⁸ Fakat cemiyet üyelerinden bazıları hemen Arabistan'ın bağımsızlığı ve Arap hilafeti kurulması gibi amaçlar için çalışmaya başlamışlardı. Bu cemiyet, Cemiyetler Kanunu'na göre hükümetten izin alarak kurulmamıştı ve tamamen gizli bir örgütlenme olarak kalmıştı. Bu gizli Kahtaniye Cemiyeti, kendi içerisinde üç farklı örgüt doğurmuştur. Bunlar: Aziz Ali el-Mısıri'nin "sırf ordu ile meşgul olmak üzere kurduğu" gizli cemiyet "El-Ahd"¹⁵⁹, "Servet-ül Arabiye" ve "El-Lâ Merkeziye" idi.¹⁶⁰

E.M.C.'nin daha çok Suriye ve çevresinde faaliyet göstermesine rağmen, merkezinin Mısır olması dikkat çekicidir. Osmanlılardan çok İngilizlerin denetimindeki Mısır, Osmanlı Devleti karşıtları için uygun bir örgütlenme alanıydı. İngilizler bu tür Osmanlı karşıtı hareketleri destekliyorlardı. E.M.C. gibi, Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa da İttihatçıların merkezîyetçi ve meşrutiyetçi yönetim anlayışına karşıydı. Ayrıca Mısırlı hürriyetçiler de Kanun-i Esasi'nin Mısır'da uygulanmasını istemekteydiler. Bu iki ana faktör E.M.C.'nin Kahire'de kurulup gelişmesine neden olmuştur.

¹⁵⁶ El-Kahtaniye Cemiyeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İzahat, s.16-18; Kurşun, *a.g.e.*, s.120-122, Umar, *a.g.e.*, s.121-124.

¹⁵⁷ Mehmet Ali Ayni, *Milliyetçilik*, İstanbul, 1943, s.253.

¹⁵⁸ İzahat, s.16.

¹⁵⁹ İzahat, s.18.

¹⁶⁰ Ayni, *a.g.e.*, s.254.

II.3.2. Kurucuları ve Üyeleri

I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde kurulan ve süreç içerisinde diğer Arapçı oluşumları da bünyesinde toplayacak olan E.M.C.'nin kurucuları şunlardır:¹⁶¹

Refik El-Azm (Başkan)

İskender Ammun (Başkan Yardımcısı)

Muhibüddin El-Hatib (Muhاسب)

Hakkı El-Azm (Sekreter)

Şeyh Reşid Rıza (Üye)

Dr. Şibli Şemil (Üye)

Davud Berekat (Üye)

Sami El-Cavdini (Üye)

İzzet El-Cündî (Üye)

Fuad El-Hatib (Üye)

Cemiyet, Müslüman ve Hıristiyan üyeleriyle dini bir örgütten ziyade milliyetçi bir yapıya sahipti. Kendilerine göre bu siyasi parti, amaçlarını ve programını destekleyen Arap olsun olmasın tüm Osmanlılara açıktı.¹⁶²

E.M.C. başkanı Refik El-Azm (vefat:1925) ve cemiyet sekreteri Hakkı El-Azm kardeşler, Şam'daki tanınmış, toprak sahibi Sünni bir ailenin üyesiydiler.¹⁶³ Tarihçi Kutay, El-Azm ailesinin Konya'nın Çumra kazasının Dinek nahiyesinden olduğunu ve Kemikoğulları adlı Türk kökenli bir aileden geldiklerini belirtmektedir. Kutay, bu ailenin IV. Murat'la Bağdat seferine giderken Suriye'de yerleştiğini ve aslını zamanla unuttuğunu

¹⁶¹ Kuteybe Emin Şemud, *Yaqızat El-Arab fi Suriye*, Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahire, 1974, s.137-141'den aktaran: Kurşun, *a.g.e.*, s.100. Araştırmacılar cemiyetin üst yönetim kadroları konusunda fikir birliği içerisindeydiler. Cemiyet üyeleri konusunda ise kaynaklar farklı bilgiler sunmaktadır. Ayrıca Dördüncü Ordu tarafından yayınlanan İzahat'ta cemiyetin kurucularının listesi bulunmamaktadır. Farklı bir üye listesi için bkz.: Umar, *a.g.e.*, s.106.

¹⁶² Zeine, *a.g.e.*, s.87.

¹⁶³ Zeine, *a.g.e.*, s.87, dipnot 34.

şöyle vurgulamaktadır: “El-Azm da yine Kemikoğulları demektir. Fakat, zamanla gerçek Kemikoğulları’nı unutup, Arapça kelime karşılığı EL-AZM’ı benimseyenler ne yazık ki, tatbikatta asıllarını unutmuş gözüksüler.”¹⁶⁴ Refik El-Azm, cemiyetin aktif olduğu 1912-1914 yılları arasında Kahire’de bulunmuştu ve diğer Arap bölgelerindeki şubeleri, üyeleriyle mektuplaşarak yönetmeye çalışmıştı.

Görüldüğü ve Ahmad ve Rustow’un ortak çalışmalarında da vurguladıkları gibi; El-Azm ailesi ve cemiyetin aşağıda değinilen diğer önde gelen üyelerinin sosyo-ekonomik konumları, Arap bölgelerindeki siyasetin Anadolu’dan daha çok, yerli eşraf ve hanedanların denetiminde olduğu gerçeğini tekrar göstermektedir.¹⁶⁵

İttihatçıların en büyük muhaliflerinden olan Hakkı El-Azm, partinin aktif üyelerinden biriydi. Hakkı El-Azm, 1912 seçimlerinin hemen ardından yayınladığı ‘Hakık an-İntihabat en-Niyabe fi’l Irak ve Filistin ve Suriye’ adlı kitabında seçimlerdeki usulsüzlükler hakkında ayrıntılı bilgi vermişti.¹⁶⁶

Cemiyet’in diğer ünlü üyesi de modernist İslamcı Muhammed Abduh’un müridi olan Şeyh Reşid Rıza (1865-1935) idi. Rıza önceleri Osmanlı padişahının halife ünvanını görünüşte desteklemesine karşın Abdülhamid’in mutlakiyetçiliğine karşı çıkmış bir isimdi. Selefî İslamî söylemi savunan Reşid Rıza, I. Dünya Savaşı öncesinde İngiliz yanlısı milliyetçi bir politik çizgi izlemiştir.¹⁶⁷

Dördüncü Ordu tarafından yayınlanan İzahat’a göre cemiyetin diğer bir ünlü üyesi Abdülhamid Ez-Zehravi (1871-1916) idi.¹⁶⁸ Zehravi, ulemadan gelen ve çıkardığı gazeteleriyle de tanınan ünlü bir Arap milliyetçisiydi. 1902-1908 yıllarında Mısır’da

¹⁶⁴ Cemal Kutay, *Tarihte Türkler Araplar, Hilâfet Meselesi*, İstanbul, 1998, s.164, dipnot 1.

¹⁶⁵ Ahmad-Rustow, *a.g.m.*, s.257.

¹⁶⁶ Kurşun, *a.g.e.*, s.66, dipnot 82.

¹⁶⁷ Şeyh Reşid Rıza’nın ideolojik duruşu hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için bkz.: Albert Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, İstanbul, 2000, s.233-254.

¹⁶⁸ İzahat, s.40.

sürgün hayatı yaşamıştı. Bu sıralarda Humus'ta Abdülhamid'e karşı gizli bir gazete yayımlamıştı. Gazeteciliğini, Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'da El-Hadare, El-Madaniya ve El-İdare gazetelerini çıkararak sürdürmüştü. 1908 Meclis-i Mebusanı'na Hama mebusu olarak katılan Zehravi, diğer bir çok meclis üyesiyle birlikte İ.T.C. programına bağlı gözükmekteydi. Ne var ki kısa bir süre sonra Türkçü ve merkezîyetçi görüşleri giderek belirginleşen İttihatçıların en tanınmış muhaliflerinden birisine dönüşmüştü. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası ve sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucu üyesiydi.

İttihatçıların 1912'deki ünlü 'sopalı seçim' kampanyası sonucunda Zehravi, Meclis-i Mebusan'a tekrar seçilememişti. 1913'te Paris'teki Arap Kongresi'nin başkanlığını yapan Zehravi, İttihatçıların Balkan hezimetinin ardından Arapları yeniden kazanma politikasının bir sonucu olarak Meclis-i Ayan üyeliğine atanmıştı. İslam hukuku ve felsefesi uzmanı Zehravi'nin doğrudan üyeliği olmasa bile Kahire merkezli El-Lâ Merkeziye ile sıkı bir bağlantısı olduğu açıktır.¹⁶⁹

Partinin aktif üyelerinden biri de İzzet El-Cündî idi. Ayrıca Mısır'da bulunan Davud Berekat ve İskender Amun gibi bazı Hıristiyanların da cemiyetin üyeleri arasında olduğu görülmekteydi.¹⁷⁰

Cemiyetin kurucu listesinde yer almayan, diğer cemiyetlerin de aynı zamanda üyesi olabilen tanınmış bir çok Arap milliyetçisi, bu örgüte hizmet etmiş ve katılmışlardır. İzahat'a göre dönemin tanınmış Arap milliyetçilerinden Şefik El-Müeyyed, Şükrü El-Aseli, Mahmud El-Mahmasani, Muhammed El-Mahmasani, Salih Bey Haydar, Abdülhamid El-İngilizî, Refik Rızk Sellum, Ömer Hamd, Arif Eş-Şehhab, Abdülkerim El-

¹⁶⁹ Hükümete karşı gizli çalışmaları yüzünden diğer Arap milliyetçileri ile birlikte 1916'da asılan Abdülhamid Ez-Zehravi hakkında bilgi için bkz.: Prator, *a.g.e.*, s.247; İzahat, s.117.

¹⁷⁰ İzahat, s.40.

Halil, Ali Efendi El-Armenâzi, Abdülkadir El-Hurasa, Muhammed Eş-Şanti, Mustafa Semisme ve Abdülgani El-Arisi de bu partiye hizmet edenler arasındaydı.¹⁷¹

Partinin önemli isimlerinden Şefik El-Müeyyed El-Azm, toprak sahibi, Sünni bir aileden geliyordu ve devlet kariyerine Şam Vilayet konseyinde başlamıştı. 1886'da Beyrut'ta Gümrük memurluğu yapan El-Müeyyed, 1891-1892 tarihleri arasında Şam Belediye Meclisi'nin üyesiydi ve sonra vilayetin tapu işlerinin müdürü oldu. Arapça'nın yanısıra Türkçe, İngilizce ve Fransızca'yı iyi bilen El-Müeyyed, Abdülhamid'in sarayına tercüman olarak çağrılmıştı. 1896-1901 arasında Osmanlı Borçlar İdaresi'nin, 1901-1908 arasında Tütün (Reji) Komisyonu'nun yöneticisiydi. Nahla Mutran ile "El-İha el-Arabi el-Osmani" kulübünü kurmuştur. 1908 Meclis-i Mebusanı'na Şam temsilcisi olarak katılan El-Müeyyed, bu meclisin İttihat ve Terakki karşıtı en ünlü hatiplerinden biri olmuştu. 1912 seçimlerinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın adayı olarak başarılı olamayan El-Müeyyed, dünya savaşına giden süreçte E.M.C. ile işbirliğine gitmişti.¹⁷²

Arap ayrılıkçılığı mücadelesinin çalışkan bir neferi ve E.M.C.'nin aktif üyelerinden birisi olan Şükrü El-Aseli (1878-1916) ise tanınmış bir toprak sahibi ailenin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. 1902'de Mekteb-i Mülkiye'den mezun olan El-Aseli, Arapça'nın dışında Türkçe, Farsça ve Fransızca'yı biliyordu. Memuriyetine Şam'da başlamış ve 1906'da Kaş kaymakamı olmuştur. Dahiliye Nezareti'ndeki çalışmaları esnasında 1911'de Meclis-i Mebusan'a, Muhammed el-Adjlani'nin ölümüyle boşalan sandalye için, Şam temsilcisi olarak girmişti. El-Aseli de Muhalefetin en tanınmış politikacılarından biriydi. 1911'de Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'nın sonra da Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yöneticileri arasındaydı. 1912 seçimlerinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın adayı olarak başarılı olamadı. Suriye ve İstanbul basınında bir çok makalesi

¹⁷¹ İzahat, s.117-127.

¹⁷² 1916'da vatana ihanet sebebiyle asılan Şefik El-Müeyyed hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Prator, *a.g.e.*, s.278; İzahat, s.117.

çıktı. “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Araplar” başlıklı makalesi (8.12.1911) Nevrah muhalefet gazetesinin kapatılmasına sebep oldu. “Maşrık” gazetesinin baş redaktörü ve Şam’daki “El-Muktebes” gazetesinin sahiplerinden biriydi. El-Kahtaniye gizli birliğinin üyesi olan El-Aseli de E.M.C. ile “teşrik-i mesai” yapmıştır.¹⁷³

Âliye Divan-ı Harbî Örfisinde itirafçı olan, Arapçı hareketin çözülmesini sağlayan Abdülgani El-Arisi de “...El-Lâ Merkeziye ve teşkilât-ı hafiyesine dahil idi. Suriye’de ihtilal tertibâtına da memur olmuştur. Mütemerin, mütemerden evvel ve sonraki muzır cereyanların âmillerindendir. Arap istiklâlinin teminine bütün kuvvetiyle çalışıyordu. Urban’ı ihtilâle teşvik ettiği dahi sübût bulmuştur...”¹⁷⁴ Bunlardan başka üye olmasalar da parti ile yakın diyalog içerisinde bulunan Seyfeddin El-Hatib, Muhammed Müslim bin Abidin ve Şeyh Ahmed Tabbare gibi Arap ayrılıkçılığı davasına hizmet eden kişiler de vardı.¹⁷⁵

II.4. El-Lâ Merkeziye’nin Yapısı ve Özellikleri

1912 yılı sonlarına doğru Kahire’de kurulan E.M.C., Arap milliyetçiliği tarihi uzmanı Antonius’a göre “en iyi örgütlenmiş ve Arap ulu amaçlarının en otoriter sözcüsü haline gelen bir halk partisiydi”.¹⁷⁶ E.M.C., otuz üç maddelik bir içtüzükle yönetilmekteydi. İçtüzük, parti teşkilatı, üyelik sistemi, yıllık kongre ve toplantıların şekli ve tarihleri ile parti yönetiminin uyması gereken kuralları belirlemekteydi.¹⁷⁷ Bu siyasi parti, amaçları ve programını destekleyen Arap olsun olmasın tüm Osmanlılara açıktı.¹⁷⁸ Parti içtüzüğünün 2. maddesine göre yirmi yaşına gelmiş ve medeni haklardan mahrum

¹⁷³ Mayıs 1916’da, Şam’da vatana ihanet suçlamasıyla asılan Şükrü El-Aseli hakkında bilgi için bkz.: Prator, *a.g.e.*, s.279; İzahat, s.117.

¹⁷⁴ İzahat, s.118.

¹⁷⁵ İzahat, s.118-121.

¹⁷⁶ George Antonius, *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement*, Londra, 1938, s.111’den aktaran: Zeine, *a.g.e.*, s.85 dipnot 24.

¹⁷⁷ Kurşun, *a.g.e.*, s.101.

¹⁷⁸ Zeine, *a.g.e.*, s.87.

olmayan herkes partiye üye olabilirdi.¹⁷⁹ Ayrıca cemiyetin kuruluşu sırasında yayınladığı bildiriye göre partinin merkezi Kahire'ydi. Herhangi bir yerde partiye katılmak isteyen on kişi bulunduğunda şube kurulabilirdi.¹⁸⁰

İçtüzüğe göre bu parti yirmi kişilik bir komiteden oluşan 'üst komite' tarafından yönetilmekteydi (Madde 12). Bu komite adem-i merkeziyet ilkesi doğrultusunda yeni kanun ve layihalar koyma yetkisine sahipti (Madde 19). Bunun dışında bölgesel komiteler vardı. Onlar da üst komitenin veya genel kongrenin aldığı kararlar dışında bölgelerdeki faaliyetlerinde tam bir hürriyete sahiptirler (Madde 24). Ancak faaliyetlerini üç ayda bir üst komiteye rapor etmek zorundadırlar (Madde 25). Partinin bütün şubeleri, genel kongreye hazırlık olmak üzere bölgelerinde yerel kongreler düzenlerler, genel kongre Kasım ayında Mısır'da yapılır (Madde 15-16). Partinin siyasi programında değişiklik yapmak sadece genel kongrenin kararıyla mümkündür (Madde 32).¹⁸¹

E.M.C., kuruluşundan kısa süre sonra şubeler kurmaya başlamıştır. Siyasi programı bütün Osmanlı vilayetlerini esas almasına rağmen cemiyetin etkinlikleri sadece Arap vilayetleriyle sınırlı kalmıştır. Özellikle Irak ve Suriye'de pek çok yerde şubeler kurmuşlardır.¹⁸² E.M.C. Başkanı Refik El-Azm, 23 Temmuz 1914 tarihli mektubunda partinin şubeleşme çalışmaları konusunda "...Cemiyetin efradı teksir ve her bir şubeye tabi hatta köylerde bile şubecikler tesis edilecektir..." demektedir.¹⁸³ Cemiyetin sekreteri Hakkı El-Azm ise 16 Nisan 1914 tarihli bir mektubunda "...Cemiyetimizin Hama, Hums, Cenin, Nablus, Baalbek, Beka, Vadiyülacem, Musul, Bağdat ve Basra'da şubeleri vardır"

¹⁷⁹ Kurşun, *a.g.e.*, s.100.

¹⁸⁰ Muhammed İzzet Darvaze, *Havlü'l Hareketü'l Arabiyye El-Hadis*, Beyrut, 1949, s.38'den aktaran: Derviş Kılınçkaya, *a.g.e.*, s.67.

¹⁸¹ Kurşun, *a.g.e.*, s.101.

¹⁸² Kurşun, *a.g.e.*, s.103.

¹⁸³ İzahat, s.70.

diyordu.¹⁸⁴ Partinin bölge temsilcileri Müslümanlardan oluştuğu kadar gayrimüslimlerden de oluşmaktaydı. Örneğin Suriye'nin en etkin şubelerinden biri olan Hums (Humus) kentinin temsilcisi 'Konstanti Efendi Yani' bir gayrimüslimdi.¹⁸⁵ Daha sonra partide iç anlaşmazlıkların çıkmasında bu gayrimüslim üyelerin isteklerinin büyük payı olmuştur.¹⁸⁶

Dönemin ayrılıkçı örgütlerinin çoğunda olduğu gibi E.M.C. de resmi programı ile yetinen bir örgüt olmamıştır. İlegalite E.M.C. için de geçerlidir.¹⁸⁷ E.M.C. Sekreteri Hakkı El-Azm'den cemiyet üyesi Mahmud El-Mahmasani'ye gönderilen mektupta cemiyetin gizli örgütlenmesinden söz edilmektedir: "...Teşkilat-ı hafiyemizi, artık eskisinden daha vâsi bir mikyasta büyötmek de pek elzem ve zaruri olmuştur!..."¹⁸⁸

Gizli örgütlenmenin kontrolünü ve daha düzenli çalışmasını sağlamak amacıyla her on kişiye bir, yüz kişiye on kumandan tayin edilmiştir. Bu piramit yoluyla gizlilik elde edilmeye ve sürdürölmeye çalışılmıştır. Genel merkez, hükümetçe kendilerinin izlenmesini önlemek ve güvenilir olmayanlara sır verilmesini engellemek için şubeleri uyarmıştır. Cemiyet haberleşmede rumuz harfler ile işaretler kullanmıştır. Diğer yandan adreslerde de belirli sahte isim ve ünvanlar kullanılmıştır.¹⁸⁹

Hakkı El-Azm, cemiyetin Suriye'deki en önemli çalışmalarını yürüten üyesi Muhammed El-Mahmasani'ye yazdığı mektupta konuyu vurgulamaktadır: "...Mektupları Osmanlı postasına ve 'F' harfi olan matbuat kuşaklarını da Fransız postasına vaz eylemenizi rica ederim. Ve böylece hareket etmek zaruridir kardeşim..." Aynı mektuba göre, yazışmalarda şifre sistemi de kullanılmıştı: "...Şifre miftahı tertibine mübaşeret ettim. Kariben ondan bir nüsha size göndereceğim. Tâ ki inde'l-icab telgraf ve mektupları

---

¹⁸⁴ İzahat, s.62.

¹⁸⁵ İzahat, s.63.

¹⁸⁶ Kurşun, *a.g.e.*, s.103.

¹⁸⁷ İzahat, s.40.

¹⁸⁸ İzahat, s.64.

¹⁸⁹ Umar, *a.g.e.*, s.107.

onunla yazasın...”¹⁹⁰ Ayrıca cemiyet üyeleri gazete ve mektupların ulaşımı için Fransız postasını tercih etmişlerdir.¹⁹¹

E.M.C. finansman sorununu; üye ödentileri ve politikalarını destekleyen ekonomik gücü yüksek kimselerin desteğiyle sağlıyordu. Cemiyet sekreteri Hakkı El-Azm, 15 Haziran 1914 tarihli malî duruma ilişkin bir mektubunda, cemiyetin üye aidatı ve bağış olmak üzere iki tür gelirin olduğuna değinmektedir: “...Hizbe muavenet-i maliyede bulunmak iki suretle mümkündür: Birisi aidat-ı şehriye vermek... İkinci suret ise muvakkat olan teberruattır. Aza ister ise teberru-i vâkiini doğrudan doğruya merkez-i umumiye gönderebilir. Merkez-i Umumi memnuniyetle kabul edeceği bu teberru için müteberri’e bir makbuz gönderir...”¹⁹²

E.M.C. Başkanı Refik El-Azm imzalı ve 23 Temmuz 1914 tarihli mektupta ise aidatların önemine değinilmiştir: “...şubenin umur-ı maliyesi tanzim olunarak her bir azanın her ay muntazaman aidat vermesi iltizam olunmalıdır. Şubenin kasasında hıfz edilecek bu paradan zaruri masraflar sarf edilecek ve mütebaki merkez-i umumiden talep vukuuna değin hıfz olunacaktır...”¹⁹³

II.5. Cemiyetin Programı ve İlkeleri

E.M.C., Osmanlı gibi çok milletli bir imparatorlukta adem-i merkeziyetin avantajlarını sıralayan bir siyasal söyleme sahipti. Cemiyet kuruluş amacını “imparatorluğu dış baskılar ve iç anlaşmazlıklardan korumak ve halkları imparatorluk birliği ve Osmanlı tahtı etrafında birleştirmek” olarak açıklamıştı.¹⁹⁴ Cemiyet, kuruluşunun ardından 1913’de “Parti Beyanı ve Siyasî Programı” adlı bir kitapçık yayımlayarak siyasî görüşünü ve

¹⁹⁰ İzahat, s.67.

¹⁹¹ Umar, *a.g.e.*, s.107.

¹⁹² İzahat, s.68-69.

¹⁹³ İzahat, s.70.

¹⁹⁴ Zeine, *a.g.e.*, s.88.

programını kamuoyuna duyurmuştu. E.M.C. Üst Komitesi tarafından hazırlanan bu bildirge Kahire'deki El-Menar matbaasında Arapça olarak basılmıştır. 14 sayfadan oluşan kitapçığın kapağında cemiyetin Fransızca ismi ve haberleşme adresi de bulunmaktadır. Kitapçığın ilk 10 sayfasında parti bildirgesi ve diğer sayfalarda ise parti programı yer almaktadır.¹⁹⁵

Bu kitapçığın “Osmanlı İdarî Adem-i Merkeziyet Partisi Beyanı” başlıklı ilk bölümünde anayasal hükümet sistemini ve adem-i merkeziyetçi düşüncüyü meşru kılmaya çalışan bir giriş yer almaktadır:

Milletlerin varmayı amaçladığı hedefler vardır ki o da hayat: Siyasi hayat ve sosyal hayat. Yüksek [ileri] sosyal varlığın ve güçlü siyasi varlığın olduğu hayat. Millet bu iki varlığı amaçlarına yönlendirirken bunun yollarını değerlendirmek zorundadır. Biri olmadan diğer hayatın amacına varmak için çalışmaktan geri durmamalıdır. Sosyal kanunlar, ne kadar yüksek olursa olsun, sağlam temelli kanunlara dayalı değilse bir milletin hayatını nadiren garanti altına alabilir. Hükümet bir milletin sosyal yaşam kanunlarını düzenlerken eğitim, ekonomi, idare, ve yargı vb. reformların meşruiyetini ne kadar arttırsa da özel yaşamı güçlendirmede insanlar arası ilişkilere ve çalışanların mutluluğuna sınırlamalar getiriyor. Her milletin siyasi hayatının oluşturduğu hükümet şekli vardır. Milletin sosyal ve siyasi yapılarında meydana gelen bu oluştta insan toplulukları bir duraklama yaşamışlardır. Halkın hükümete katılımı arttıkça varlığının devamı güvende olur. Bu sebepten dolayı bağımsız milletlerin hükümetleri, bugün neredeyse anayasal ve halkçıdır. Kişi egemenliği değil ama halkın hükümete geniş bir katılımı söz konusudur. En alttan en üst tabakaya kadar bireyler genel işlere katılır. Milletin sosyal, örfi kabiliyet durumuna bir göz atalım. Bu devirde tecrübeyle sabit olduğu üzere en iyi hükümet şekli anayasal hükümettir ve anayasal hükümetin en iyi şekli de özellikle çok mezhepli, çok lisanlı ve çeşitli toplulukların bulunduğu memleketlerde adem-i merkeziyetçiliktir. Yine tecrübeyle sabittir ki milletlerin ilerlemesi için gerekli olan istiklal yolunda en iyi mürebbiye adem-i merkeziyetçiliktir. Çünkü adem-i merkeziyetçilik memleketin bütün yörelerine iş gücü olanaklarını yayar.¹⁹⁶

¹⁹⁵El-Lâ Merkeziye Cemiyeti'nin bu kitapçığı tam metin olarak Türkiye'de ilk kez tarafımızdan yayınlanmaktadır. Daha önce araştırmacı Zekeriya Kurşun, bu beyannamenin sadece 'Parti Programı' bölümünü, maddelerinin bazıları kısaltılarak yayınlamıştır. Kurşun tarafından 1992'de kısmen yayınlanan bu metin sonraki araştırmacılarca aynen kullanılmıştır. 1331=1913 tarihli bu kitapçığın orijinal metni için bkz.: BOA, DH-SYS-114/2/30; Bu programın Arapça'dan Türkçe'ye çevirdiğimiz tam metni için bkz.: Ek 1; Krş.: Kurşun, *a.g.e.*, s.101-102.

¹⁹⁶ BOA, DH-SYS-114/2/30/2-3.

Programa göre adem-i merkeziyetçiliğin sağlanmasının temel koşulu ise halkın yönetime katılması ve yerinden yönetim ilkesinin uygulanmasıydı. Yurttaş, ancak halka yönetsel sorumluluk vererek yaratılabılırdi ve yönetim de bu yolla düzenli bir işleyişe kavuşabilirdi:

Şüphe götürmez ki halk hükümetten kaynaklanan herhangi bir hatadan sorumlu değildir. Hiçbir birey bu sonucu önemsemez. Hükümetin hatalarının sonuçlarını içine düşmeden önemsemiyor. Çünkü bu durum başkasının isteğidir. Kendisinin üzerinde bir baskı unsuru yoktur. Çünkü bu yolda gitmek başkasına bağlı kalmaktan kaynaklıdır. Ancak adem-i merkeziyetçilik vatanın iyiliği için sonuçları fertlere dağıtır. Bu durum insanların sosyal erozyondan kurtulmasını sağlar. Her ferdin önüne yaşam mücadelesinde geniş iş imkanları sunar. Uyarlık, bayındırlık ve kalkınma yolundaki amaçlara varmada halka en kısa yolu ve en kısa zamanı gösterir.¹⁹⁷

Bildirgede bu temel ilkeler referans alınarak, merkeziyetçi Osmanlı Sultanlığı ile adem-i merkeziyetçi İsviçre karşılaştırılmıştır:

Bunun örneği günümüzde merkeziyetçilikle yönetilen Osmanlı Sultanlığı ile adem-i merkeziyetçilikle yönetilen İsviçre arasında gördüğümüz farktır. Bu küçük ülkede bayındır eserler, medeniyet ve yüksek hayat ve bütün unsurlar arasında kapsayıcı bir uyum görülüyor. Hatta egemenliği üç bölgesine dağıttığı için görülen bu uyum ve işbirliği bir çok uygarlaşmış, kalkınmış ülkede görülmemektedir. İsviçre üç bölgeden oluşmuştur ve oluşturulan bu üç kısma kendi dillerinde eğitim özgürlüğü verilmiştir. Sosyal ve ekonomik merkezlerinin uygun bulunduğu yolda sakinleri gelişirken ve bayındırlıkları kalkınırken her bir vilayete çalışma özgürlüğü verilmiştir. Bu güzel şehirler ve sakinleri gelişmişlik ve kalkınmışlık bakımından refah ve mutluluk toplumuna örnek olarak gösterilmeye başlanmıştır. Ama merkezi yönetimle yönetilen Osmanlı Sultanlığı'nda ancak bazı yerler gelişme göstermiştir. Gerçek kalkınmanın araçları kesin olarak ortadan kaldırılmış. Çünkü merkeze dayanma hayatı [tevekkül] bütün Osmanlı halkında her şeye galip gelmiştir. Merkez, vilayetlere öyle bir bağlı ki her türlü reform hareketinde ve işbirliğinde vilayetleri, önünde engel olarak görmektedir.¹⁹⁸

¹⁹⁷ BOA, DH-SYS-114/2/30/3.

¹⁹⁸ BOA, DH-SYS-114/2/30/3-4.

E.M.C., bildirgesine göre Osmanlı Devleti'nin başarısızlığı büyük ölçüde merkeziyetçi yönetim anlayışından kaynaklanıyordu:

Buna örnek olarak eğitim kanunları verilebilir: Bir çok yerde [bölgede] verilen eğitim bölge halkı dilinin dışında bir dille verilmek zorunda kalıyor. Bir program üzerinden, il halkı önemsenmeden yürütülüyor. Sonra merkez, gerekli eğitim araç gereçlerini tüm vilayetlere ancak sınırlı bir şekilde vermektedir. Bu durum eğitimde eksiklik ve zayıflığa yol açıyor. Eğitim talebinde bulunanları sıkıştırıyor. Ayrıca bu çağda milletlerin uygarlık ve gelişmeden uzaklaşmasına neden oluyor. Milletleri yüksek marifetlerden mahrum bırakıyor, cehaleti yaygınlaştırıyor. Ümrânın gelişmesini sağlayan yararlı işler merkezden bekleniyordu. Bazı vilayetler bundan tamamen mahrumdu. Değişik meşrep, dil ve milliyetten insanların bulunduğu vilayetlerde kanunların uygulanması merkezi hükümeti acz içinde bırakıyordu. Osmanlı bölgelerinin çoğunda idare divanı, mahkeme, okul, kışla, kale ve koruma yoktur. Buralardan asker alınmıyor. Osmanlı merkezden her bölgeyi koruyamamaktadır. Bazı bölgeler, merkeze güvendiklerinden dolayı bozgunculara [işgalcilere] karşı bölgelerini koruyamıyorlar. Yabancı düşmanlar saldırdığında merkezi hükümetin bütün Osmanlı vilayetlerini savunamadığını görüyoruz: Trablusgarp olayında ve benzerlerinde olduğu gibi. Yıkıcı hareketleri bastırmakta ve onları meydana gelmeden önlemekte aciz kalıyor. Osmanlı'nın girdiği bir bölgede savaş yakın zamana kadar sürdü. Her Osmanlı vatandaşının en değerli şeylerini feda edebileceği istiklal, merkezi hükümetin kötü yönetimi yüzünden tehlikeye düşmek üzeredir.¹⁹⁹

Bildirgenin son bölümünde E.M.C.'nin kuruluş gerekçeleri ile amaçları da açıklanmış ve cemiyetin bu programı uygulamak amacıyla Osmanlı'nın tüm bölgelerinden taraftar bulmaya çalışacağı duyurulmuştur:

İstiklalin tehlikeye girmesiyle başlayan bu dönemde merkezi hükümet Osmanlı milletinin gelişmesini düzenleyemez. Siyasi ve sosyal yaşamı güvence altına alamaz. Hem mutlakıyetçi hem anayasal hükümet dönemlerindeki siyasi bozgunculuk ve yıkıcılıktan dolayı Osmanlı'nın başına Balkan Savaşı musibeti ve en değerli vilayetlerin ayrılması gibi şeyler tasallut etmiştir. Bu karışıklıkta yönetime hevesli bir grubun Osmanlı'ya yaptıkları ortadadır. Osmanlı milleti gelecekte siyasi hayatını güvence altına almak ve devletin selametini siyasi bozgunculuktan korumak için dışardan gelen saldırılara karşı koymak için Osmanlı'nın arşını yükseltmeli, varlığını buna bağlamalıdır. Bu güvenceyi sağlamak vatanına sadık her Osmanlı vatandaşı için zorunlu olmuştur. Merkez ve çevre arasındaki itme ve çekme kuvvetiyle çözülme ve ayrılmalar

¹⁹⁹ BOA, DH-SYS-114/2/30/3-4-5.

olmuştur. Bu durum Osmanlılardan bir grubun El-Lâ Merkeziyeti'l İdariye Partisi'ni (Hizbu'l-Lâ-Merkeziyeti'l-İdariyeti'l-Osmani) kurlmalarına yol açmıştır. Bu grup, bu memleketin selameti, hayırlı işler yapılması, ümranın geliştirilmesi, memleketin mutluluğu, devletin gücü ve bekâsı için Osmanlı halklarının birlik ve beraberliğini savunur. Bu parti programını Osmanlı halkının nazar-ı dikkatine sunar. El-Lâ Merkeziyeti'l İdariye Partisi, bu programın uygulanması için Osmanlı'nın her bölgesinde yandaş ve yardımcı bulmayı umar.²⁰⁰

Kitapçığın “Osmanlı İdari Adem-i Merkeziyet Partisi'nin Programı” başlıklı ikinci bölümünde ise partinin siyasal yönelimi on altı madde halinde sıralanmıştır:

- 1) Osmanlı Devleti, anayasal-parlamberter bir devlettir. Her vilayeti sultanlığın bir parçası sayılır ve sultanlıktan hiçbir şekilde ayrılmaz. Bu vilayetlerin yönetimi adem-i merkeziyet esasına göre inşa edilir. Sultan, Vali'yi ve Kadı el-Kudat'ı tayin eder.
- 2) Kadı el-Kudat şer'i kadıları tayin eder. Vali ise İdare Meclisi'nin seçiminden sonra 7. maddeye uygun olarak diğer görevlileri atar. Disiplin Meclisi'nin bir kararı olmadan herhangi bir görevlinin görevine son verilemez. İşten atılan birine tekrar maaş verilemez ve tekrar istihdam edilemez.
- 3) Hükümet, çalışanların geliştirilmesi, disiplini, emekliliği ve bunlarla ilişkili durumlar için özel bir düzen getirir.
- 4) Her vilayetin merkezinde Genel Meclis, İdare Meclisi, Evkaf Meclisi ve Maarif Meclisi bulunur.
- 5) Genel Meclis'in aldığı bütün kararlar uygulanır.
- 6) Vilayet Genel Meclisi'nin, vilayet hükümetini denetleme hakkı vardır. Mahalli idarenin genel güvenlik işlerini, evkaf ve yararlı işlerini, belediye işlerini ve eğitim işlerini düzenler. Ama bazı askeri işler, dış siyaset ve demiryolları gibi konularda da fikrini başkente bildirir.
- 7) Vilayet İdare Meclisi'nin, bütün çalışanları seçme hakkı vardır.

---

²⁰⁰ BOA, DH-SYS-114/2/30/5-6.

- 8) Maarif Meclisi'nin eğitim ve öğretimle ilgili program yapma hakkı vardır. Eğitimle ilgili her konuda düzenleme yapma hakkı vardır. Genel Meclis'in vergiden ve öşürden eğitime ayırdığı payı, eğitimle ilgili emlak ve evkafı idare eder.
- 9) Evkaf Meclisi'nin kendi işleriyle ilgili özel düzenleme yapma hakkı vardır. İslamî eğitim-öğretime ve İslam hissiyatının oluşturulmasına önem verilir.
- 10) İdare Meclisi dışındaki diğer meclislerin bütün üyeleri seçimle gelirler. İdare Meclisi'nin yarısını halk seçer, yarısı da diğer meclislerin ileri gelenleri tarafından seçilir.
- 11) İdare Meclisi, bu meclislerin seçimleriyle ilgili düzenlemeler yapar. Mebuslar Meclisi ve Belediye Meclisi özgürce seçilir ve seçimlere halkın bütün unsurlarının katılması sağlanır.
- 12) Osmanlı kanunlarının uygulanmadığı bazı bölgeler ve şehirlerin yönetim sistemi olduğu gibi kalacak ve milletin örf ve adetlerine karışılmayacaktır. Yönetimin değiştirilmesi o bölgede yaşayan insanların rızasına göre yapılır.
- 13) Parti, arazi ıslah çalışmalarını kanunlar ve genel servetin geliştirilmesi yönünde yapar. Servetin geliştirilmesi ve milletin ilerletilmesi için bedevileri toprağa yerleştirir.
- 14) Her vilayette iki resmi dil kullanılır. Birincisi Türkçe, ikincisi vilayetin mahalli dili.
- 15) Eğitim her vilayette konuşulan yerel dille yapılmalıdır.
- 16) Bütün vilayetlerin halkı, askerlik hizmetlerini kendi vilayetlerinde yaparlar. Oradaki askerler barış zamanında da o yöreyi korumayı sürdürürler. Savaş zamanında askerlerin kendi vilayetlerinden, ülkenin başka noktalarına gönderilmeleri Harbiye Nezareti'nin tasarrufundadır. Vilayetin savunma durumu Genel Meclis'te alınan kararlarla değerlendirilir.²⁰¹

---

²⁰¹ BOA, DH-SYS-114/2/30/6-7-8.

Görüldüğü üzere program, vilayetlerde merkezi yönetimin etkisinin azaltılması ve savunma ile dışişleri dışındaki bütün işlerin vilayetlerdeki yerel meclislere bırakılmasını öngörmekteydi. Cemiyet, Osmanlı birliğinin sürdürülebilmesi için yerel / bölgesel yönetimin öne çıktığı gevşek bir idari yapı talep etmekteydi. Her bölgede konuşulan dili, Türkçe'nin yanı sıra resmi dil yapma gayreti güdülmekte, dolayısıyla bu yolla halkın merkez ile olan son bağı da kesilmektedir. Programda Mısır, Tunus, Cezayir gibi işgal altındaki Arap vilayetlerinin mevcut durumlarının sürmesi onaylanmakta ve söz konusu bölgelerdeki işgalci devletlerin sempatisi kazanılmaya çalışılmaktadır.²⁰² Ayrıca her vilayet halkının kendi bölgesinde askerlik hizmetini yapması gerektiği belirtilmekte ve yerel askeri birliklerin ancak savaş durumunda Harbiye Nezareti'nin emrine girmesi sağlanarak, merkezin vilayetler üzerindeki askeri ağırlığı sona erdirilmektedir.

Cemiyetin siyasi programı, bu sıralarda dağılmış olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın programına, Arapçılık vurgusu dışında, büyük ölçüde benziyordu.²⁰³ Cemiyetin gizli söyleminde yer bulan Arapçılık vurgusu, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Osmanlı genelini yansıtmamasına karşın, E.M.C.'nin yerelliğini göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk olmayan unsurlar, değişik derecelerde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na yakınlık göstermişlerdi. Çünkü bu “anâsır-ı muhtelif”, daha ileri hedefler bir yana, kısa vadede hayata geçirmeyi planladıkları tezlerini bu fırkanın programında saklı bulmuşlardır. “Osmanlı siyasî bütünlüğünü korumak” amacıyla savunulan adem-i merkeziyet görüşü partinin, Balkanlarda ve Ortadoğu'daki azınlıklar arasında taraftar bulmasına yol açmıştır.²⁰⁴ Meşrutiyeti heyecanla karşılayan Balkan toplulukları da adem-i merkeziyetçi anlayışı desteklemişlerdir. Çünkü burada yaşayan gayrimüslimler, adem-i merkeziyet yönetimi ile mevcut ayrıcalıklarını koruyabileceklerini

²⁰² Kurşun, *a.g.e.*, s.102-103.

²⁰³ Hürriyet ve İtilaf Fırkası programı için bkz.: Birinci, *a.g.e.*, s.259-267.

²⁰⁴ Birinci, *a.g.e.*, s.57.

düşünüyorlardı. Ayrıca İ.T.C.’nin Osmanlı toplumunu dönüştürme planlarından zarar göreceğini düşünen Balkan ulusları, bu dönemde İttihatçı karşıtı bir politika izleyeceklerdir. Balkan milliyetçileri -daha sonra Araplarda da görüleceği üzere- adem-i merkeziyet anlayışını bağımsızlık yolunda bir aşama olarak görmüşler ve bu düşüncenin savunucusu Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nı desteklemişlerdir.²⁰⁵

Ne var ki, E.M.C.’nin İttihatçı karşıtı muhalefet geleneği ile kesişen bu söylemi Osmanlı birliğinin sürdürülmesi açısından sakıncalıydı. Çünkü E.M.C. programı da Osmanlı merkez teşkilatını zayıflatmakta ve merkezin yetkilerini yerel unsurlara aktarmaktaydı. Bu durum zaten dağılma sürecine girmiş olan Osmanlı Devleti’ni iyice toparlanamaz hale getirebilirdi. Zaten parti üyelerinin Osmanlı birliğinin korunması ve sürdürülmesi yolunda samimi olmadıkları açıkça görülmekteydi. Partinin bazı üyeleri fırsat buldukça “Arap istiklali” doğrultusunda hareket etmekteydiler.²⁰⁶ Bu programın E.M.C. üyelerinin asıl amaçlarını yansıtmadığı, Osmanlı Birliği’nin korunması ve sürdürülmesi konusundaki tavrın göstermelik olduğu İzahat’ta vurgulanmaktadır:

...El-Lâ Merkeziye teşekkül eder etmez bir program ve bir beyanname neşretti, programa nazaran El-Lâ Merkeziye’ye siyasi bir fırka mahiyeti verilebilir. Hatta onunun metalibi Beyrut’ta Meclis-i Umumi’nin tanzim ettiği lâyiha-i islâhiyedeki metalibden daha manalıdır. Fakat asıl El-Lâ Merkeziye bu değildir. Program ve beyanname hükümetin takibatına karşı çekilmiş bir seddi müdafaadan ibarettir....²⁰⁷

II.6. Diğer Arap Örgütleri ile İlişkileri

Osmanlı İmparatorluğu’nun temel unsurlarından olan Arapların, milliyetçilik duygularıyla devletten ayrılmaya kalkışmasına bir çok etken neden olmuştur. Bu dönemde

²⁰⁵ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Çev.: Fatmagül Berktaş, İstanbul, 1986, s.112-121.

²⁰⁶ Üzerinde çeşitli yorumlar yapılmakla birlikte doğruluğu inkar edilmeyen Cemal Paşa’nın vesikaları El-Lâ Merkeziye üyelerinin Arap bağımsızlığını hedeflediklerini göstermektedir. Bu tarihi belgeler için bkz.: İzahat, s.40-113.

²⁰⁷ İzahat, s.40.

Araplar, gayrimüslim unsurlardan Sırp'ların, Yunanlıların, Karadağlıların ve Bulgarların milliyetçilik düşüncesiyle ve büyük devletlerin fiili yardımlarını alarak, Osmanlı yönetiminden nasıl ayrılmış olduklarını görüyorlardı. Büyük devletlerin Osmanlı topraklarını paylaşma konusundaki planlarından da haberdardılar. Böylece yıkılmak üzere olan İmparatorluktan kopma çareleri düşünen Araplar, bu amaca hizmet eden açık / gizli cemiyetler kurmuşlardır. Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe sokulması da Arap ihtilalcilerinin faaliyetlerini daha serbest gerçekleştirmelerini sağlamıştır.²⁰⁸

II. Meşrutiyet'in öncesinde ve sonrasında Mısır'da, Suriye'de ve Mekke'de kurulan ayrılıkçı Arap cemiyetlerinin bir Arap hilafeti kurmak, Türklerle Araplar arasında nifak sokmaya çalışmak gibi amaçlar taşıdığı evraklarla sabittir.²⁰⁹

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Arapları bağımsızlığa taşıyan bir çok cemiyetin kurulduğu belirtilmişti. I. Dünya Savaşı öncesinde giderek öne çıkan E.M.C., 1910'da gizli olarak kurulan El-Kahtaniye Cemiyeti'nin bünyesinden çıkan bir oluşumdur. "Cemiyet-i Kahtaniye" fırsat buldukça yayın yoluyla Arap gençleriyle, gazeteci ve yazarlarının düşüncelerini yaymaya çalışan tüm 'fesat cemiyetlerinin' merkezi olarak kurulmuştur.²¹⁰ Kahtaniye Cemiyeti'nin 1330'da (1912) yayınladığı "Umum Ebna-yı Arab'a" başlıklı beyannamesinde, Araplara "seyf ve kalemle taleb ediniz" dediği talepleri, daha sonra E.M.C.'nin de temel talepleri arasında yer almıştır:

- 1-Hükümet sizi kavlen ve fiilen hukukuna malik ve hür bir millet itibar etmelidir.
- 2-Hükümet ulum ve erbab-ı şarkiye'nin hazinesi olan lisan-ı Arabiyeyi resmen tanımalıdır.
- 3-Hükümet bilad-ı Arabiye'de zimam-ı hükümeti elinizde bulundurmalıdır. Çünkü siz kendinizi daha iyi biliyorsunuz ve biladınıza daha ahaksınız.
- 4-Arab asker vezaifini münhasıran memleketlerinde ifa-yı hizmet itmelidirler.

²⁰⁸ Ayni, *a.g.e.*, s.253.

²⁰⁹ Suriye vilayetinden Sadaret makamına gönderilen 1 Ağustos 1912 tarihli şifre, BOA, DH-SYS-86/2/17-18.

²¹⁰ Suriye vilayetinden Sadaret makamına gönderilen şifre, BOA, DH-SYS-86/2/17-18.

5-Hükümet mecalis-i umumiyenin tevsi-i' selahiyetine çalışmalıdır ki hükkam-ı irtikab ettikleri küçük ve büyük kusurlardan dolayı bu mecalise karşı mes'ul olsunlar.

6-Kabail-i Arabiye nüfusları muharrer olsun olmasın diğer şehirlerde mukim Arablar gibi hakk-ı intihaba nail olmalı ve mebus göndermelidirler.²¹¹

Mehmed Ali Aynî'ye göre "Arapları ihtilale açıktan açığa teşvik eden" E.M.C., Lübnan milliyetçileriyle de birlikte çalışmalar yapmıştır.²¹² El-Cemiyet'ül-Lübniye ve E.M.C., I. Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması halinde birlikte çalışmaya karar vermişler ve ittifak yapmışlardır. Her iki cemiyet de Mısır'daki Fransa Konsolosluğu'na başvurarak Suriye'de bir ihtilal çıkarılacağını ileri sürüp yardım istemişlerdir.²¹³

Arap milliyetçiliği tarihinde E.M.C.'nin önemi, ilk defa teknik anlamda çalışmaların organizasyonunu gerçekleştirmesiydi. İttihatçıların merkezileştirme politikasıyla, Arap liderlerinin adem-i merkeziyet istekleri arasındaki mücadele, E.M.C.'den önce kesik kesik sürmekteyken cemiyetin kuruluşu ile çalışmalar koordine edilip tek güç haline sokulmuştur.²¹⁴ Böylece 1912 öncesinde dağınık hareket eden Arap milliyetçileri, E.M.C.'nin faaliyetleri sonrasında çalışmalarını birleştirmiş ve "bilahare Mısır'da müteşekkil El-Lâ Merkeziye'ye inkılâb" etmişlerdir.²¹⁵ Tunaya da E.M.C.'nin diğer gizli Arap ihtilal örgütleriyle sıkı ilişkiler içinde olduğunu vurgulamaktadır.²¹⁶

E.M.C., 1912 sonrasında ortaya çıkan Arap Islahat cemiyetlerinin programlarının kendi ilkeleri doğrultusunda hazırlanmasını da sağlamıştır.²¹⁷ Örneğin Beyrut Islah Cemiyeti'nin Ocak 1913'te hükümete sunduğu ıslahat teklifi E.M.C.'nin

²¹¹ Hariciye Nezareti Tercüme Şubesi tarafından Arapça'dan Osmanlıca'ya çevrilen Kahtaniye Cemiyeti'ne ait beyanname sureti, BOA, DH-SYS-86/2/36/1-2. Bu beyannamenin tam metni için bkz.: Ek 5.

²¹² Aynî, *a.g.e.*, s.254.

²¹³ İzahat, s.92-93.

²¹⁴ Kurşun, *a.g.e.*, s.105.

²¹⁵ İzahat, s.5.

²¹⁶ Tunaya, *a.g.e.*, C. I, s.603.

²¹⁷ Kurşun, *a.g.e.*, s.105.

istekleri doğrultusunda hazırlanmıştır. Bu ıslahat talepleri arasında bir yerel hükümet kurularak ziraat, eğitim, sanayi, ticaret, imar ve bayındırlık işlerine bakacak iktisadi ve askeri, hukuki ve harici işlerde merkezi hükümete bağlı bir idarenin oluşturulması, Arap bölgelerine memurlar tayin edilmesi, Arapların askerlik hizmetleri sırasında kendi bölgelerinde kalmalarının sağlanması, Arapça'nın resmi dil olarak kullanılması, her vilayete bir bütçe düzenleme hakkının verilmesi ve bazı yabancı danışmanların yerel hükümete yardımcı olmak üzere atanmalarına izin verilmesi gibi maddeler yer almaktaydı.²¹⁸ Ayrıca Basra'daki İslah Cemiyeti de E.M.C.'nin yayınladığı beyannamelere benzer bildirgelerle halkı Osmanlı Hükümeti aleyhine kışkırtmaya çalışmıştır.²¹⁹ Ayrıca E.M.C., El-Fatat örgütü ile 1913'te Paris'te bir Arap kongresi düzenleyerek, politikalarını Avrupa kamuoyuna taşımış ve büyük devletler nezdinde yardım sağlama çalışmalarına girişmiştir.

E.M.C., Arap bağımsızlığı için çalışan ve daha önce adları sıralanan Arap cemiyetlerini biraraya getirerek, kendi çatısı altında bir birlik oluşturulmasını sağlamıştır.²²⁰ Bu yüzden Osmanlı Ortadoğusu'nda, I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde meydana gelen Arap milliyetçiliği temelli eylemlerin birçoğunun altında E.M.C.'nin imzası vardır.

²¹⁸ Kılınçkaya, *a.g.e.*, s.68-69.

²¹⁹ Bağdat İstinaf Müdde-i Umumisi'nden Adliye ve Mezahib Nezareti'ne gönderilen 8 Eylül 1912 tarihli şifreli telgrafname, BOA, DH-SYS-114/2/46. Basra İslah Cemiyeti'nin 1331'de yayınladığı bir beyannamenin Arapça metni için bkz.: BOA, DH-SYS-117/2/40/2-3. Türkçesi için bkz.: Ek 7.

²²⁰ Ali Muti, *Tarihu Lübnan 1908-1918*, Beyrut, 1992, s.254'den aktaran: Umar, *a.g.e.*, s.110.

III. BÖLÜM: SİYASİ HAYATTA EL-LÂ MERKEZİYE CEMİYETİ

III.1. El-Lâ Merkeziye Cemiyeti'nin Etkinlik Alanı ve Siyasal Çalışmaları

Arap milliyetçileri tarafından kurulan, Arap dili ve kültürü üzerinden türdeş bir topluluk yaratma çabasında olan E.M.C.'nin ana hedefi Osmanlı yönetim sistemini adem-i merkeziyetçilik yolunda geliştirmek ve Osmanlı-Arap kamuoyunu bu ideolojinin gerekliliğine inandırmaktır.²²¹ Cemiyet, Osmanlı merkeziyetçiliğinin özgürlükleri sınırladığı görüşünden hareketle siyasal görüşlerinin ancak yerinden yönetimle gerçekleştirilebileceği düşüncesindedir. Resmi platformlarda Osmanlı Arap halkının sosyal ve siyasal haklarının geliştirilmesi için yoğun çaba harcayan E.M.C., bütün Osmanlı ülkesini temsil ettiği iddiasında olsa da üyelerinin Arap milliyetçisi olması ve “Arap bölgelerinin ıslahı” konusunu sürekli vurgulamaları cemiyetin çalışma alanının anlaşılması bakımından anlamlıdır.

Cemiyet, etkin olduğu 1912-1914 arasında Arap ıslahat hareketi ve ayrılıkçılık faaliyetlerinin politik zemini olmuştur. Yani E.M.C., I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, bir taraftan resmi programı çerçevesinde bölgesel iyileştirme talebinde bulunurken, diğer taraftan “Büyük Arabistan”ın kurulması çalışmalarına gizlice katılmıştır. Bu durum cemiyetin ikili bir etkinlik alanı olduğunu ortaya koymaktadır.

E.M.C., hedeflerine ulaşabilmek için diğer Arap cemiyetlerinin de desteğiyle pek çok siyasi çalışma yapmıştır. Cemiyet, ülke içinde ve dışında, açık veya gizli olarak yaptığı etkinliklerle hem kendisini Osmanlı-Arap kamuoyuna kabul ettirmek istemiş, hem de bir dönem Arap milliyetçi söylemlerinin sözcülüğünü yapmıştır.

E.M.C. resmî programı çerçevesinde çalışmakla yetinmemiş, kendilerini hedeflerine ulaştıracak başka yöntemlere de başvurmuştur: Örneğin cemiyet, Kamil Paşa

---

²²¹ Öke, *a.g.e.*, s.156.

kabinesi döneminde (Temmuz 1912-Ocak 1913) hükümeti ele geçirmeye çalışmış fakat bu girişim sonuçsuz kalmıştır. Ayrıca cemiyet, hükümetten gelen eleştirilere rağmen, faaliyetlerini sürdürmüş ve ileride daha ayrıntılı izlenebileceği gibi, 1913'te Paris'te bir kongrenin toplanmasına da katkı sunmuştur.

Paris Arap Kongresi sonrasında İttihatçılarla varılan anlaşmadan da bir sonuç çıkmaması üzerine E.M.C., 1913 ortalarında politika değiştirmiş ve adem-i merkezîyet düşüncesinden vazgeçip Arap bağımsızlığını savunmaya başlamıştır.²²² Ama cemiyetin genel politikasının 1913'te değişmesinden önce de önemli üyelerinin fırsat buldukça Arap bağımsızlığı doğrultusunda etkinlik gösterdikleri bir gerçekliktir. İzahat'ta yayınlanan tarihi belgeler bu durumu kanıtlar niteliktedir.²²³

Cemiyetin hedeflerine ulaşabilmek için uyguladığı yöntemler arasında, “greve gitmek” ve bölge milletvekillerini “kötü muameleyle karşılamak” da vardır. Örneğin E.M.C. Genel Sekreteri Hakkı El-Azm'den, Mahmud El-Mahmasani'ye 24 Temmuz 1914'te gönderilen bir mektupta, askerlik kanunundan Arap milliyetçilerinin memnun olmadıkları vurgulanarak, toplu bir greve gidileceği yazılmıştır. Aynı mektupta Arap mebusların buna bir çözüm bulmaları gerektiği ve eğer bulmazlarsa onların vilayetlerine dönüşlerinde kötü muameleyle karşılanacakları belirtilmiştir.²²⁴

Öte yandan bu dönemde İttihatçılar tarafından Filistin'deki karışıklıklara çözüm olarak önerilen “Müslüman-Musevi İttifakı” projesi, Araplar tarafından da benimsenmişti.²²⁵ E.M.C. temsilcilerinden Davud Berekat, editörlüğünü yaptığı El-Ehram gazetesinde Siyonistlerle Araplar arasında bir anlaşmaya varmanın zorunlu olduğunu açıklamış; bilgisi, zekası, sermayesi ve çalışkanlığıyla Musevilerin Arap vilayetlerinin

²²² Kurşun, *a.g.e.*, s.105.

²²³ İzahat, s.41.

²²⁴ İzahat, s.84.

²²⁵ Bu proje hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Öke, *a.g.e.*, s.159 vd.

kalkınması için gerekli bir unsur olduğunu belirtmekten kaçınmamıştı. Cemiyetin kurucularından olan İslamcı Şeyh Reşid Rıza dahi El-Menar'daki bir makalesinde teknolojik bakımdan hayli ilerlemiş olan Avrupa'nın karşısında gittikçe gerileyen Dar-ü'l-İslam'ı yeniden güçlendirebilmek için Siyonistlerin maddi imkanlarına muhtaç olduklarını itiraf etmiştir. Rıza'ya göre Araplar için Siyonistlerden gelecek bu yardımı reddetmenin faturası fakirlik ve tam bir çöküş olacaktır. Siyonistlerin kutsal toprakları ele geçirmek gibi bir emelleri olduğuna da değinen Reşid Rıza, onlarla bir anlaşma yapılabilirse Arapların Siyonistlerin bu aşırı isteklerini bir ölçüde engelleyebileceklerini iddia ediyordu. E.M.C.'nin başkanı Refik El-Azm'in de diğer üyelerin düşüncelerine katıldığı yönündeki bir mesajının Arap basınında yer alması, Arapların Siyonistlerle uzlaşmaya hazır olduklarının göstergesidir.²²⁶

Öte yandan Fransa'nın Beyrut Konsolosu tarafından yazılan 22 Nisan 1913 tarihli mektupta, Şefik El-Müeyyed'in çalışmaları hakkında bilgiler verilmiş ve Suriye'nin geleceği konusunda E.M.C ile Şam bölgesindeki Arap milliyetçilerinin birlikte çalışacağı belirtilmiştir:

Şefik Bey, rüesânın beceriksizlik ve tecrübesizlik gösterdiklerini ve yalnız hükümet-i merkeziyenin mevki-i tatbiki vaz'ını kabul edeceği bir ıslahat planını hazırlamaktan başka bir şey yapmadıklarını ve zaten kendilerinin de bunu anlamış olduklarını söyledi. Muhabatım bana aralarında hiç şüphesiz bura Müslümanlarının en zeki olanı Ahmed Bihem'in de dahil bulunacağı birkaç vekilin Dersaadet'e ve Avrupa'ya giderek gerek Londra ve gerek Paris'te Hükümet-i Osmaniye ve Hükümât-i Muazzama mümessilleriyle Suriye meselesinin müzakeresini tasavvur eylediklerini tebliğ etti. Şefik Bey mühim bir neticenin şimdiden elde edildiği, kadim olan rekabet-i diniyeye rağmen müteaddi hiziplere inkısam eden ahalinin siyaset nokta-i nazarından iştirak eyledikleri kanaatindedir. Şefik Bey, ıslahatçıların harekâtı Beyrut'unakilere nisbetle geri kalan Şam'a gidiyor. Orada da bir ıslahatçı değil adem-i

---

²²⁶ Öke, *a.g.e.*, s.161.

merkeziyetçiler komitesi tesisine teşebbüs ederek Mısır Adem-i Merkeziyet Komitesi'yle teşriki mesai edecektir.²²⁷

Şükrü El-Aseli'nin Mısır'da yapmış olduğu bir konuşma, E.M.C.'nin Mısır ve Suriye bölgelerinin geleceği konusundaki düşüncelerini ortaya koymaktadır. Şükrü El-Aseli bu konuşmasında, Hidiv İbrahim Paşa heykelini işaret ederek, heykelin eliyle nereyi gösterdiğini sorar ve sözlerine şöyle devam eder: "Mısır ile Suriye iki hemşiredir. Lisan, din, kavmiyet bağlarıyla birbirine merbuttur ve bu heykel eliyle Suriye'yi göstermektedir."²²⁸

Cemiyetin sürekli tekrarladığı isteklerden biri de Arap bölgelerindeki memuriyetlerin bölge halkından olanlara verilmesiydi. Arap milliyetçisi Seyfeddin El-Hatib'in, İzahat'ta yer alan itirafı bu konuya açıklık getirmektedir:

Kongrecilerden bazılarının İstanbul'a avdetine müteakib şereflerine Tokatlıyan'da mesarifi Doktor Hüseyin Haydar Bey tarafından tesviye olunan bir ziyafet verilmiştir. Bu ziyafette ekâbir-i memurînden bazıları da hazır bulunmakta idi. Ziyafette söylenen nutuklar ve okunan şiirlerin esası sadece Araplığa dairdi. Bu nutuk ve şiirler karşısında teessür duyan evlad-ı Arap'tan bir zat müteakib bir nutuk söylemiş ve bunda Tunus, Cezayir ve Mısırlıların buldukları hali teşrih ve bütün Arapların livâ-yı Osmani altında ittihad ve devletin tealisi için sarf-ı mesai etmelerinin tavsiye eylemiştir. Hükümetçe kabul olunan mukarrerât-ı islâhiyenin derhal infazını talep maksadıyla Suriye ve Irak gazeteleri uzun uzun makaleler yazdılar. Ve bir takımları bu mukarrerâtın kâfi olduğunu söylediler. Bu esnada Arap beldelerinde bulunan Türk memurlarının Arap memurlarla tebdili için gazetelerle ve diğer suretlerle çalışılmakta idi. Hatta Abdülkerim El-Halil, El-Müntedi müntesibînden ve kendi adamlarından intihap ettiği gençlerin isimlerini havi bir pusula tanzim etmiş ve bunu Maarif ve Dahiliye nazırlarına vermiştir. Keza bundan başka Beyrut ve Şam'da birer Arap sultanisi açılmasını istemiştir. Nazırlıklara Refik El-Azm ile Abdülhamid Ez-Zöhravi ve meşihata Şeyh Reşid Rıza namzed gösteriliyordu. Ayan namzedleri arasında Abdülhamid Ez-Zöhravi de bulunuyordu. El-Lâ Merkeziye'nin memuriyetlere derhal taraftarlarının geçirilmesini istemekten maksadı devletler

²²⁷ İzahat, s.55.

²²⁸ İzahat, s.56.

faaliyete başladıkları zaman hükümeti, Arnavutlukta olduğu gibi, Suriye’de dahi bir ihtilal karşısında bulundurulabilecek insanları şimdiden yerlerine toplamaktı.²²⁹

İttihatçı liderlerden Cemal Paşa’nın, cemiyete yakın isimlerden Abdülkerim El-Halil ile Arap meselelerini konuşmak üzere yaptığı görüşmede de E.M.C.’nin Arap vilayetlerindeki memuriyetleri elde etme talepleri sözkonusu olmuştur:

Bir gün Talat Bey İstanbul Muhafızlığına gelerek Cuma günü Şeyh Abdülaziz Çaviş’in Süleymaniye’deki hanesine davetli olduğumuzdan birlikte oraya gideceğimizi söyledi. Bu davetteki maksadın Araplarla bir itilaf zemini bulmak üzere Arap siyasi cemiyet-i hafisinin reisi bulunan zatla görüşmekti.... Belirli günde davete gittik. Müteakiben ufak yapılı, yirmi sekiz, otuz yaşlarında esmer ve iri siyah gözlerinin ateşli parlaklığı fazla zeki olduğuna delalet eden, hal ve hareketi fazla cüretkar ve müteşebbis olduğunu gösteren bir zat da geldi. Arap siyasi cemiyet-i hafisinin murahhası sıfatıyla ve Abdülkerim El-Halil adıyla bize takdim olundu. Yemekten sonra müzakereye başlandı. İtilaf maddeleri arasında en fazla ısrarla elde etmek istediği şey, bazı şahısların İstanbul’da mühim makamlara geçirilmesini temin etmek olduğunu görünce, bunların nazarında Arap ıslahatı demek, bir kaç haris ikbal düşkününün şahsi emellerinin tatmin edilmesi demek olduğuna üzülmeye karar verdim. Maahaza mektepler müdürlüğü, vilayet hususi idare kanunu mucibince, mahalli idarelerine muhavvel orta dereceli tedrisatıyla alelumum ilk tedrisatın Arapça olması, mahkemelerde bazı muamelelerin Arapça cereyan etmesi celp ve ihzar müzekkereleriyle cezai ve hukuki ilamların Arapça suretlerinin de raptolunması, Meclis-i Ayan ve Şura-yı Devlete ve Mahkeme-i Temyiz ile Babımeşihata bazı Arap ekabirinin tayin olunması tarzında bazı mukarrerat kaleme alındı.²³⁰

Ordu içerisindeki Arapçı subaylardan ve gizli El-Ahd Cemiyeti’nin kurucusu Aziz Ali El-Mısırî, bu dönemde Cemal Paşa ile yaptığı bir sohbet sırasında Arap mücadelesinin haklılığını açıklamaya çalışmıştır:

Arapların yerden göğe kadar hakları var. Siz Türkler biz Araplar hakkında şimdiye kadar imhadan, tahkirden, tezyiften başka ne yaptınız ki, şimdi bizden dostça muamele bekliyorsunuz. Unutuyor musunuz ki, İstanbul’da köpekleri çağırmak için “Arap!... Arap!... Arap!...” dersiniz.

²²⁹ İzahat, s.57-58.

²³⁰ Cemal Paşa, *Hatırat*, Yayına Hazırlayan: Metin Martı, İstanbul, 1996, s.63-64.

En muğlak meseleleri izah için “Arap saçı gibi” dersiniz. “Ne Arap’ın yüzü, Ne Şam’ın şekeri!” tabiri daima kullandığınız sözlerdendir. Şairinizin “Şam’dan çıktığım akşama dedim Şam-ı Şerif!” mısraı en beğendiğiniz kinayelerdendir. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi meşrutiyetten sonra bilhassa Arapları tahkir etmek için Bağdad ve umumiyetle Irak bölgesinin yıkıcısı Hülagu’nun neslinden bir ahlaksız Tatarı Şam ordusuna müşir tayin ettiniz. Arapların Tatarlar aleyhindeki gayız ve kinini bilmez değilsiniz. Hal böyle iken Osman Paşa’yı 4. Ordu müşirliğine göndermek, Arapları tahkir etmekten başka bir maksada muhavvel olamaz.²³¹

E.M.C.’nin memuriyetleri ele geçirme planının bir sonucu olan ve tüm üyelerin oybirliğiyle Abdülhamid Ez-Zehravi’nin Meclis-i Ayan üyeliğine atanmasını destekleyen Mısır çıkışlı telgraf anlamlıdır:

Der-i aliyye’de Otel Krugar Zöhravi Efendiye
Fırkamız ayan azalığınızın ittifak-ı ârâ ile kabulüne karar verdi. Diğer metalib-i Arabiye için hükümet nezdinde vesatetinize itimad eyledi.

Reis
Refik²³²

E.M.C.’nin siyasi faaliyetleri ve yayınladığı beyannameler, “bizim Türklerle alakamız yoktur, Osmanlı hükümetiyle beraber olmak istemiyoruz” şeklindeki açıklamaları, İzahat’a göre “hakiki Arapların” eğilimleri değildi.²³³ Bu konuda Tasvir-i Efkar gazetesinde yayınlanan “Sadakat, Vatan ve Hilafete Merbutiyet” başlıklı telgraf ayrılıkçı E.M.C. etkinliklerine cevap niteliği taşımaktadır:

Biz, Medine ulemâ ve eşrâfi, dinlerine sadık olmayan birtakım insanların Mısır’da içtima ile Lâ Merkeziye namında bir cemiyet teşkil ettiklerini ve bazı câhil gençlerin talebeler ile bilittifak Paris’te bir kongre küşadına teşebbüs ettiklerini duyduk. Bu insanlar Arap milletinin hukukunu muhafaza edeceklerini iddia ediyorlar. Hakikatte ise maksatlarının Suriye ve diğer diyar-ı

²³¹ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.65-66.

²³² İzahat, s.58.

²³³ İzahat, s.60.

Arap'da nüfuz-ı ecnebiyeyi teminden başka bir şey olmadığı âşikârdır. Kendilerinin ise, din ü vatana hain melun güruhundan başka bir şey olmadıklarını ilan ederiz.

Teşebbüslerinde adem-i muvaffakiyeti ve lâyıık olduğu cezayı görmelerini cenâb-ı haktan niyâz ederiz. Peygambere kurbiyyeti ve Arapların eşrafı ve sahib-i nüfuzu olan bizler, -telgraf yollayanlar- ilan ederiz ki bu çocuklar Arap kavmini temsil edecek hiçbir meziyete mâlik değildirler ve o kavmin namına idare-i kelâm edemezler. Binaenaleyh bizim bunlar ve bunların taraftarlarıyla hiçbir alâkası yoktur ve hükümetimizden bu gaili zamanda hiçbir hususi talebimiz yoktur. Teb'asının ihtiyacını herkesten iyi takdir eden hükümettir. Bu memlekette Araplar hilâfete en sadık kavmi teşkil etmektedirler. Bu kavmin mefkûresi İslamiyet'in muhafaza ve müdafaasıdır ki şanlı Osmanlı saltanatı bu vazife-i mukaddeseyi altı asırdan daha fazla bir zamandan beri ifa etmektedir.

İmza sahipleri:

Medine Hanefi Müftüsü, Medine Şafii Müftüsü, Nakib el-Eşraf
Bütün Medine ahalisi namına Belediye Reisi Şeyh Mehmed Arif²³⁴

İzahat'ta E.M.C.'nin yalnız resmi programı çerçevesinde çalışmadığını ve adem-i merkezîyetle yetinmediğini ortaya koyan tarihi belgeler de vardır. Bu konuda Hakkı El-Azm'in Mehmed El-Mahmasani'ye gönderdiği mektubun iki cümlesi çarpıcıdır: "Türkler sizi akşam yemeği gibi yemeden siz onları öğle yemeği gibi yiyiniz. Kendi nefsi için zelil ve aldanmış olmayı kabul etmeyenlere selam."²³⁵

Cemiyet'in bir Arap ihtilali çıkarma gayretinde olduğunu E.M.C. Sekreteri Hakkı El-Azm'den Beyrut'taki üye Mahmud El-Mahmasani'ye gönderilen Temmuz 1914 tarihli mektup kanıtlamaktadır. Hakkı El-Azm mali duruma ilişkin yazdığı bu mektupta Beyrut şubesi masraf mektubunu niçin yırtmak zorunda kaldığını anlatırken Arap istiklaline dönük gayretlerini de itiraf etmektedir:

Masraf mektubunuzu yırtmıştım; çünkü içinde isyan ve istiklal, ıslahçılık harekâtına ve hükümet aleyhine bir çok kuyudât olduğu cihetle birinin eline düşüp de şayi olmaması için yırtmış ve yakmıştım. Sebebine gelince: Buradaki Osmanlı komiserliği bir buçuk ay evvel, hükümet-i

²³⁴ İzahat, s.61-62.

²³⁵ İzahat, s.83.

Mısıriyye'den tevkif ve muhakememi talep etmiş ve bu talebini, burada Arapları kıyama davet eder beyannameler tab'ıyla, vilâyât-ı Arabiyye'de neşrettirmekte olduğuma ibtinâ ettirmişti. Binaenaleyh, ellerinde hall ü akd ve iktidar olan hükümet-i Mısıriyye ekâbir-i ricâlinden bazılarıyla görüştüğümde bunu bana anlattılar ve kendileri komiserliğin bu talebini bittabi reddetmişlerse de, herhalde bu suretle beyannameler tab' ve neşr ettiğime delâlet eder nezdimde hiçbir suretle bir koku bulunmamasını da tavsiye ettiklerinden, her şeyi yırtıp yakmaya mecbur kalmıştım.²³⁶

E.M.C. bu dönemde Mısır hükümeti ile de yakın diyalog içerisinde olmuş ve onlar aracılığıyla çeşitli istihbaratlara ulaşabilmiştir.²³⁷ Ayrıca cemiyet, Osmanlı topraklarından hıyanetlerinden dolayı çıkarılmış veya firar etmiş zengin yada nüfuzlu Araplarla da temastaydı. Abdülgani El-Arisi'nin itirafları arasında, E.M.C. ileri gelenlerinden Abdülhamid Ez-Zehravi'nin zengin milliyetçi Arap İzzet El-Abid'le diyaloga geçip “mesail-i Arabiye için” maddi yardım aldığı belirtilmektedir:

İzzet el-Abid Suriye'ye geldiği vakit Abdülhamid ez-Zöhravi daima kendisini takip ediyordu. Bundan maksadı para almak olduğunu ve bu hususta Paris'te görüşmüş olduklarını işitmiş idim. Fakat neticenin ne olduğunu bilmem. Gayet mevsuk bir menbada öğrendiğime göre İzzet El-Abid Londra'dan Paris'te bulunan Abdülhamid ez-Zöhravi'ye bir mektup göndermiş ve mektubunda mesâil-i Arabiye için gayet cesim bir meblağ tahsis ettiğini ve ba'delvefat meblağ-ı muhassasanın sarfına Abdülhamid ez-Zöhravi Efendi'ye müteveli nasbettiğini ve yalnız bankanın ismini yazmıştır.²³⁸

E.M.C. üyeleri, başka cemiyet adları altında da çeşitli etkinliklerde bulunmuşlardır. E.M.C.'nin türevleri olan bu küçük ve ömrü az cemiyetlerden birisi de Şeyh Reşid Rıza'nın kurduğu “Cemiyet-i Câmiatülarabiye” olduğunu Abdülgani El-Arisi'nin İzahat'taki itiraflarından çıkartabiliriz:

²³⁶ İzahat, s.87.

²³⁷ İzahat, s.91.

²³⁸ İzahat, s.91.

Mısır'da Şeyh Reşid Rıza ve Müeyyed sahibi Şeyh Ali Yusuf Cemiyet-i Câmîatülarabiye isminde bir cemiyet teşkil ettiler. Şeyh Reşid Rıza Arap memleketlerinin istiklali lehinde propaganda yapmak için iki buçuk sene evvel Hindistan'a gitmiştir. Bu cemiyetin de gayesi bu idi. Hindistan ahalisi mutaasıb olduğundan bu cemiyete "Cemiyet ül-Huddâm ül-Ka'be" namı ism-i müstear olarak verilmiştir. Bu suretle Ka'be-i muazzama namına iane toplanacak ve bu iane istiklal teşkilatı için sarf olunacaktı. Şeyh Reşid el-Menâr gazetesinde Huddam el-Ka'be'nin bir programını neşretmiştir. Hakikati bilmeyen avam ve meşayih bu cemiyete girmek için tehâlük gösterdiler. İsdidlâlâtıma göre Huddâm el-Ka'be Cemiyeti Anadolu'da bile şubeler tesis etmiştir. Hindistan'da birçok şubeler tesis eylediğinden suret-i katiyyede eminim.²³⁹

E.M.C., Balkan uluslarının Osmanlı Devleti'ne karşı giriştikleri ayaklanmalara benzer bir ayaklanmanın, Arap vilayetlerinde de gerçekleştirilmesi için çalışmıştır. "E.M.C. Merkez-i Umumisi'nden gönderilen 403 numaralı tahrirât-ı umumiye" olası bir kalkışma öncesi potansiyellerin belirlenmesini sağlamaya dönük bir çağrıdır:

...Mükemmel bir teşkilata ve vatan istiklalimize muhabbet-i sâdıkası ve gayreti bulunan efrada malik cemiyetimiz selâmet-i vatan ve evladının muhafaza-i hayatı için ittihaz-ı tedâbir ile mütefekkirlerin başında bulunmasını, kendisi için en mukaddes vazife bilmiştir. Bunun için mevâdd-ı âtiyeye serian cevap vermenizi rica eyleriz.

1-İndelhace bir hareket-i umumiye yapabilmek için yanınızdaki kuvvet nedir.

2-Bize muavenette bulunmak veyahut yanınızda bulundurmak üzere para toplamak imkanı var mıdır ve ne miktara kadar para toplamak mümkündür.

3-Maişetleri taht-ı temine alınmak üzere kendilerine harekât-ı vataniyenin idaresi tevdi edilecek bir veya birkaç ferde yanınızda emin bir melce olacak yer var mıdır.

4-Talimât-ı lâzimeyi telakki eylemek ve tayin edeceğimiz mahalle gitmek üzere şubenize vekâlet edecek mutemed birisini göndermek sizce mümkün müdür.

5-Sizce mutemed birisini göndermek mümkün olmazsa talimat-ı lâzimeyi ita etmek üzere suret-i mahsusada size birisinin gönderilmesini lüzum görür müsünüz.

Serian cevap vermenizi rica eylediğimiz mevâd işte bunlardır. Çünkü her geçecek dakika Arab'ın hayatından geçmiş oluyor; hayat-ı vazifemiz uğrunda nefsi feda edecek zaman hulul etmiştir....²⁴⁰

²³⁹ İzahat, s.114.

²⁴⁰ İzahat, s.93-94.

İzahat'ta Arap bağımsızlığı mücadelesi ve E.M.C. hakkında yapılan genel bir değerlendirmede, Arap sorununun temelinde para ve çıkarların olduğu iddia edilmiştir:

Bütün Araplık istiklali meselesinin ruhu [...] para ve menfaattir. Her kanaat, kuvvetli veya zayıf, para karşısında serfûrû etmiştir. Şefik Bey El-Müeyyed divan-ı harb-i örfide defaatle “Ben hayatımda yüz bin liradan fazla sarfettim” diyordu. Şefik Bey El-Müeyyed için Fransa, İngiltere sefaretlere birtakım bankalardı ve o eski israf ve sefahat günlerinin hulyâ-yı davetiyle bunların kapılarını vurmıştır. El-Lâ Merkeziye'nin bütün mesaisi Fransa ve İngiltere istila hırslarının pişdarlığından ibarettir. Yüksek nutuklar belîğ şiirler, tarihi menkıbeler, bütün laf ü güzaf istiklal İngiliz ve Fransız altınlarına açılmış birer avuçtan başka bir şey değildir. Müstakbel idarede gösterilen bir mevki, imza edilen bir çek karşısında milli duygular ve tarihi ilhâmât gülünç bir surette eriyorlardı.... Milliyet, din, memleket gibi ekanim-i insaniyet hiçbir zamanda bu kadar kolaylıkla menfaat ve hırs önünde sükut etmemiştir.²⁴¹

III.2. Propaganda Faaliyetleri

E.M.C. kuruluşundan itibaren yoğun propaganda faaliyetleri içerisinde olmuş ve bu yolla hem politik görüşlerini Osmanlı-Arap kamuoyuyla paylaşabilmiş, hem de geniş taraftar kitlelerine ulaşabilmiştir. Ancak propaganda çalışmaları da cemiyetin ikili çalışma sistemine uygun olarak yapılmıştır. Bu çalışmalarla bir yandan cemiyetin resmi tezi olan adem-i merkezîyet, Osmanlı kötü gidişine bir çözüm olarak sunulurken, bir yandan da Arap bağımsızlığı politikaları temelinde ihtilal çağrılarını yapan bildiriler dağıtılabilmektedir.

Cemiyet propaganda faaliyetleri sırasında gazeteleri kullanmaktan siyasi beyanname dağıtmaya kadar birçok yolu kullanmıştır. E.M.C., “Arap sorunlarını” uluslararası platforma taşımak için Paris'te bir kongrenin toplanmasına dahi katkı sunmuştur. Bunların ötesinde cemiyet üyeleri, gizlice İngiliz ve Fransız hükümetleriyle diyaloga geçerek, bu ülkelerin Arapçı faaliyetlere ne derecede katılabileceklerini

²⁴¹ İzahat, s.95-96.

soruşturmuşlardır. Bu durum Batılı devletlerin, Arap vilayetleriyle ilgili olarak sık sık Osmanlı Devleti'ne müdahale etmelerine neden olmuştur.

E.M.C. bazı beyannamelerle halkı Türklere karşı kışkırtma yoluna gitmiştir. İtirafçı Abdülgani El-Arisi'ye göre E.M.C. beyannamelerinin büyük bir kısmı, cemiyet sekreteri Hakkı El-Azm ve üye Fuad El-Hatib tarafından yazılmaktaydı.²⁴² Cemiyet dağıttığı "Arap Ümmetine" başlıklı bir beynamede Arapların asıl amaçlarının ıslahatçılık olmadığını, bağımsızlık için mücadele ettiklerini açıklamış ve bunu gerçekleştirmek için gizli olarak çalıştıklarını belirtmiştir.²⁴³ E.M.C.'nin aynı beyannamesinde Osmanlı Devleti'nin maliye ve diğer alanlardaki hakimiyetini kaybettiğine değinilerek, Avrupalı devletler karşısındaki acizliği anlatılmıştır:

Avrupa hükümetleri Türkiye devletini kendilerine tab'iyet ve inkıyâd ve kayd-ı esaretle mahkum kılmıştır. Mehâkimde istiklalini kaybetti, Osmanlı hâkimlerin kudreti Osmanlılara münhasır kalmıştır. İktisaden hakimiyeti kaybetti, bademâ başkasının iradesi olmadıkça rûsûm ve tekâlif vaz' edemez. Umûr-ı harbiyesinde istiklâlini izaa etti, ordusunu dilediği gibi tanzim edemez. Bahren dahi istiklâlini kaybetti ve donanmasını istediği gibi takviye edemez, karada dahi ubûdiyet altındadır ve pâyitahtı iki boğaz arasında olduğu halde ağyârın müsaadesi olmadıkça boğazlarda bir şey yapamaz, siyâset-i dahiliyesinde dahi istiklâlini kaybetti; mücâvir devletlerin istemedikleri memuru tayin edemez. Siyaset-i hariciyesinde dahi istiklâlini kaybetti; diğer devletler kabinelerinin istediklerini yapmaya mecburdur. Umûr-ı mâliyyede dahi esirdir; diğer devletler isterlerse onu yaşatırlar, isterlerse öldürürler. Şu halde Türkiye devleti hiçbir şeye malik olmayarak ismi var cismi yok mevhum bir devlettir. Mevcudiyeti diğerlerin irâdesine vâbeste olan devletin zevâli evlâdır.²⁴⁴

Ayrıca sözkonusu beyannamenin son bölümünde Balkan uluslarının Osmanlı'dan ayrılarak kurtuldukları dile getirilip, Avrupa devletlerinin desteğini sağlayanların mutlaka haklarına kavuşacaklarına değinilmiş ve Araplar tahrik edilmiştir:

²⁴² İzahat, s.74.

²⁴³ Umar, *a.g.e.*, s.112.

²⁴⁴ İzahat, s.99. Bu beyannamenin tam metni için bkz.: Ek 2.

Yunan devleti -Türkiye devletinin vilayetlerinden biri idi- zül ve esaret altında idi, bu sakat azadan infisal ederek hayli müddet geçmeden Türklerden ziyade terakki etmiştir. Karadağ dahi Türkiye'den ayrılmış ve sürat ve intizam ile nümûne-i imtisâl olmuştur. Sırpılar infilas ettiler; hayli müddet geçmeden arslanlar gibi Türkiye'ye hücum ettiler. Bulgarlar infisal ettiler gayet metin ve kavi ve genç bir hükümet oldular. Romanyalılar infisal ettiler. Balkan devletlerinin kaide-i tevâzünü oldular. Bu hükümetten infisal eden her vilâyet derhal ıslâh olmuş ve ahvâli doğrulmuş ve erkân-ı hükümeti düzelmiştir. Bu hükümete iltihak eden her nokta zillet ile helak bulur. Bu belalar ise hep Türklerden gelir. Türkiye'nin kaydından tahlis-i nefis eden unsurların nâil oldukları saadetten ziyâde Araplar mesut olurlar. Çünkü Balkaniler haklarını talep ile yaşamak için teşebbüs ettikleri sırada Araplardan geri bir seviyede idiler. Hele Avrupa devletlerinin müzâheretine nâil olanlar dahi elbette haklarına vâsıl olurlar.²⁴⁵

E.M.C.'nin yayınladığı bir diğer beyanname de “Arapların Haklarına Taarruz Edenlere” başlığını taşımaktadır.²⁴⁶ Bu beyanname ile Osmanlı hükümetine ve özellikle İ.T.C. yönetimine yoğun eleştiriler getirilmiştir. Arapları kışkırtmak ve halkın mücadeleye katılmasını sağlamak amacıyla hazırlanan ve 1912 seçimleri öncesinde dağıtılan bu metinde, seçimlerde Arap mebusların desteklenmesi çağrısı da yapılmıştır:

Uykuda dalgın olanlar uyanınız. Uykunuzdan uyanınız. Sizi ikaz eden davetleri isfa ediniz. Size terkip edilen desiselerin envâna bakınız, siz müfsid, muhrib düşmanlarımız, cemiyet ve fırkalarınızın himmet ve hareketlerini tahzir ve ateşli himmetlerini o kâzib ve aldatıcı vaadlerle iskât ettiler. Bilâd-ı Arabiye'yi Avrupa'ya satmalarını teşviş etmemeleri için teskin ve iskât ettiler. Çünkü ahalide heyecân ve ızdırâb buldukça Avrupa mütemevvilâtı arazi ve maadin imtiyâzâtı iştirâ etmezler. İstediklerine nâil olduklarından yollarına kemâl-i ciddiyetle devam ettiler, maslahatlarına lanet eden Bilâd-ı Arabiye münafıklarına mükâfat ettiler. Islahatçılara olan vaadlerini incâza başladılar. Çünkü evvelce meşgul buldukları mesâil-i hariciyeden feragat ettiler.

...Şimdi Arap milletinin en büyüğünden en küçüğüne bir vazife terettüb eder ki o da bu kere icra olunacak intihâbâtta Arap mebuslarının menfaat düşmanlarına kerâhet eden muhlis ebnâyı Arab'dan olmalarına pek ziyade arzu ile gayret etmelidirler. Bir de millet-i Arabiye her şeyden evvel Cavit ve Hakkı ile emsâlinin sattıkları arazi ve imtiyâzâtı tanımamaları

²⁴⁵ İzahat, s.99.

²⁴⁶ İzahat, s.100-102. Bu beyannamenin tam metni için bkz.: Ek 3.

lüzumunu mebuslarına tavsiye etmelidirler ki züğürt ve harap ettikleri bilâd-i Arabiye ebnâ-yı Arap elinde kalsın.

Millet-i Arap'tan her ferd ve her Arap genci şehamet ve mürüvvet kanını damarlarında cereyân ettirmelidir ve muhtesiblerin musademesine müstaid olmalıdır ki bilâd-i Arabiye'yi ecânibe tesellüm etmesinler, mutadları vechile bilâd-ı Arabiye'yi fûruht ve teslim ederek esmâniyle Türk memleketlerini imar etmesinler.

...Ey Araplar milletlerin iradesi fevkinde ancak müntakim-i cebbârın iradesi vardır, milletin feryadı her sesin fevkindedir. Yapmak isteyen millet ölmez.

Haydi, haydi muharebe günlerine geliyoruz. Hazır olunuz, canlarınızı ölmeye müheyya kılınız. Artık selb ve nehb olduğumuz yeter ve çocuklarımıza edilen zulüm ve tazib kafidir ve bilâdımıza edilen mahv ve tahrib kafidir.²⁴⁷

Ayrıca Dahiliye Nezareti'nden Suriye vilayetine gönderilen bir yazıda, E.M.C. üyesi ve cemiyetin en etkin şubelerinden biri olan Humus şubesinin temsilcisi gayrimüslim Yani Konstantin'in "El-Delil" matbaasında Arapları isyana kışkırtan beyannameler bastırıldığı istihbaratının alındığı ve olayın gizlice soruşturularak gerekenlerin yapılması istenmektedir.²⁴⁸ Arap milliyetçilerinin propaganda faaliyetleri Sadaret Makamı'nı dahi kaygılandırmıştır. Sadarettan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir evrakta, genel olarak Arap kavmini kılıç ve kalemle ayaklanmaya teşvik etmek ve İ.T.C.'ni küçük düşürmek amaçlı Mısır'da hazırlanmış bir bildirin gizlice dağıtımına başlandığı, Suriye ve Arabistan taraflarına gönderilmesi muhtemel olan bu evrakın dağıtımına izin verilmemesi ve gerekli önlemlerin alınmasının Mısır Fevkalade Komiserliği'nden istendiği belirtilmiştir.²⁴⁹

Suriye vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 31 Temmuz 1912 tarihli şifrede de Mısır'da kurulmuş bir "cemiyet-i fesadiyenin" bazı matbu evraklar hazırlayarak "mefsedet peşinde dolaştığı" ve haklarında önceden başlatılmış bir soruşturmanın

²⁴⁷ İzahat, s.100-102.

²⁴⁸ Dahiliye Nezareti'nden Suriye vilayetine gönderilen 1 Nisan 1330 tarihli evrak, BOA, DH-ŞFR-40/12.

²⁴⁹ Sadaret Makamı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 9 Nisan 1330 tarihli yazı, BOA, DH-SYS-86/2/14.

bulunduğu bildirilmektedir.²⁵⁰ Dahiliye Nezareti'nden Beyrut ve Suriye vilayetlerine gönderilen 17 Ağustos 1914 tarihli bir belgede, Mısır Fevkalade Komiserliği'nin Cebel-i Dürüz'de karışıklık çıkarmak üzere, Mısır'dan bazı kişilerin hareket ettiğini bildirdiği ve bu kişilerin haklarında gerekli soruşturmanın yapılarak tutuklanmaları ve divan-ı harbe teslim edilmeleri emredilmiştir.²⁵¹

Cemiyet, adem-i merkeziyeti Osmanlı yöneticilerine benimsetmek ve halkı aydınlatıp bu doğrultuda isteklerde bulunmalarını sağlamak amacıyla, gazeteleri kullanmıştır. Özellikle Refik El-Azm, Hakkı El-Azm ve Doktor Şibli Şemil çeşitli gazetelere yazdıkları makalelerle partinin görüşlerini kamuoyuna açıklamışlardır.²⁵²

Cemiyetin gazetelerde adem-i merkeziyeti idealize eden yazılarına bazı tepkiler de gelmiştir: İslamcı Abdülaziz Çaviş, Suriye'de yayımlanan El-Re'yu'l-'Am gazetesindeki "Osmanlı Devleti'nin Gidişatı" başlıklı makalesinde, adem-i merkeziyet sisteminin uygulanmasının yabancıları, ülkeye davet etmek anlamına geldiğini belirtmiştir.²⁵³ El-Adl gazetesi de bu tür isteklerin Bulgar Emirliği'nin başlangıçtaki istekleriyle aynı olduğunu, onların da bu tür taleplerle işe başlayıp sonra devletten ayrıldıklarını belirterek, Arap adem-i merkeziyetçilerinin de aynı sonuca ulaşmayı hedeflediklerini yazmaktaydı.²⁵⁴

Arap milliyetçileri, Balkan Savaşları'nın başlamasının ardından çıkardıkları gazetelerde Osmanlı Devleti aleyhine ve Balkan uluslarını destekler tarzda yayınlar yapmışlardır. Bu propagandayı Divan-ı Harbî Örfî'de önemli itiraflarda bulunan Seyfeddin El-Hatib'in açıklamaları ortaya koymaktadır:

²⁵⁰ Suriye vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 31 Temmuz 1912 tarihli şifre, BOA, DH-SYS-86/2/20.

²⁵¹ Dahiliye Nezareti'nden Beyrut ve Suriye vilayetlerine gönderilen 17 Ağustos 1914 tarihli yazı, BOA, DH-ŞFR-44/35.

²⁵² Kurşun, *a.g.e.*, s.103.

²⁵³ Umar, *a.g.e.*, s.109.

²⁵⁴ Kurşun, *a.g.e.*, s.104.

Aynı zamanda Arnavutluk kıyamını intaç ettiren tertibatın aynını bu havalide yapmak için sokaklara, öteye beriye ihtilal beyannameleri dağıtıldı. Balkan Harbi'nin ilanını müteakib icra edilen propaganda şudur: Balkan devletlerinin harp ettiği devlet Türklerdir, bundan bize bir şey yoktur. Biz Arabistan'da harp olursa çarpışırız. Hakkı Paşa Trablusgarb'ı beş milyon liraya satmıştır. Gazetelerde ise Balkan hükümetlerinin kazandıkları muvaffakiyetler münasebetiyle hükümet aleyhine mütemâdiyen neşriyatta bulunulmuştur. Garibi şudur ki Rumeli'de Müslümanların uğradığı katliamlar hakkında hiçbir şey yazılmadığı gibi bilakis Rumeli'den gelecek muhacirlerin Arabistan'a gönderilmesi hakkında sahifeler doldurulmuştur. Hulâsa avâmın hamiyet ve hissiyâtı islamiyesinin galeyâna gelmemesine elden geldiği kadar çalışılmıştır.²⁵⁵

Yine E.M.C. üyesi Seyfeddin El-Hatib'e göre adem-i merkezîyetçiler, Arnavutluk isyanını desteklemekte ve teşvik etmekteydiler. Bu dönemde kendilerine taraftar gazetelerde bu isyanı destekleyici yayınlar yapmışlardı. İzahat'ta, Arnavutluk'ta ilerleyen Hasan Bey'in çetelerinin başarıları üzerine Şükrü El-Aseli tarafından Şam'dan gönderilen bir kutlama telgrafı yer almaktadır:

Volçetrinli Hasan Bey Hazretlerine,

Hulûs-i niyet ve hamiyet-i vatanperverilerine bir mükâfât-ı ilâhiye olarak tevâli eden muvaffakiyât-ı âliyeyi tebrik ve Arnavud kavm-i necîbine teşekkürât-ı ihtiramkârânemizi takdim eyleriz.

Suriye Gençleri nâmına

Şükrü El-Aseli²⁵⁶

Bu dönemde Suriye vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne gelen bir şifrede, Mısır'da kurulmuş bazı cemiyetlerin, Arabistan ahalisini aynı Arnavutlar gibi isyana teşvik etmeyi amaçladıkları belirtilmiştir. Bu cemiyetlerin üyesi olan bazı kişilerin Suriye, Beyrut, Halep ve diğer uzak vilayetlere giderek halkı kışkırttıkları, Arnavutlara tebrik telgrafları gönderdikleri ve bu telgrafların bölge gazetelerinde yayınlandığı da bildirilmiştir. Ayrıca

²⁵⁵ İzahat, s.41-42.

²⁵⁶ İzahat, s.41.

bu cemiyet üyeleri, kendilerinin hareketlerini önlemeye çalışan Osmanlı bürokratlarını da halkın dilini bilmemek, geçen seçimlere [1912 seçimleri] müdahale etmek gibi gerekçelerle bölgeden uzaklaştırmaya çalışmışlardır. Bu tarihi evrakta, Mısır'da kurulmuş olan bu cemiyetlerin, Arnavutluk'taki olaylardan yararlanarak bir isyan çıkarıp, hedeflerine ulaşmayı amaçladıkları ve bu kişilerin devletin başına yeni bir gaile açacakları uyarısı yapılmaktadır.²⁵⁷

Ayrıca cemiyet, propaganda amaçlı olarak milli şairlere çeşitli şiirler yazdırma yoluna gitmiştir. Hakkı El-Azm, E.M.C. üyeleri Halil Efendi Mıtran ve Fuad Efendi El-Hatib'e milli şarkılar yazmaları için teklifte bulunmuştur. 20 Haziran 1914 tarihli belgede E.M.C. sekreterinin milli şarkı dediği şeylerin ihtilal marşları olması muhtemeldir:

...Cemiyetimize dahil bulunan milli şairlerden birine milli şarkılar kaleme almasını teklif ettiğimi yazmıştım. Bu şair maatteessüf birkaç gün evvel öldü. Pek de tanınmayan bu adamın şiirleri cidden harikulâde idi. Bunun üzerine şair Halil Efendi Mıtran ile görüştüm. İstedığımız gibi yazacağını kemâl-i meserretle vaad etti. Fakat bir iş sebebiyle ertesi gün İskenderiye'ye gitti. Bundan sonra şair-i şehîr Fuad Efendi el-Hatîb ile görüştüm. Mumaileyh Hartum'da Sudan hükümeti memurîninden olup cemiyetimizin azasındandır. Kendisi Beyrut'a geleceği cihetle sizinle görüşmesi için bir kartvizit verdim. Geldiği vakit siz de bu milli neşideler hakkında tekrar söylerseniz, derhal yazar.²⁵⁸

İzahat'a göre E.M.C., zaman zaman Yemen'de, Asir'de, Müntefik'te ve Havran'da ortaya çıkan isyanları kendisi sahiplenmiş ve milliyetçilikle ilgili olmayan birçok feodal temelli isyanı, halkı yönlendirmek için kullanmıştır. Ayrıca cemiyet üyeleri halkı kışkırtmak için şiirler yazmışlar ve halkı ayaklanmaya çağırmışlardır.²⁵⁹ E.M.C. üyesi

²⁵⁷ Suriye vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen şifre, BOA, DH-SYS-86/2/25-26. Arap ayrılıkçıları propaganda faaliyetleri sırasında halka sık sık Arnavutluk isyanını örnek göstermişlerdir. Bkz.: Suriye vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 27 Temmuz 1912 tarihli şifre, DH-SYS-86/2/12; Suriye vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 15 Ağustos 1328 tarihli şifre, DH-SYS-86/2/11.

²⁵⁸ İzahat, s.89.

²⁵⁹ İzahat, s.75.

Ömer Hamd tarafından yazılan bu şiir, Osmanlı Devleti'ne karşı organize edilmeye çalışılan Arap kalkışmasının hazırlık çalışmalarındandır:

Haydin kalkalım	haydın kalkalım
Ey ibnissuud	ey bizim muazzezimiz,
Ey ibnirreşid	bize amîd sensin,
Velid nerede	bizim muazzez velidimiz,
Haydin kalkalım	haydin kalkalım,
Ey muazzez	ibnissuudumuz,
Ey ibnissuud	haydi kalkalım.
Bizim muazzez	ecdâdımız nerede;
Haydi kalkalım	haydi kalkalım
Ey muazzez	ibnissuudumuz,
Ey vesak olan	Irak genci
Murad sensin,	haydi kalkalım,
Haydi kalkalım	haydi kalkalım
Ey muazzez	ibnirreşidimiz. ²⁶⁰

İzahat'a göre Beyrut'ta milli renkleri içeren yeşil, siyah ve beyaz rozetler E.M.C. tarafından halka dağıtılmış ve bu rozetlerle yakalarını süsleyen insanlar E.M.C.'nin mücadele ordusuna kaydedilmiştir. Hakkı El-Azm'in 3 Temmuz 1914 tarihli mektubundaki açıklamalar bu konuyu açıklığa kavuşturmuştur:

Son mektubunuzda yazdığımız vechile Beyrut'ta yeşil, siyah ve beyaz renkli işaret ve rozetlerin beyn-en-nas intişarına cidden sevindim. Vallahi kardeşim, bu meserretengiz haberi mektubunuzda okuduğum vakit, kemal-i teessürümden gözlerimden yaş geldi. Daha mektup içinde lutfen irsal buyurduğunuz yeşil, siyah ve beyaz rozeti görür görmez son derece sevinmiştim. Onu tekrar kemal-i muhabbetle öptüm. İhvanımıza da gösterdiğimde sürur ve neşat ve inşirahlarının derecesini anlatamam.²⁶¹

²⁶⁰ İzahat, s.75.

²⁶¹ İzahat, s.74.

III.3. Osmanlı Devleti ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile İlişkileri

Araplar, II. Abdülhamid'in istibdad yönetimine karşı mücadele veren Jön Türkleri bu mücadelelerinde desteklemişlerdi. Böylece 1908'de Meşrutiyet'in ilanı sırasında, İttihatçılarla Araplar arasında bir yakınlaşma meydana gelmiş ve birçok Arap milliyetçisi, İ.T.C.'ne katılmıştır. Fakat çok geçmeden "İ.T.C. Meşrutiyeti"ni hedeflerini hayata geçirmek için yeterli görmeyen Araplar hayal kırıklığı içerisinde İttihatçılardan ayrılarak bağımsızlık için çalışmaya başlamışlardır.

Zaten İ.T.C.'nin Arapların adem-i merkeziyetçi düşüncelerinin aksine merkeziyetçi bir politika izlemesi, Arap milliyetçilerini İttihatçılara karşı cephe almaya yöneltmişti. Ayrıca bu dönemde yükselen Arap milliyetçiliği Suriye'deki Arap milliyetçilerinin teşkilatlanıp, birbirleriyle siyasi yönde diyaloga geçmelerine ortam hazırlamıştır. Araplar bu dönemde İ.T.C. muhalifi partilerde ve özellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası içinde faaliyet göstermişlerdir. Ayrıca Araplar, seçimlerde bölgelerinden milliyetçi Arap adayları mebus çıkarmaya çalışmışlardır. İttihatçıların 1909'da Abdülhamid'i tasfiye edip yönetimde tam olarak söz sahibi olmaları, Türk-Arap anlaşmazlığını daha da arttırmıştır.

31 Mart Olayı sonrası İstanbul'da ve Arap vilayetlerinde yaşananlar İttihatçılara karşı oluşabilecek muhalefet gruplarının Araplardan daima taraftar bulabileceğini göstermiştir. Bu isyanı organize eden İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'ne sadece Şam dolaylarından yetmiş bin kişinin katılması bu durumu kanıtlamaktadır. Bu yüzden İ.T.C. yaşananlardan sonra muhalefet gruplarına hiç tolerans göstermemiş ve hep şüpheyle bakmıştır.²⁶² Bu dönemde Osmanlı Ortadoğusu, 1910-1911 yıllarında Havran'da çıkan

---

²⁶² Kurşun, *a.g.e.*, s.55.

Dürzi isyanları ve İtalyanların Beyrut'u bombalamaları nedeniyle karışıklıklara sahne olmuştur. Osmanlı Devleti bu kaosu, bölgeye asker göndererek önlemeye çalışmıştır.²⁶³

Öte yandan İ.T.C., Paris Arap Kongresi'nde olduğu gibi Arap milliyetçileriyle zaman zaman uzlaşmaya çalışmışsa da Arapların ileri talepleri nedeniyle sonuç alınamamıştır. İttihatçılar, II. Abdülhamid döneminde başlatılan politikalarda bazı değişiklikler yaparak aynı siyasi tavrı sürdürmüşler ve bu tür önlemlerle Arap vilayetlerindeki istikrarı sağlamayı hedeflemişlerdir.

Bu dönemde Osmanlı Devleti, Arap bölgelerindeki istikrarı sağlamak için ilk olarak Arap vilayetlerindeki göçebe aşiretleri bazı vergilerden muaf tutarak ve mümkün olan yerlerde toprak vererek yerleşik hayata geçirmeye çalışmıştır. Aynı zamanda kendi amaçları doğrultusunda kullanamayacağı bazı aşiretlerin dağıtılmasını sağlamıştır. İ.T.C. Arap vilayetlerinde bazı aşiretlerle ortak hareket ederek, işbirliğine yanaşmayan aşiretler arasında ayrılıklar ve huzursuzluklar yaratmış, böylece devletin göçebe nüfus üzerindeki denetimi mümkün olabilmıştır. Bazı şeyhler ise valilerle yakın işbirliği içerisinde olmuşlar ve bölgelerindeki diğer aşiretler üzerinde etkinlik kurmaya çalışmışlardır. İkincisi Abdülhamid'in Hicaz demiryolunu inşa ederek Arap vilayetlerini merkezi yönetimin kesin kontrolü altına alma çabaları, bu dönemde de sürdürülmüştür. İ.T.C. de merkeze entegre olmayan bölgelerle bağlantıyı kolaylaştırmak için karayolu ve demiryolu yapımına büyük önem vermiştir. Üçüncü olarak da güvenilir aşiretler demiryolu ve telgraf hatlarının korunmasında kullanılmıştır. Ayrıca Arap aşiretleri, belirli bölgelere yerleştirilerek tarım kolonileri oluşturulmaya çalışılmıştır. Örneğin Osmanlı Devleti, Suriye'ye Çerkez ve Trablusgarplı cemaatleri yerleştirmişti. Son olarak İttihatçılar, Arap ayrılıkçılığını

---

²⁶³ Umar, *a.g.e.*, s.159-160.

bastırmak ve merkezileştirme politikalarına karşı Arapların duyduğu endişeyi gidermek için İslamcılık propagandasına büyük önem vermişlerdir.²⁶⁴

İ.T.C. bölgede hükümet yanlısı gazetelerin çıkarılmasını ve Arap ayrılıkçıları aleyhine yayınlar yapılmasını desteklemiştir. Bu amaçla Mekke’de “Hicaz” ve “Şems el-Hakika” adlı iki gazete kurulmuştur. Bunlardan Türkçe-Arapça haftalık yayınlanan “Hicaz”, İslam’ı ve özgürlükleri öne çıkararak İ.T.C. yanlısı bir gazeteydi. “Şems el-Hakika” gazetesi de önceden İttihatçı yanlısı bir siyaset izlerken sonradan İttihatçıların karşısına geçmiştir.²⁶⁵ IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa da basın yoluyla, Arapların Osmanlı Devleti’ne bağlılıklarını arttırmaya ve onları İslam birliği etrafında toplamaya çalışmıştır. Paşa, bu amaçla Er-Rayü’l-Am, İttihad-ı İslam, El-Belağü’l-İkbal, Lazkiye, Es-Safa ve Bayle gibi gazetelere paralar verilmesini sağlamıştır. Bu dönemde Cemal Paşa’nın Şekip Arslan’ın²⁶⁶ yardımlarıyla çıkardığı Eş-Şark ve El-İslâm gazeteleri de İslam dini temelinde Arapların devlete bağlılığını arttırıp, Arap milliyetçilerinin etkinliklerini boşa çıkarmayı amaçlamıştı.²⁶⁷

Balkan Savaşları’nın Osmanlı Devleti’ne büyük sıkıntılar yaşattığı günlerde, Arap vilayetlerinin gündemi çok daha farklıydı. Bölge halkının ve basının temel tartışma konusu ıslahat düşüncesi idi. Arap vilayetlerinde yaşayan halktan kimileri Osmanlı Hükümeti’nin, Araplarla meskun bu coğrafyada bir takım ıslahatlar yapmasını istiyorlardı. Bölgede halk ıslahat düşüncesinin hangi ilkeler çerçevesinde yapılacağını ve Osmanlı Hükümeti’nin Araplar lehine hangi açılımlarda bulunacağını tartışmaktaydı: Bazıları merkeziyetçi düşüncüyü benimserken, bazıları da adem-i merkeziyetçiliğin bölgenin

²⁶⁴ Umar, *a.g.e.*, s.160-161.

²⁶⁵ Kayalı, *a.g.e.*, s.170-171.

²⁶⁶ İ.T.C. yanlısı Şekip Arslan (1869-1946) Lübnanlı Dürzî bir ailenin çocuğuydu. Kimi milliyetçi Araplara göre “Osmanoğulları’ndan daha fazla Osmanlı olmak isteyen” Arslan, devletin sarsıntılı günlerinde İttihatçılarla birlikte mücadele vermiştir. Şekip Arslan’ın kısa yaşam öyküsü, İmparatorluğun dağılışı ve İ.T.C. ile ilgili anıları için bkz.: Emir Şekip Arslan, *Sürgünde Üç Ölüm*, Çev.: Aziz Akpınarlı, İstanbul, 2004.

²⁶⁷ Ömer Osman Umar, “Cemal Paşanın Suriye’de Arap Milliyetçilerine Karşı Neşrettiği El-İslâm Gazetesi ve Programı” *Askeri Tarih Bülteni*, S. 49, Yıl: 25, Ağustos, Ankara, 2000, s.132.

çıkarlarına uygun olacağı iddiasındaydı. Arap vilayetlerinde kendi çıkarlarını gerçekleştirme peşinde koşan Avrupa devletleri de bunu fırsat bilerek bu tür çekişmeleri körüklemekteydiler.²⁶⁸

Bu dönemde E.M.C. de “başkent in bazı yetkilerinin Arap vilayetlerine devredilmesi” temelinde ıslahatçı taleplerin arkasındaydı. Kamil Paşa’nın, ıslahat projelerini desteklediği ve iktidara geldiği takdirde bütün bu isteklerin hayata geçirileceği yönündeki sözleri E.M.C. üyelerinin umutlanmasına yol açmıştı. Ancak yine de adem-i merkeziyetçiler bu sözlere pek güvenmemişlerdir.²⁶⁹

Arapların “ıslahat” taleplerinin yoğunlaştığı 1912’de Beyrut valisi Edhem Bey, resmi bir yazı ile Sadrazam Kamil Paşa’ya Arap bölgelerinin genel durumunu anlatmıştır: Bu yazısında, Fransızların ve İngilizlerin bölge halkının sempatisini kazanma gayretlerine değinen vali, bu devletlerin buralarda nüfuzlarını genişletmeleri durumunda, bölgenin Osmanlı egemenliğinden çıkabileceğini hatırlatmış ve buralarda yapılacak uygun ıslahatlarla bu etkinliklerin önünün alınabileceği önerisinde bulunmuştur.²⁷⁰

Kamil Paşa kabinesi, Hürriyet ve İtilaf Fırkası programına eğilimli bir iktidar olarak eskiden beri vilayetlerde “teviz-i mezuniyet [yetki devri] esasına dayalı” ıslahatlar yapmak istemişti. Gerek Edhem Bey’in bu bildiri si ve gerekse daha sonra Kamil Paşa’ya başvuran Arap ileri gelenlerinin istekleri sonucunda hükümet vilayetlere bir telgraf göndererek yapılacak ıslahatların belirlenmesi için çalışmaların başlatılmasını istemiştir:

Halkın ihtiyac-ı refahiyet ve ümrânı temin edecek surette ve teviz-i selahiyet-i mahalliye yolunda vilâyetde ıslahat-ı fiiliye vücuda getirilmesi lüzumu vali-i vilâyet canibinden taraf-ı sâmi-i sadaret-i uzmaya arz edilmesi üzerine keyfiyeti meclis ve vükelâca ba’de’l müzâkere bu kere taraf-ı sadâret-i uzmadan gelen cevapta devletçe bilimûm vilâyât-ı Osmaniye’nin ıslahatına

²⁶⁸ Kurşun, *a.g.e.*, s.110.

²⁶⁹ Umar, *a.g.e.*, s.111.

²⁷⁰ Kurşun, *a.g.e.*, s.111.

teşebbüs olunduğu sırada Beyrut vilâyetine aid tedâbir ve mukarrarât-ı ıslâhiyenin ittihaz ve icrası tabii olmakla beraber vilayet meclis-i umûmîsinde şimdiden ıslahat-ı mukteziye müzâkeresinin icrası ve icâb eden levâih-i kanûniye ve nizâmiyenin tanzim ve ihzârı emredilmiş ve Meclis-i Mebusan'ın kûşadında vilayet mebuslarının ihtiyâcât-i hakikîyye-i mahalliye hakkında efkâr-ı mahsusa serd ve ityan eylemeleri tabii bulunduğu beyan kılınmıştır.²⁷¹

Bu çağrı üzerine vilayetlerde çeşitli hazırlıklar başlamış, fakat Osmanlı Devleti'nin bu sancılı döneminde çeşitli aksaklıklar meydana gelebilmiştir. Ayrıca Arap milliyetçileri ve E.M.C., bu çabaları yeterli bulmamıştır.

E.M.C., Osmanlı iktidarını elinde tutan İ.T.C.'nin de en fazla çekindiği Arap örgütü olmuştur. Cemiyetin adem-i merkezîyetçi reçeteleri, İttihatçılarla karşı karşıya gelmesini sağlamıştı. Ayrıca İ.T.C. politikalarının Türkçü bir vurgu taşıması, E.M.C.'nin İttihatçılara yoğun eleştiriler getirmesine zemin hazırlamıştır. İ.T.C. önceleri cemiyete karşı tolerans gösterme yolunu seçmiş fakat çok geçmeden E.M.C.'ye karşı şiddetli bir politika izlemiş ve süreç Arap milliyetçilerinin idamlarıyla sonuçlanmıştır.²⁷²

Osmanlı Devleti E.M.C.'nin faaliyetlerini yakından izlemiş ve bu örgütü kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Dahiliye Nezareti, Kudüs Mutasarrıflığı'na yazdığı 8 Ekim 1914 tarihli bir yazıda, E.M.C. üyesi Muhammed Eş-Şanti'nin Kudüs'e getirilerek, Filistin ve Suriye'deki şubelerin, üyelerin ve "evrak-ı muzırna" neşrinde bulunanların adları ile İngilizlerin faaliyetleri hakkında bilgi alınması ve bu bilgiler öğrenilinceye kadar Eş-Şanti'nin gözetim altında tutulması istenmiştir.²⁷³ Dahiliye Nezareti'nden Beyrut ve Suriye vilayetleriyle Kudüs sancağına gönderilen bir diğer yazı da E.M.C. üyesi Doktor İzzet El-Cüdi'nin Humus mebusluğuna adaylığını duyurmak için Mısır'dan Suriye dolaylarına

²⁷¹ *Tasvir-i Efkar*, 3 Mayıs 1913'ten aktaran Kurşun, *a.g.e.*, s.111.

²⁷² Tunaya, *a.g.e.*, C. I, s.603.

²⁷³ Dahiliye Nezareti'nin Kudüs Mutasarrıflığı'na gönderdiği 8 Ekim 1914 tarihli yazı, BOA, DH-ŞFR, 45/219.

geldiği ve takibatının yapılarak derhal tutuklanıp karayoluyla İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir.²⁷⁴

IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'ya göre bu dönemde Suriye ve Beyrut'ta Arap istiklaline yönelik çalışmalar artmış ve hükümet bölgede çok zayıflamıştır. Arap milliyetçileri Beyrut'ta sokak köpeklerinin boynuna vilayet valisinin ismi olan "Ebubekir Hazım" levhasını asacak kadar ileri gidebilmişlerdi. Ayrıca Şam'da Şükrü El-Aseli ve Muhammed Kurd Ali, Vali Mardini Arif Bey'in yanına çıkararak Arapça yazılmış bir dilekçeyi anlamadığı için, Türkçe ilavesiyle getirilmesini söyleyen vilayet mektupçusunun hemen Suriye dışına kovulmasını istemek gibi taşkınlıklardan çekinmiyorlardı. Bütün Suriye gazeteleri, Osmanlı hükümeti karşıtı yayınlar yapmakta ve sütunlarını özellikle Türk unsuru aleyhinde küfürlerle doldurmaktaydılar. Trablusşamlı E.M.C. üyesi Şeyh Reşid Rıza, Mısır'da yayınladığı El-Menar gazetesinde İttihat ve Terakki yöneticileri ile Türkler aleyhinde çok şiddetli bir dil kullanıyordu ki, bu yayınlar Türk aleyhtarlığını arttırmaktaydı.²⁷⁵ Meclis-i Vükela 1330'da aldığı bir kararla Mısır'da yayınlanan ve "hükümet-i seniyye aleyhinde neşriyat-ı muzırda bulunan" Türk aleyhtarları bazı gazetelerin Osmanlı topraklarına girişini yasaklamıştır.²⁷⁶

Osmanlı Ortadoğusu'ndaki bu karışıklıklar nedeniyle Suriye valiliğinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 1 Eylül 1912 tarihli bir şifrede "fena çalışmalar yapan fesat cemiyetlerinin gizli faaliyetlerine meydan verilmemesinin devlet ve memleket menfaatlerinin gereği olduğu" belirtilmiştir.²⁷⁷ Bu dönemde Arap hilafeti kurmak amacıyla Hicaz, Mısır ve Suriye'de kurulmuş olan fesatçı cemiyetler ile bu amaca hizmet eden

²⁷⁴ Dahiliye Nezareti'nden Beyrut ve Suriye vilayetleriyle Kudüs sancağına gönderilen evrak, BOA, DH-ŞFR, 40/72.

²⁷⁵ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.61-62.

²⁷⁶ 1330 tarihli Meclis-i Vükela kararı, BOA, MV-193/53.

²⁷⁷ Suriye vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 1 Eylül 1912 tarihli şifre, BOA, DH-SYS-86/2/24.

kişileri engellemek için hem Dahiliye Nezareti hem de Adliye Nezareti yoğun çalışmalar yapmıştır.²⁷⁸

Ayrıca E.M.C. Genel Merkezi, İstanbul'da çıkarılmaya çalışılan askerlik kanununu protesto etmek amacıyla hazırlanan protestonameleri 1914'te sadrazama göndermiştir.²⁷⁹ Bu dönemde E.M.C. sözcüleri, Mayıs 1915'te bazı Mısır gazetelerinde Osmanlı hükümeti aleyhine şiddetli yazılar yazmışlardır.²⁸⁰ IV. Ordu kumandanı Cemal Paşa, hükümete yönelik bu saldırıları alçaklık olarak nitelendirmiştir:

1915 senesi Mayısına doğru elime geçen bazı Mısır gazetelerinde Ella Merkeziye hizbinin Osmanlı hükümetine karşı o kadar şiddetli hücumlarını okumuştum ki, alçaklığın bu derecesine inananların nasıl düşünebileceklerine bir türlü akıl erdirememiştim. Suriye ve Beyrut ıslahiyun ileri gelenlerinin devlete sadakat tezahuratıyla onların reisleri addolunan Refik El-Azm vesaire gibi şahısların bu denanet ve ihanetlerine ne mana verilebileceğini bir gün Abdülkerim ül-Halil'den sordum.... Pek ziyade ürktüğü açıkça görünüyordu. Bir iki gün sonra ziyaretime gelen Abdülkerim ül-Halil, eğer ben müsaade edersem, Mısır'a giderek oradaki Ella Merkeziye büyüklerini Suriye'de benim takip ettiğim siyaset hakkında tenvir edeceğini ve bu surette mesleklerini tadil ve tebdil etmelerini temin eyleyeceğini beyan etmişti.²⁸¹

Suriye vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 27 Temmuz 1912 tarihli şifrede kısmen parti taraftarlığı ve kısmen de halkı hükümete karşı kıskırtmak amaçlı olarak Suriye gazetelerinin fesatçı yayınlara devam ettikleri bildirilmektedir. Posta ile Mısır'dan Suriye'nin her tarafına dağıtılan matbu evrakın arkasında eski vekil Şükrü El-Aseli ile El-Muktebes gazetesini müdürü Ahmed Kurd Ali'nin bulunduğunu yazan Suriye valisi bu konuda tahkikat yapıldığını fakat vilayetlere bu gazeteler ve evraklarla mücadele

²⁷⁸ Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 26 Temmuz 1329 tarihli yazı, BOA, DH-SYS-86/2/29/1-2.

²⁷⁹ İzahat, s.84.

²⁸⁰ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.236.

²⁸¹ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.236.

için özel yetkiler verilmezse Suriye’de de Arnavutluk’taki durumun ortaya çıkacağını belirtmektedir.²⁸²

E.M.C.’nin bir uzantısı olan “Cemiyet üs-Suriyet ül-Arabiye” tarafından dağıtılan bir beyannamede İ.T.C. ve Türkler aleyhinde ciddi ithamlarda bulunmaktadır:

Ey millet-i Arabiye, ey millet-i Arabiye’nin mebusları, ey millet-i Arabiye’nin gençleri, ey şarkın mecdinin varisleri, ey zulme boyun eğerek sabahlamayı kabul etmeyenler! Bu nidâ mezarlarında yatan ecdâdımızın nidâsıdır. Bu nidâ mezarında yatan medeniyetinizin enînidir. Bu nidâ, mezara giren tarihinizin haykırmasıdır....

Hangi Arap Endülüs’ü zikir eder ve Endülüs emirinin Frenklerin akınına karşı Türk padişahından istimdâd ettiğini ve Türk padişahı ise hilafet elden gider korkusuyla ona imdad vermediğini ve bu yüzden Endülüs’ün gittiğini ve Arap medeniyetinin Endülüs etrafında gömüldüğünü duyarsa dizleri tutulmaz. Hangi Arap, Türklerin Bağdad’da medeniyet-i Arabiye’yi yıkıp ve kütüphanelerdeki ulum ve edebiyât kitaplarını Dicle ve Fırat nehirlerine atıp köprü yaptıklarını balıklara yem bıraktıklarını tasavvur eder.

Hangi Arap, yüzbinlerce Arap öldürdükten sonra Türklerin Fransızlara teslim ettiği Tunus ve Cezayir’deki Arap kardeşini hatırlar da, müteessir olmaz ve sabahleyin bir Türk ile musafaha ettiği güne lanet etmez. Hangi Arap, Trablus ve Bereka’nın nasıl satıldığını anlar ve sahralarında kurbanlarının haberlerini okur ve bunların simsarları Selanik’te Genç Türkler olduğunu öğrenir de yüreği parçalanmaz. Damarlarında şeref kanı cevelân eden ve Arap ismi uğruna kanı oynayan hangi Arap, Arapların kanıyla bulaşmış memleketlerinin ziyâ’ını, milletin istibâdını havi tarihin bu sahifelerini okuyup bütün bu felaket ve musibetlerin yegâne sebebi Türkler olduğunu öğrenir ve kendi kavminden nefret etmez ve kılıcını bu yıkıcı bağilerin boyunlarına doğru çekmez.

Yemen ve Irak’a Arap askerleri sevkiyle ebnâ-yı Arap yekdiğerine kırdıran ve kendilerine kendi elleriyle hanümânları söndürtenin Talât ve arkadaşı olduğunu işitmediniz mi? Memleketlerinizden toplanan maarif âidatıyla Türk, Ermeni ve Yahudilerin tahsil için Avrupa’ya gönderilerek çocuklarınızın, yürek parçalarının bundan mahrum bırakıldığını bilmiyor musunuz? Yoksa Türklerin sizi istibdâdları altına aldıklarından itibaren itiyadâtınızı katl ettiklerini ve şimdi de evladları âsâr-ı Arabiye’nin mahvına uğraştıklarını öğrenemediniz mi?....

²⁸² Suriye vilayetinden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 27 Temmuz 1912 tarihli şifre, BOA, DH-SYS-86/2/12. Arşiv belgeleri arasında ayrılıkçı ve kışkırtıcı yayınlarla ilgili bir çok belge vardır. Bkz.: Sadaret Makamı’ndan Dahiliye Nezareti’ne gönderilen evrak, BOA, DH-SYS-86/2/32; Beyrut vilayetinden Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfisi Riyaseti’ne gönderilen yazı, DH-SYS-58/6/14; Beyrut Divan-ı Harbi Örfi Başkanlığı’ndan Beyrut Fırka Kumandanlığı’na gönderilen “Mahrem ve müstacil” damgalı evrak, DH-SYS-58/6/21; Dahiliye Nezareti’nden Beyrut vilayetine gönderilen şifre, DH-ŞFR-44/129.

Türklerle ne alâkanız vardır, Osmanlılıktan istifadeniz nedir? Ey muhrib Türklerin Müslüman olduklarını tevehhüm ediyorsanız, ve onların kardeşliğine ihtiramı kendinize bir vecibe biliyorsanız, size sorarız ki İslam'ın mecdini yıkan, bilâd-ı Arabiye'yi satan, Kur'an'ın naatini katleyleyen ve Türk alüftelerine sarf için Hicaz vilayetini rehnedenler Müslüman addedilir mi? Bunun üzerine yapacağınız şey vergi vermekten imtinâ' edip o para ile silah iştirâ etmektir. Tâ ki bu muhribleri memleketlerinizden tard edersiniz. Tarih bize altın yazılı bir ibret öğretti o da kan dökmeden hiçbir millet hürriyetini alamadığı hakikattir.²⁸³

İtalya'nın Arabistan'daki Hudeyde Konsolosluğu tercümanı Suriyeli Hıristiyan Arap Habib Yusuf'un, E.M.C. üyesi İzzet El-Cüнди'ye gönderdiği 23 Haziran 1913 tarihli mektupta Suriyeli Arap milliyetçilerinin Yemen meselesini kışkırttıkları iddiaları ve Osmanlı yerel yöneticileri hakkında çarpıcı sözler yer almaktadır:

Aziz kardeşim Doktor İzzet Hafazanallah

Bu uzak yerlerden size binlerce müveddet. Maaile Hudeyde'ye sâlimen vasıl olduk. Konsolos beni kemâl-i merakla bekliyordu. Bu mektubu size çok zaman beraberce oturup görüştüğümüz kahveci Yani Sosamya ile gönderiyorum. Bende bir İtalyan pulu vardı, fakat vusulümde konsolostan işittim ki, hükümet postadan zaptettiği birkaç mektup ile, Yemen ihtilâlâtının Suriyeliler tarafından tahrik ve idare edildiğini anlamış; bundan dolayı mektubumu Sosamya vesatetine tevdi ettim. İlerideki mektuplarımı ise doğrudan doğruya taahhüdlü olarak göndereceğim. Çünkü buradaki posta müdürü benim arkadaşımdır. Bizim konsolos beni, hem vali Mahmud Nedim Bey'e, hem de mutasarrıf ve kumandana ve bütün memurlara takdim etti. Hepsi de benden son derece memnundurlar. Budalalar, benim ne maksad ve gaye takip etmekte olduğumu nereden bilecekler! Hemen cenâb-ı hak bizi nâil-i emel buyursun.²⁸⁴

Aynı mektupta Yemen'de mücadele eden Osmanlı askerlerinin su problemine çözüm bulmaya çalışan Harbiye Nezaretine ve Türklere ağır hakaretler yapılmaktadır: “Harbiye Nezareti buraya, iyi su hazırlamak için bir kondansör makinesi ve buz yapmak

²⁸³ İzahat, s.59-60.

²⁸⁴ İzahat, s.77-78.

için diğer bir makine göndermiş. Türklerin ne kadar hayvan ve kabiliyetsiz olduğunu bilenler, bu işte hiçbir zaman muvaffak olamayacaklarını temin ediyorlar.”²⁸⁵

E.M.C.’nin dahil olduğu konulardan birisi de Yemen meselesidir. Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde karşı karşıya kaldığı bu sorunu, E.M.C. hükümeti zor durumda bırakmak için zaman zaman kullanmıştır. Arap Yarımadası’ndan yazan Arap milliyetçisi ve İtalyan hükümetinin Hudeyde Konsolosluğu tercümanı Habib Yusuf’un mektubu, onun ve E.M.C. yandaşlarının Yemen meselesi konusundaki görüşlerinin anlaşılması bakımından aydınlatıcıdır:

Benim gördüğüme ve kanaatime göre hükümet pek düşkün olup kuvveti çürümüş ve hiçbir iş yapmak iktidarında değildir. Seyyid El-İdrisi’nin adamları cidden cesur, kavi ve cengâver olduklarından hürriyetlerini sonuna kadar müdafaa edeceklerinden katiyen eminim. Ancak muvaffakiyet cenab-ı hakka istinad ettiğinden hükümet eğer İmam Yahya’ya yardım ederse, İdrisi’nin müşkil bir vaziyete düşeceği tabiidir. Çünkü İdrisi de nihayet bir insandır; aynı zamanda hem hükümete, hem İmam Yahya’ya karşı durması kolay değildir.

Eğer İdrisi, şu sırada fırsat bulup da İmam üzerine atılarak kati bir darbe indirebilse, eminim ki ondan sonra hükümeti de mağlub ve kahr eder. Halbuki ikisiyle birden harp edecek olursa mağlub olmasından korkarım; çünkü hem berren hem bahren mahsurdur. Bununla beraber bu mahsuriyet, sıkı değildir; nitekim ona lazım gelen imdad, para, erzak ve her şey bazı cihetlerden daima gelmektedir; hükümet bunları hiçbir zaman seddedemez! Hâl-i hâzırda İdrisi’nin vaziyeti, evvelkinden daha kuvvetlidir, çünkü kendisine birkaç kabile daha iltihak etmiştir.

Göndermiş olduğunuz El-Ehram cerâidinden birinde İmam’ın kuvvetinin çokluğundan dolayı İdrisi’ye galebe etmekte olduğu muharrerdir. Halbuki bu havadis tamamen yalan ve ber-aks İmam değil, İdrisi galip ve muzafferdir! Hükümetin eğer İmam’a muaveneti olmasa, İdrisi onu çoktan kahreder ve esir alırdı.

Bir de, korkarım ki, hükümet, İmam Yahya ile yaptığı gibi, bugün de İdrisi ile ittifak etmesin! Bu, bizim için pek fenadır: Çünkü biz temenni ederiz ki, Türkler metalibimizi kabul edinceye kadar rahat yüzü görmesinler...²⁸⁶

²⁸⁵ İzahat, s.78.

²⁸⁶ İzahat, s.81-82.

Cemiyet Genel Sekreteri Hakkı El-Azm'in üye Mahmud El-Mahmasani'ye gönderdiği 24 Temmuz 1914 tarihli mektup, Osmanlı Hükümeti, Meşrutiyet yönetimi ve İ.T.C. aleyhine çarpıcı görüşler içermektedir:

Bilmem ki güya Meşrutiyet devri dedikleri bu devr-i zulmette biz Arapların çektiğimiz zulüm ve şenaet nedir? Bu Türk hükümetinden çektiklerimizden feryâdlar! Allah bizi bu hükümetten de, hürriyetinden de, Meşrutiyetinden de kurtarsın ve ayırsın! Hükümete de, meşrutiyete de, hürriyetine de, bu meşum meşrutiyetin ilan edildiği gün ve saate de, hulâsa bu hükümet-i zâlimenin bilcümle ricâline Allah, ebediyyen lanetler etsin!²⁸⁷

Ayrıca aynı mektupta Hakkı El-Azm, İ.T.C. ileri gelenlerinden Talat ve Cavit Beyler'in Suriye gezileri konusunda tespitlerde bulunmaktadır. "İttihatçı liderlerin bu gezilerinde Araplarca kurşun ve dinamitle karşılanmaları gerektiğini" belirten Hakkı El-Azm, bunun aksine hürmetli bir karşılamanın Arap ıslahatçılarının mağlubiyeti anlamına geleceğine değinmektedir:

Kardeşim, Talât ve Cavit'in bir ay sonra Suriye'ye seyahatleri hakkında ne düşünüyorsun? Ben diyorum ki bunlar, memleketimizde kendi hükümetlerinin ve İttihat Cemiyeti'nin heybet ve satvetini takviyeye ve Arap arasına, hatta ıslahatçıların arasına nifak u şikak zer'ine geliyorlar! Bu sebepten derhal şedid-ül meal bir beyanname kaleme alarak ve memleketimizin bir ucundan diğer ucuna tevzi ederek bunları kurşun ve dinamitle karşılamalarını halk arasında neşir ve ilan etmeliyiz. Bu pek zaruridir. Onlar buna müstehaktır. Hatta bu beyannamenin neşirinden sonra esasen korkak olan bu adamlar, hususiyle gölgesinden korkan Cavit gelmekten bile vazgeçerler.... Ve eğer bunlar, Suriye'ye seyahat fikrinden vazgeçmezlerse, o halde halkın kanunen mucib-i ceza olamayacak surette kendilerini olanca hakaretle karşılamaları icab eder bu ciheti de siz tayin edersiniz. Bundan başka sırf ıslahatçılık namına Beyrut'a vusulleri günü bir nümayiş yapılmalı, sair gidecekleri şehirlerde de böyle nümayişler hazırlanmalıdır; tâ ki her tarafta yapılacak harekât tevhid edilmiş olsun. Fakat maazallah bunlar gelir de kendilerine bilakis hürmet ve ikram ve istikbal tezahüratı yapılırsa, o zaman hükümet biz ıslahatçıları

---

²⁸⁷ İzahat, s.85.

tamamen mağlub etmiş sayılacaktır; ve diyeceklerdir ki işte Arapların bir iş yapacakları yoktur!²⁸⁸

E.M.C.'nin halka dağıtılan bir beyannamesinde, Osmanlı Hükümeti'nin Arap liderlerini yanlış yönlendirdiği ve artık yalanın ortaya çıktığı iddia edilmekte ve halkın Arap liderleri gibi aldanmayacağı belirtilmektedir:

Hükümet rüesâ-yı Arab'a yalancılık etti, amma millet rüesâsı gibi aldanmadı. Ancak intikamın tahakkuk edeceği gün, bunların zincirlerinden kurtaracağı vakitte Avrupa devletlerine vesile-i itizar olmak için millet-i Arabiye sükûnetini muhafaza ediyor. Artık yalancılık meydana çıktı. Bu güne kadar tezahür eden haller ile Avrupa devletlerince mazeretimiz tahakkuk etti. Hal ve istikbal anlaşılmak için hakayık-ı âtiyeyi enzâr-ı ümmete ilan ediyoruz.²⁸⁹

E.M.C. yayınladığı bir başka beynamede de Osmanlı hükümetinin Medine'de açtığı Darülfünûn eleştirilmiş ve İ.T.C. yanlısı olduğu iddia edilen bu okulun yöneticilerine yönelik hakaretler edilmiştir:

Medine-i münevverede bir darülfünûn tesis etmişler ve orada felsefe ve tabiiyât gibi bilcümle ulûm-i âliyyeyi tedris etmek suretiyle el-Cezire'nin gafil olan Urbân'ının aldatarak zayıflaştırılmaları hususunda besledikleri makasidi örtüyorlar. Ve en meşhur münafıklardan Abdülaziz Çaviş, Şekib Arslan ve Abdülkadir Mazeli vasıtasıyla kendilerini takdis, Urban rüesâsı arasında şikak ikına muavenet ve desiselerini bilad-ı İslamiye'de neşrecek şakirdler yetiştiriyorlar. Ey muhlis Araplar unutmayınız ki Arap Müslümanlarının Rum ve Bulgar vesair Hıristiyanlardan ziyade devlete muzır olduklarını el-İlm el-Mısriyye gazetesinde yazmış olan Çaviş mezkûr darülfünûnun revidir. Bu mektep kalırsa Harrar mescidi gibi Urban'ın diyanet ve rabıta-i cinsiyelerini ifsad edecektir. Yeter ki mektebin ismi birinci gününden aldatmak maksadıyla vücuda getirildiğine delâlet ediyor. Çünkü darülfünunlar tahsil-i ibtidai ve idadinin müterakki bulunduğu şehirlerde bulunur. Bu ulûm ve fûnûn-i âliyyeyi öğretecek muallimler nerede? Çaviş Efendi bu mektebe Dürzi Mir Şekib'den başka kimse bulamadı mı? Kütüb-i Arabiyye nerede?²⁹⁰

²⁸⁸ İzahat, s.85-86.

²⁸⁹ İzahat, s.98-99. "Arap Ümmetine" başlıklı bu beyannamenin tam metni için bkz.: Ek 2.

²⁹⁰ İzahat, s.101. "Arapların Haklarına Taarruz Edenlere" başlıklı bu beyannamenin metni için bkz.: Ek 3.

E.M.C., aynı beyannamesinde, İ.T.C.'nin Arapların seslerini kesmek için bölgede ordular kurduğu ve Arapları korkutarak “ümme-i Arabiye'nin ihyasına” çalışanları öldürmeye çalıştığı iddiasındadır:

Anlaşıldı ki Balkan Muharebesinin akd-i sulhünden sonra İttihatçılar emniyeti iade etmek davasıyla bilâd-ı Arabiye'yi; Arapları garet etmekten hali kalmıyorlar. Bu suretle hukuk-ı Arab'ı mutalebe edenlerin seslerini iskât etmişlerdir. Ve Arnavut bilâdını tahrir eden Cavit Paşa ile refakatinde birkaç zabiti Irak'a gönderdiler ve onlar da asker yetiştirecekler ki ümme-i Arabiye'nin ihyasına orada çalışmakta olanları öldürerek Suriyelileri bu suretle korkutmak istiyorlar. Akdemce, Yemen ve Asîr'de ve ahîren Havran ve Kerkük ve Arnavutluk'ta yaptıklarından ziyade Basra ve Bağdat'ta dahi ricali katl ve nisvan ve etfali yetim etmeye karar vermişlerdir. Bundan maksatları bilâd-ı Arabiye'de ümme-i Arabiye'nin kanını emmek ve ebnâ-yı Arab'ı katl ve Arabistan'ı tahrir etmek hususunda kendilerine yardım eden münafıklardan başka kimse kalmamasındaki arzularını yerine getirmektir.²⁹¹

İstanbul'daki Fransız Konsolosu tarafından gönderilen aşağıdaki mektup, İ.T.C.'nin Arap politikalarını özetlemekte ve Arap ileri gelenlerinin politik görüşleri hakkında genel bilgiler vermektedir. Fransız sefirine göre Araplar, İttihatçıların ‘Osmanlı Devleti’ni Türkleştirme politikalarına kadar’ İstanbul’un yanında yer almışlardır. Ancak İ.T.C.'nin bu politika değişiminden sonra kendi mücadelelerini gerçekleştirme çabası içine girmişlerdir:

Şüphesiz ki İttihat ve Terakki Fırkası'nın tekrar hükümete avdet etmesi Arap ahali arasında büyük bir heyecan husule getirmekten fâriğ olamazdı. Zira İttihat ve Terakki Fırkası mukaddema kendi hükümeti esnasında Devlet-i Osmaniye'nin Türkleştirilmesine büyük bir şiddetli çalışmış idi. Kâmil Paşa kabinesi ise bir adem-i merkezîyet-i idariye maksadına matuf bir takım islahatı ümid ettirmişti. Fakat Arap müteheyyizânı tarafından nezdinizde vuku bulan teşebbüs ve tebligatın kıymet-i hakikiyesini takdir etmek için 1908 senesinden beri sükûta mahkûm olan işbu Arap müteheyyizânının elyevm buldukları vaziyeti de nazar-ı dikkate almak lazım gelir. Filhakika elyevm menfalarından avdet etmiş veya evvelce duçar oldukları

²⁹¹ İzahat, s.100.

ihiyat-ı mecburiden çıkmış olan bu Arap müteheyyizânının son aylar esnasında İttihat ve Terakki Komitesi aleyhine bir aksülamel hasıl edecek bir siyasetle faalâne bir surette meşgul olduklarını nazar-ı dikkate almak lazım gelir.²⁹²

III.4. İttihat ve Terakki Cemiyeti Karşıtı Muhalefet ile İlişkileri

1908’de meclisin açılması, Arap liderlerin Osmanlı politik arenasında daha aktif hale gelmelerine zemin hazırlamıştır. Bu dönemde İ.T.C. muhalifi Arap milletvekilleri, parlamentodaki gruplarını daha etkin hale getirerek, muhalefet grubu ve siyasi partiler oluşturmak amacındaydılar. Ancak bu grup oluşturma çabaları büyük bir gizlilik içinde yürütülmekteydi. Öte yandan İttihatçıların Arap-Türk anlaşmazlığına ihtimal vermeyerek bütün sorunların kaynağının Abdülhamid yönetiminde olduğunu düşünmeleri ve meşrutiyetin tüm sorunları çözümleneceğine olan inançları, Araplardan yükselen muhalif seslerin duyulmasını engellemekteydi.²⁹³ Bu dönemde Mısır’da ve diğer Arap vilayetlerinde Arapça yayınlanan gazetelerin bazılarında Osmanlı ve İslamcı resmi tezlere yoğun eleştiriler getirilmekteydi.

Bu sıralarda Arapların yoğun olarak yaşadığı Bağdat, Suriye, Basra, Trablusgarp, Hicaz, Yemen, Musul vilayetleri ile Bingazi, Zor, Kudüs, Mardin sancaklarından gelen mebuslar siyasi bir fırka kurmak için Halep mebusu Nâfi Paşa’nın başkanlığında sürekli toplantılar düzenliyorlardı. Ayrı bir siyasi program hazırlığı anlamına gelen bu haberlerin basında yer alması, İttihatçıların büyük tepkisine neden olmuştu.²⁹⁴

Aslında Arap mebuslar parlamentoda muhalif Osmanlı Ahrar Fırkası’na yakın bir politik çizgi izliyorlardı. Ahrar Fırkası da Prens Sabahaddin’in “teşebbüs-i şahsi ve adem-i merkezîyet” anlayışını benimsemişti. 1908 parlamento seçimlerinden sonra Ahrar Fırkası, seçimlere itiraz etmiş ve seçim sonuçlarının gerçeği yansıtmadığı iddiasında

²⁹² İzahat, s.104-105.

²⁹³ Kurşun, *a.g.e.*, s.48.

²⁹⁴ Kurşun, *a.g.e.*, s.50.

bulunmuştu. Ahrar Fırkası, 31 Mart Olayı'nın ardından İttihatçılar tarafından kapatılmıştır.²⁹⁵

Bu siyasal girişimlerin ardından Halep mebusu Nâfi Paşa ve arkadaşları Kasım 1909'da kurulan Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'na katılmışlardır. Bu noktada 31 Mart Olayı'nın yarattığı kaotik ortam ve buna koşut İ.T.C.'nin otoriter yönetimi, Arap mebusların çalışmalarını yavaşlatmıştı. Ancak yine de Mutedil Hürriyetperveran Fırkası ile tekrar politik heyecanları yükselen Arap kanaat önderleri, bu yeni oluşumun içinde yer almışlardır. Hatta Nâfi Paşa bir ara bu partinin ikinci başkanlığını yürütmüştür. 1911'e kadar mecliste oldukça hareketli olan bu fırka mensupları, bu tarihte kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmışlardır. Ayrıca bu dönemde Arap mebuslar mecliste diğer azınlıklarla birlik oluşturma gayretindeydiler.²⁹⁶

İ.T.C. karşısında tek başına muhalefet edecek gücü kendinde bulamayan bir çok muhalif unsur gibi Araplar da bu yeni firkanın içinde yer almışlardır. Mecliste Arap mebusların örgütlü ve ciddi bir muhalefet oluşturmaları ancak Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulmasından sonra gerçekleşmiştir.²⁹⁷

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, mecliste kısa zamanda İ.T.C. muhaliflerinin ve Arap mebuslarının toplanma zemini haline gelmiştir.²⁹⁸ Arap milliyetçileri de İmparatorluğun sorunlarına çözüm olarak adem-i merkeziyeti görmüşlerdi. Ayrıca adem-i merkeziyetçi sistem Arap milliyetçiliğini destekleyen Suriyeli eğitimli gençlerin Arap bölgelerinde pek çok askeri ve sivil iş imkanına ulaşmasını da sağlayacaktı.²⁹⁹ Bu nedenlerle Arap mebuslar, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı kendilerine yakın bulmuşlar ve partide önemli yerler edinmişlerdir.

---

²⁹⁵ Umar, *a.g.e.*, s.161.

²⁹⁶ Kurşun, *a.g.e.*, s.51-52.

²⁹⁷ Kurşun, *a.g.e.*, s.53.

²⁹⁸ Kayalı, *a.g.e.*, s.129.

²⁹⁹ Umar, *a.g.e.*, s.162.

E.M.C.'nin programı ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın programı arasındaki benzerlikler ve iki parti arasındaki amaç ortaklığı, bu oluşumların çalışmalarını bir süre birleştirmelerine neden olmuştur. Bazı araştırmacılar E.M.C.'nin hedeflerinin meşruluğunu kanıtlamak için Hürriyet ve İtilaf Fırkası'yla olan bu benzerliğe dikkat çekmektedirler.³⁰⁰ Fakat E.M.C., gizli program ve hedeflerini bu birliktelik döneminde de saklı tutmuştur.

İzahat'a göre tarihi vesikalar, E.M.C.'nin resmi programını ve amaçlarını öne çıkarmak suretiyle, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'yla bir süre birleştiğini kanıtlamaktadır. Arap milliyetçisi, itirafçı Abdülhamid El-Arisi açıklamalarında bu durumu vurgulamaktadır:

Daha ilk zamanlarında Sadık Bey, Refik El-Azm'in yanına sık sık gidip geliyordu. Bu suretle aralarında İttihad ve Terakki kabinesinin iskati için bir itilafname yapılmıştır. O zaman Abdülhamid Ez-Zöhravi bana: "İttihat ve Terakki kabinesini mevki-i iktidardan düşürürsek (...)’i sadrazam yapacağız" demişti.³⁰¹

E.M.C. mensupları, daha çok İ.T.C.'ne muhalif gruplarla temasta olmuşlar ve 1912 seçimlerinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı desteklemişlerdir.³⁰² Ayrıca E.M.C. üyesi Abdülhamid El-Arisi'ye göre cemiyetin amacı Hürriyet ve İtilaf ile müştereken hükümeti ele almaktı. Fakat Mahmut Şevket Paşa'nın ölümüyle istediği amaca ulaşamayan E.M.C., bu noktadan sonra göstermelik Osmanlılık söylemini bile takınmaya lüzum görmeksizin sadece Araplık için çalışmaya başlamıştır.³⁰³

E.M.C. üyesi Abdülhamid Ez-Zehravi, El-Müntediü'l-Edebi Cemiyeti Başkanı Abdülkerim El-Halil'i Hürriyet ve İtilaf Fırkası Genel Merkezi katibi ve Suriye genel müfettişi yaptırmıştır.³⁰⁴ Ayrıca Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından görevlendirilen Lütfi

³⁰⁰ Kurşun, *a.g.e.*, s.99.

³⁰¹ İzahat, s.41.

³⁰² Kılınçkaya, *a.g.e.*, s.68.

³⁰³ İzahat, s.44.

³⁰⁴ Umar, *a.g.e.*, s.162.

Fikri Bey’le Şükrü El-Aseli, Beyrut’a ve Şam’a giderek konferanslar vermişler ve Şam’da Abdurrahman Şehbender de kendilerine katılmıştır. Lütfi Fikri, Hama ve Humus taraflarında parti propagandasını yaparken, diğer yerlerde de Abdülkerim El-Halil ve Yusuf Muhayyer Süleyman, Hürriyet ve İtilaf Fırkası adına konferanslar verip, şubeler açmışlardır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, hükümetin kararıyla dağıtılınca Arap vilayetlerinde açılan bu şubeler E.M.C. şubeleri halinde kısmen yaşamışlardır.³⁰⁵

E.M.C. ile ittifak halinde çalışan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, iktidara gelir gelmez Şam’da bir İtilaf Kulübü açılmıştır. Cemiyete yakın isimlerden Şükrü El-Aseli, bu şubenin propagandası için “El-Kays” isminde bir gazete çıkarıyordu. Daha sonra İtilaf kulübünün ve El-Kays gazetesinin kapanmasının ardından, kulübün Şükrü El-Aseli, Abdülvahab El-İngilizî gibi etkin üyeleri, E.M.C. adına toplantılar yapmaya başladılar. Ayrıca Şam’da bu kişiler tarafından bir ıslah lâiyhası hazırlanmışsa da taraftar bulamamıştır.³⁰⁶

Arap milliyetçisi Yusuf Süleyman, İzahat’ta Cemal Paşa tarafından yayınlanan bir mektubunda E.M.C.’nin Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile olan işbirliğini ve Suriye’de gerçekleştirilen propaganda çalışmalarını “partinin muvaffakiyeti muhakkaktır” sözleriyle vurgulamaktadır:

...On beş gündən beri Trablusşam’da bulunuyorum. Burada Hürriyet ve İtilaf Kulübünün teşkilâtını itmâma bütün kuvvetimle çalıştım. Çünkü bu kulüp zâhiri olmak üzere teşekkül etmişti. Fakat şimdi bu kulübe (...) ve (...) gibi bazı Trablusşam ekâbiri dahil oldular. Trablusşam ahalisinin ekser zevâtı (...)’i intihaba müttefiktirler. Bu zat Araplıkla mütezâhirdir. İnşallah gayet iyi bir mebus olur. Burada vatani bir mektep tesisine çalışıyorum inşallah muvaffak olurum. Tarihi mektuptan iki gün sonra Lazkiye’ye gitmek niyetindeydim. Bütün ihvâna selam, ahvâl tarafımızda, hususen Şam ve Beyrut’ta arzu edildiği vechile gayet iyidir. Hususen partinin -hizbin- muvaffakiyeti muhakkaktır muhterem kardeşim.

³⁰⁵ İzahat, s.41.

³⁰⁶ İzahat, s.55.

...Buradan Lazkiye'ye Lazkiye'den Beyrut'a gideceğim. Mektuplar göndermekte ihmal etmeyiniz. Saadetlu Sadık Bey'e ihtiramatımı arz eyleyiniz. Şam, Beyrut, Trablusşam, Lazkiye elhulasa bütün Suriye'de muvaffakiyetin muhakkak olduğuna dair kendilerini temin ediniz ve umumun muvaffakiyâtına duâ-han olduğunu söyleyiniz efendim.³⁰⁷

Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile E.M.C.'nin bir dönem birlikte çalıştıklarını ve başkan Refik El-Azm'in Mısır'da bir Hürriyet ve İtilaf Fırkası şubesi kurma gayretinde olduğunu 1330'da Refik El-Azm'in Yusuf Süleyman'a gönderdiği bu mektup ortaya koymaktadır:

Muhibb-i azizim,

Selam ve ihtiramdan sonra, buradan azimetinizde Şükrü Efendi'ye verilmek üzere size bir mektup verdiğimi ve bu mektubu Şükrü Efendi'nin ve İtilaf Fırkası'nın reisi Sadık Bey'in talebi üzerine yazdığımı ve bu mektupta mezkur fırka için Mısır'da bir şube teşkiline çalışacağımı zikr ü beyan eylediğimi bilirsiniz. Bu şubenin tesisi için çok çalıştım. Amcazadem Şefik Bey'in tarafımıza muvâsalatında mesai-i vâkiim semeredâr olarak birinci defa içtima eylemiştik. İçtimada Şefik Bey dahi hazır bulundu, şubeyi tesis ettik. Sonra Şefik Bey mahdumuna bir mektup yazdı ve işbu mektupla beraber İstanbul'da fırka reisine yazdığı mektubu ve diğer bir mektubu yazıp gönderdi. Mektupta şubenin tarih-i tesisinden bilbabs mühürle itimadname gönderilmesini talep etti idi. Aradan yirmi gün geçtiği halde bu bâbda bir cevap alamadık. Halbuki biz şubeyi ancak büyük ve uzun münakaşalardan sonra teşkil edebilmiştik.... Cevabın gecikmesi yeisin ziyadelenmesine sebep olmaktadır. Bu bâbda kendileriyle münakaşa ettiğim ve ümidvâr olmalarını tavsiye eylediğim ve şubenin tesisine teşvikte bulunduğum eşhas bana bâridâne etvar izhar etmeye başladılar. Şimdi bu adamlara karşı nasıl mahcup kaldığımı düşününüz. Bu şubeyi tesis etmek hususunda evvelce pek mütereddid idim. Çünkü bu milletin, hatta en müterakki efrâdının bile ne derece mütevekkil ve müteseyyib bulunduğunu bilir idim. Fakat İstanbul'daki ahbablarımin ve Hakkı Bey'in ilhah ve ısrarı beni bu şubeyi tesise - tereddüdüme rağmen- sevk etti.

Zât-ı âlinizden suret-i hususiyede Sadık Bey'le görüşerek keyfiyeti anlatmanızı ve Şefik Bey'in mektuplarını alıp almadıklarını sorul eylemenizi ve mektupları almışlarsa neden bugüne kadar cevap vermediklerini bissual neticeyi hemen bilâihmal yazmanızı rica ederim.

Mısır'da bir şube tesisine Sadık Beyce bir mâni zuhur etmişse, şube tesisi için bizimle beraber çalışmaya muvâfakat edenlere söylenmek üzere hiç olmazsa beyan-ı mazeret etmelerini ve biz Meşrutiyet'in bidâyet-i ilanında meccânen ve yalnız hubb-i vatan saikasıyla hizmet etmek

³⁰⁷ İzahat, s.43-44.

istediğimiz İttihatçılar gibi muamele etmemelerini kendilerine söyleyiniz. Tâ ki millet-i hâkimenin umumunun siyâdete gayr-i ehil olduklarına hüküm vermekte muztar kalmalıyım vesselam....

Refik³⁰⁸

Bu tarihsel gerçekler ışığında Arap bağımsızlık hareketlerinin gelişim sürecine bakıldığında, Arap milliyetçilerinin amaçlarına ulaşmak için, İ.T.C. karşıtı partileri kontrolleri altına almaktan, onları basamak olarak kullanmaya kadar bir çok yolu izledikleri görülmektedir.³⁰⁹

III.5. Cemiyetin Dış Destek Sağlama Çabaları

Avrupalı büyük güçlerin XX. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli çıkarları vardı. Bu ekonomik, siyasal, stratejik ve kültürel çıkarlar, büyük ölçüde XVIII. ve özellikle de XIX. yüzyılda edinilmişti. XIX. yüzyıl boyunca periyodik “Doğu Sorunu” krizleri, güçler arasındaki siyasal ilişkilerde gerilim ve çekişmelere yol açmaktaydı. Her gücün Osmanlı İmparatorluğu'nda kendi özel kaygıları ve ilgi alanları vardı. Fakat güçler birbirlerinin çıkarlarına yada özel çıkar alanlarına ciddi biçimde dokunmadığı sürece bu alanda önemli rahatsızlıklardan kaçınılmıştır. Doğrudan ve dolaylı olarak büyük güçlerin bu çıkarlara ve çıkar alanlarına tecavüzleri ise Doğu sorunu krizlerini derinleştiriyordu.³¹⁰

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıldan itibaren içine düştüğü zayıflama dönemi Doğu sorunu bağlamında, Avrupalı devletlerin Arap Ortadoğusu'na olan ilgilerini arttırmıştır. Büyük güçler Arap dünyasına olan ilgilerini çeşitli kanallardan dile getirmişlerdir. Önceleri Avrupa üniversitelerinde Arapça kürsüler kurarak bölge hakkında

³⁰⁸ İzahat, s.42-43.

³⁰⁹ Umar, *a.g.e.*, s.164.

³¹⁰ Komisyon, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Marian Kent (Ed.), İstanbul, 1999, s.1.

çalışmalar yapan bu güçler, daha sonraları Suriye ve diğer Arap bölgelerinde Avrupa sermayesine bağlı ticaret şirketleri kurarak ilgilerini sürdürmüşlerdir. Osmanlı Devleti ise Avrupalı devletlerin Arap topraklarına yönelmesi karşısında etkili bir önlem alamamıştır.³¹¹ Avrupalı devletler kurdukları misyoner okulları sayesinde önce Hıristiyanlara ve ardından da Müslümanlara Arap milliyetçiliğini aşlamaya çalışmışlardır. Böylece başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Avrupalı büyük devletler, yaptıkları etkinliklerle Arapların milliyetçilik rüzgarlarına kapılmalarını sağlamışlardır.³¹²

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın Ortadoğu'daki "fesatçı" etkinliklerini anlamaya başlamıştı. Örneğin 1879'da Suriye valisi Hamdi Paşa, resmi bir yazısında Avrupalı devletlerin Arap milliyetçiliğine yönelik çalışmaları konusunda "Öteden beri, Avrupa devletlerinden, Suriye kıtasında en çok siyasi faaliyet içinde olanlar, İngiltere ve Fransa'dır" tespitinde bulunmuştu.³¹³

Avrupalı güçlerden İngiltere, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Ortadoğu'daki gelişmeleri yakından takip etmiş ve halkın nabzını yoklamak amacıyla güçlü bir istihbarat ve propaganda örgütü olan "İntelligence Servisi"ni kurmuştur. İngilizler bu gizli servis aracılığıyla Arap bölgelerinde etkili propagandalar yapmışlardır.³¹⁴ İngiltere, 1882'de Mısır'a yerleştikten sonra Arapları Türklere karşı kıskırtmış ve buralarda Türk düşmanlığı ile Arap milliyetçiliği düşüncesini yaymaya çalışmıştır. İngiltere Osmanlı Ortadoğusu'ndaki etkinliklerini İngiliz konsoloslukları aracılığıyla yürütmüştür. Dahiliye Nezareti'nden Basra vilayetine gönderilen 24 Eylül 1914 tarihli şifrede "İngilizlerin

³¹¹ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.9-10.

³¹² Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, Çev.: Yavuz Alogan, İstanbul, 2001, s.364.

³¹³ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.22.

³¹⁴ Umar, *a.g.e.*, s.74.

sefarethaneleri vasıtasıyla teşebbüsât-ı siyasiyede buldukları” konusunda yerel yönetim uyarılmıştır.³¹⁵

Ayrıca İngiltere’nin bölgedeki hedefleri arasında bir Arap halifeliğinin oluşturulması da vardı. Hatta bu amaçla Aden’i karargah haline getiren İngiltere, bilimsel araştırmalar bahanesiyle Suriye ve diğer Arap bölgelerine birçok casuslar göndermiştir.³¹⁶ Örneğin Sadaret Makamı’ndan Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 22 Haziran 1330=1 Temmuz 1914 tarihli “mahremane” belgede Mısır’a bağlı Ubeyde bölgesi halkından bazılarının İngilizler tarafından “efsadat için” Gazze’ye gönderilerek hükümet aleyhinde yönlendirmelerde bulduklarının gayet emin ve güvenilir bir kişi tarafından haber verildiği belirtilmiş ve bu kişilerin etkinliklerinin önlenmesi için yerel yöneticilerin uyarılması istenmiştir.³¹⁷

İngilizler, 1916’daki büyük Arap isyanına giden süreçte, bölgedeki kışkırtma faaliyetlerini yerli halk arasından seçilmiş bir haber alma servisine ve hareket sahasının zeminini iyi bilen Hıristiyan Araplara dayandırmışlardı. Ayrıca bolca dağıtılan paralar, aralara nifak sokarak grupları birbirinden ayırma, milli değerleri olan kişiler hakkında iftiralar atma ve yayma da izlenen propaganda araçlarındandı. Bütün bu yöntemlerle hedeflenen sonuçlara ulaşılamazsa kaba kuvvet ve askeri harekate başvurmak da sözkonusu olabiliyordu.³¹⁸

Arap milliyetçisi Seyfeddin El-Hatib’in itirafları Arap gazetelerinin İngiltere yanlısı tavırlarına değinmekte ve bölgedeki İngiliz propagandasına açıklık getirmektedir:

³¹⁵ Dahiliye Nezareti’nden Basra vilayetine gönderilen 24 Eylül 1914 tarihli şifre, BOA, DH-ŞFR-45/85.

³¹⁶ Karal, *a.g.e.*, C. VIII, s.186.

³¹⁷ Sadaret Makamı’ndan Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 22 Haziran 1330 tarihli evrak, BOA, DH-SYS-86/1/7.

³¹⁸ Umar, *a.g.e.*, s.75.

Birçok gazeteler Osmanlı hissiyât ve efkârını Devlet-i Aliyye'den infikâkin bir emr-i vâki olacağı üzerine hazırlamakta idiler. Ve yine bedbahlar İngiltere'nin azamet ve kuvvetinden, zenginliğinden, Mısır'a ve Hindistan'a getirdiği medeniyetten ve Müslümanlara karşı teveccüh ve ihlasından bahsediyorlardı. Bunlar hep halkta İngiltere'ye karşı bir meyl ihdasına muvaffak olabilmek için uğraşıyorlardı. El-Lâ Merkeziyecileri himaye eden İngilizler Meşrutiyet'in ilanından sonra Mekke emaretinden azl olunan Şerif Ali Paşa ile Şeyh Reşid Rıza'yı hilafetin Türklerde kalmaması için propaganda yapmak üzere Hindistan'a göndermişlerdi. Bu meseleyi Mısır ve Amerika gazeteleri yazmışlardı.³¹⁹

Bölgedeki diğer Avrupalı güç olan Fransızlar da Arap milliyetçilerine destek veriyorlardı. Bu dönemde Arap milliyetçileri ile Fransız Hükümeti arasındaki diyalogu Şam ve Beyrut'taki Fransız Konsoloslukları organize etmekteydi. Ayrıca Fransa'nın Araplara dönük bu desteği nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'nun takibinden kaçan bir çok Arap milliyetçisi Paris'e sığınmıştı. Yine Osmanlı topraklarında bir Arap Kongresi'nin toplanmasına izin verilmediği sırada, sözkonusu kongrenin Paris'te toplanma imkanı bulması diyalogun boyutunun anlaşılması bakımından anlamlıdır. Bu ortamda Osmanlı Devleti'nin Fransız Dışişleri Bakanlığı nezdinde kongreyi engelleme girişimleri de sonuç vermemiştir. Kongre kararlarının Abdülhamid Ez-Zehravi'nin başkanlığındaki bir heyet tarafından Fransız Dışişleri Bakanlığı'na sunulması ve Fransa'dan destek istenmesi Arap milliyetçilerinin Fransız hükümetine duydukları yakınlığın bir göstergesidir.³²⁰

Bu dönemde hükümete karşı isyan etme düşüncesinde olan E.M.C., yardım için Fransa ve İngiltere'den söz almıştı. Avrupa'da savaşın patlak vermesi ile Osmanlı'nın savaşa girmesi arasında geçen süre içinde E.M.C. üyeleri "20.000 tüfek, isyancıları korumak üzere üç savaş gemisi ve harekâtı yönetecek Fransız subayları" için söz almışlardı.³²¹ Bu arada cemiyetin diğer üyelerinden Şeyh Reşid Rıza ve Refik El-Azm ise İngilizlerle işbirliği pazarlığına oturmuş ve isyanı başlatmak üzere Osmanlı Arap

³¹⁹ İzahat, s.109.

³²⁰ Kurşun, *a.g.e.*, s.136-138.

³²¹ İzahat, s.92-93; Kayalı, *a.g.e.*, s.209.

vilayetlerine adam gönderilmesi için 1000 Mısır sterlini almışlardır. Ayrıca Beyrut'taki İngiliz yanlısı liderler, Mısır yönetiminin Suriye'ye kadar genişletilmesi isteklerini İngiliz konsolosuna götürmüşlerdi. İngilizlere bağlı bir Arap hükümetinin liderliğini üstlenmesi için de Hidiv II. Abbas'a bir dilekçe hazırlamışlardı.³²²

Tarihi belgeler bu dönemde Arap milliyetçilerini elde etmek için bir İngiliz-Fransız çekişmesinin olduğunu göstermektedir. E.M.C.'nin Fransa hesabına çalışmak istediğini haber alan İngiltere, cemiyetin Müslüman üyelerinden Şeyh Reşid Rıza ve Refik El-Azm'i kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Cemiyetin Müslüman üyeleri Hıristiyan üyelerden gizli olarak toplanıp, İngiltere lehine çalışmaya karar vermişlerdir.³²³

Mart 1913'te E.M.C.'nin Kahire'de yaptığı bir toplantıya, Beyrut'taki Fransız Konsolosluğu tercümanı Mösyö Tony, Suriye'de çalışan E.M.C. üyesi sıfatıyla katılmıştır. Cemiyet üyelerinin tümü Suriye için halk tarafından serbestçe seçilmiş, Müslüman bir hükümdarın yönetiminde özerk bir prenslik kurulması ve bu bölgenin Fransa'nın himayesi altına konulması düşüncesinde birleşmişlerdir. Bu amaca ulaşmak için de tüm çabaların harcanmasına karar verilmiştir.³²⁴ Kahire'deki Fransız siyasî temsilcisinden, Fransız Dışişleri Bakanlığı'na yazılan 28 Nisan 1913 tarihli bir raporda ise Kahire'deki adem-i merkezîyetçilerin aldığı kararın ittifakla alınmadığı vurgulanmaktadır.³²⁵ Her ne kadar Mösyö Tony, E.M.C. üyelerinin Fransız himayesini istediklerini söylemişse de, İngilizleri de isteyenlerin olduğunu Fransız siyasî temsilcisi dile getirmiştir.³²⁶

Abdülğani El-Arisi'nin aşağıdaki açıklamaları da E.M.C. üyelerinin, hangi büyük gücün himayesi altında çalışılacağı konusunda hemfikir olmadıklarını

³²² Kayalı, *a.g.e.*, s.209.

³²³ İzahat, s.95.

³²⁴ İzahat, s.51; Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.286-287.

³²⁵ İzahat, s.52-54.

³²⁶ Umar, *a.g.e.*, s.111.

göstermektedir. Bunda Fransa ve İngiltere'den maddi yardım alan kimi üyelerin, para aldıkları ülke lehinde politika yapmaları etkili olmuştur:

Fransa konsolosunun vaadlerinden biri de ihtilal harekâtını idare etmek için El-Lâ Merkeziyecilerin emrine Fransız zabıtları vermek idi. Bütün bunları bana Mahmud El-Mahmasani haber vermiştir. İhtilal esnasında üssülharekât Zahle olacak imiş. Bu sebeple düşman tayyareleri mütemadiyen öteye beriye El-Lâ Merkeziye beyannamelerini atıyorlardı. Bu hususta El-Lâ Merkeziye'yi ikna eden Davud Berekât'tır. Çünkü Fransa, merkumun sermuharriri olduğu el-Ahram gazetesine senevi beş bin lira vermekte idi. Bu, konsoloshanelerin defterlerinde mukayyedir. İskender Amun'un dahi bu hususta hizmeti geçmiştir.

El-Lâ Merkeziye Cemiyeti'nin Fransa hesabına çalışmak istediğini istihbar eden İngiltere hükümeti cemiyetin Müslüman azasından Şeyh Reşid Rıza ile Refik El-Azm'i kendi taraflarına imâle etmiş, İngiltere lehinde mesailerini satın almak üzere defaten bin lira kadar bir para vermiştir. Bunun üzerine El-Lâ Merkeziye Cemiyetinin Müslüman azası toplanmışlar ve Hıristiyanlardan gizli tutulan bir içtimada İngiltere lehine çalışmaya karar vermişlerdir. Bu kararı şua bâta tebliğ etmek üzere Mısır'da 'Medrese et-Talim el-İrşad' talebesinden Şamlı Abdurrahman Asım ile Şeyh Muhammed El-Kabaklı Suriye'ye geldiler. Hatırımda kaldığına göre bu iki şıkkı Devlet-i Aliyye'nin muharebe-i umumiyyeye iştirakinden üç hafta evvel gelmişlerdi. Şeyh Muhammed El-Kabaklı hemen avdet etmiştir. Esbâb-ı avdetini bilmiyorum. Diğer Beyrut'tan Trablusşam'a gidip Şeyh Reşid Rıza'nın biraderi ile görüşmüştür. Sonra Trablusşam'dan, Hums'a, Hums'tan Hama'ya gitti ve serian evvela Beyrut'a sonra Mısır'a döndü. Bu iki adam El-Lâ Merkeziye Cemiyetinin bütün Arap memleketlerine hatta İbnissuud'a Fransa değil, İngiltere nam-ı hesabına kıyam için heyetler gönderdiğini haber vermişlerdir. Bundan sonra En-Nüzhet ül-Lübniye ile El-Lâ Merkeziye arasındaki münasebâtın ne renk aldığını bilmiyorum. Müslüman azayı İngiltere lehine imâle edenler arasında El-Mukattam gazetesini sahiplerinin dahi büyük mevkileri vardır. Çünkü İngiltere hükümeti bu gazete sahiplerine El-Ahram gazetesinin Fransa'dan aldığı tahsisatın birkaç mislini vermektedir.³²⁷

Fransızlar da Arap bölgelerinde yoğun propaganda faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Eğitimini bir Fransız okulunda yapmış olan Beyrutlu Abdülğani El-Arisi İzahat'ta yer alan itiraflarında, Lübnan'daki Fransız propagandasına ve kurulan misyoner okulları ile hastanelerinin halk üzerindeki etkilerine değinmektedir:

³²⁷ İzahat, s.95.

Beyrutlulardan vatan muhabbetini silen avâmilden biri de Beyrut'taki mekteplerden Yesuiye mektebidir. Yesuiye mektebini idare edenler Fransa'dan matrûd ve bir daha avdetleri memnû papazlardır. Fransa hükümeti bu müesseseye daima edebi ve mali muavenetler yapar. Muallimlerin başlıca vazifeleri talebenin efkârını devlet aleyhinde teşmimdir. Diyebilirim ki bu mektepten çıkmışlar arasında Devlet-i Aliyye'ye meyilli pek az insan vardır. Size bir tarih mualliminin hikâyesini anlatayım:

Tarih muallimi ders verirken Devlet-i Aliyye ile Yunanistan arasındaki Mora Muharebesi bahsine geçti, Osmanlı ve Mısır filolarının bastırılmasını naklettikten sonra talebeye bu vakayı alkışlamalarını emretmiş ve üç defa alkışlarla tekrar ettirmiş.

Bu vaka Beyrutlularca malumdur. İfsadat yalnız mekteplerde değil hariçte de kuvvetle yapılıyordu. Hariçteki mesainin en mühimini hastahaneler idare ederler. Çünkü Beyrut'ta İslamların kısm-ı azamını bu hastahanelere müracaat ederler. Ve her müracaatta şu nakaratı dinlerler: İşte size Fransa'nın merhameti: Bütün hastahaneler sizin için açılmıştır. Size acıyan, sizi seven, size hayır isteyen Fransa'dır.³²⁸

Fransa'nın İstanbul Sefareti'nde hazırlanan bir mektupta, Fransız hükümetinin henüz Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarındaki sorunlarıyla uğraşırken, bir de Arap bölgelerindeki problemlere dahil olmasının tehlikeli olacağı ve müttefikleriyle ilişkilerini bozacağı belirtilmektedir:

....Suriyeli Müslüman ve Hıristiyanların bizim hayırhahlığımıza itimad edebileceklerini bilmeleri haiz-i ehemmiyettir. Fakat fevkalade itimad etmelisiniz ki kendilerine karşı gösterdiğiniz alakadarlık onları bir ihtiyatsızlıkta bulunmaya teşvik etmesin. Düvel-i muazzamanın Avrupa-yı Türkî'ye müteallik mesailin tesviyesi için bu derece büyük müşkilat içinde buldukları sırada Asya-yı Türkî meselesinin dahi mevzu-i bahs olması muvafık değildir. Binaenaleyh size müracaat eden Müslüman ve Arap mütehayyızanı ile fevkalade samimi bir temas muhafaza etmekle beraber Suriyelilerin işbu Asya-yı Türkî meselesinin küşadına sebebiyet verecek bir teşebbüste bulunmalarına mâni olmaklığınız lazımdır. Zira böyle bir vaka bizim hükümetimizin ve müttefiklerimizin siyasetini hükümetimizin arzusu ve müttefiklerimizin rızası olmaksızın yeni bir mecraya sevk edebilir. Eğer hadisat bazı mühim ricâlin sizin konsoloshanenize iltica etmelerini icap ettirir ise onları kabul ediniz. Ve eğer

³²⁸ İzahat, s.103-104.

memurîn-i hükümet talep ederlerse onları teslimden imtina ediniz ve keyfiyeti sefarete bildirdiğinizi cevap veriniz.³²⁹

Fransız Sefiri Bompard'ın 1914'te Şam Konsolosluğu'na gönderdiği bir başka evrak da Fransızların genel seferberlik sırasında daha etkin propaganda yapabilmek için bir gazete çıkarma teşebbüsünde bulduklarını ortaya koymaktadır: "... Şam'da bir Arap gazetesi neşrettirebilir misiniz? Bu gazete için hemen bir müdir-i mesul ile bir idare memuru bulabilir misiniz? Tahsisat-ı lazime ne mikdar olacak?"³³⁰

Fransa'nın Şam Konsolosluğu'ndan İstanbul'daki sefarete gönderilen cevabi mektupta ise Osmanlı Ortadoğusu'ndaki İngiltere-Fransa çekişmesine dikkat çekilmekte ve Fransızların kurmak istedikleri gazetenin hemen kapatılabileceği belirtilip bunun yerine risaleler bastırılıp halka dağıtılması önerilmektedir:

...Hedef hususiyle İngiltere'dir. Daha geçenlerde isimsiz olarak intişar eden bir sıra risalenin mevzuu İngiltere idi. 24 Teşrinievvel tarihli telgrafınız üzerine müteadid defa gördüğüm İngiliz konsoloslu, Zahle'de hafiyen tab ettireceği risalelerle bunlara mukabele etmek istediğini söyledi.

Islahat cereyanı esnasında burada pek avamlaşmış olan İngiltere'nin duçar-ı hücum olmasına taacüb edilmez. Bu hilafet-i Arabiye temayülünden istifade için İngiltere tarafından icra olunan fazla tazyikin tesiridir. Bu esnada Türkler bazı propagandacılar satın alarak Şark'ta pek ehemmiyetli olan "İttihad-ı İslam" gazeteciliğine icrâ-yı faaliyet ettiriyorlar.

Doğrudan doğruya bize karşı vaki olacak hücumlara karşı kendimizi müdafaa hususunda zat-ı âlinize yakından cevap vereceğim. 21 Teşrinievvel tarihli telgrafta bahsolunan Arap gazetesine gelince bu gazete hemen kapatılmaması için bizi gayet muhterizâne müdafaa edebilecek (böyle olması müreccahtır) risaleler tab ettirip gizlice tevzi ettirmek çaresine de müracaat fikrime göre pek muvafıktır. Şayet bu risale usulünü muvafık görür iseniz mesarif için şehri 150 ila 200 frank tahsisatın kabulünü zat-ı âlinizden rica ederim.³³¹

³²⁹ İzahat, s.105.

³³⁰ İzahat, s.108.

³³¹ İzahat, s.108-109.

Şam Konsolosluğu'ndan İstanbul'daki Fransız Sefareti'ne gönderilen 13 Şubat 1913 tarihli resmi bir mektupta, İngiltere'nin bölgedeki politik faaliyetlerine ve İttihatçıların, bu çalışmalara karşı aldıkları önlemlere değinilmektedir. Ayrıca İngilizlerin bu tür çalışmaları Fransızları kaygılandırmıştır:

Fransız sefiri Mösyö Bompard cenaplarına

Sabık Basra mebusu Seyyid Talib'in Şeyh ül-Mübarek ile birleşerek isyan bayrağını çektiği, Irak ve Kuveyt havalisini İngiliz himayesi altına koydukları hakkında bütün Suriye'de on beş gündür beri bir şayia deveran etmektedir. Türkiye'nin Avrupa'da batmak üzere bulunduğu esnada Asya'da da duçar-ı hücum olduğunu gören Arap İmparatorluğu taraftarları daha şimdiden rüyalarının kuvveden fiile çıkacağını tasavvur ediyorlar. Seyyid Talib hakkındaki bu havadisi Mısır ile Irak arasında deve ticareti yapan ve senenin bu aylarında buraya gelen tüccarların getirdiklerini zannedirim. Şunu da zat-ı âlinize arz ile kesb-i şeref ederim ki, bu dumanın altındaki ateşin -şayet var ise- pek ufak olduğuna kaniim. Hükümetin buradan Basra'ya asker ve top gönderdiği hakkındaki Emir Tahir de dahil olduğu halde bir takım eşhas tarafından işaa edilen havadis de yanlıştır. Öyle düşünüyorum ki, İngiliz himayesi altında yeniden teşekkül edecek Harunürreşid İmparatorluğunu Arapların gözüne parlak göstermek için İngilizler ve Mısırlılar tarafından tertip edilmiş bir manevra karşısında bulunuyoruz.

İttihat ve Terakki kabinesi entrikalara karşı bîhareket kalmadı: Arabistan'ı, Irak'ı ve Acem Körfezi'nin mütebâki kalan sevâhilini de elde ederek Mısır ile Hindistan'ı yekdiğerine birleştirmek için sarf-ı mesai eden eşhasın bir uzvu olan Mukattam'ın Suriye'ye duhulünü men' etti. Bütün bu şayialar tekzip olundu. Beyrut'ta münteşir İttihad-ı Osmanî gazetesinin dünkü nüshasında tesadüf olunan bir parça: "Memleketine avdet üzere Port Said'de gemi beklemekte olan Reşid Recep Efendi'ye mahdumu Seyyid Talib'in istiklal bayrağını çektiği hakkındaki havadisleri doğru olup olmadığı Müeyyed tarafından sorulmuş ve mahdumuyla teati ettikleri telgrafların mealine nazaran bu şayiaların katiyen yanlış olduğu tebeyyün etmiştir."³³²

Fransa'nın Tunus Maslahatgüzarlığı tarafından Paris'e gönderilen aşağıdaki belge "Şarkta İngiliz Siyaseti" başlığını taşımaktadır. Daha sonra Fransız Dışişleri Bakanlığı'nca bir örneği Şam Fransız konsolosluğuna gönderilen bu notta, İngiltere'nin Ortadoğu'daki çalışmaları hakkında bilgiler verilmektedir:

³³² İzahat, s.110.

İstanbul, Beyrut ve Medine’de ikamet etmekte olan yerli Tunuslulardan Tunus hükümetine gönderilen mektuplarda İngiltere hükümetini temsil eden bazı eşhasın Medine’de ve Mekke’de eşraf ve rüesâ-yı din ile temas ederek kabile-i İslam ile İngiltere arasında bir münasebet-i dostâne teminine sarf-ı mesai ettikleri bildiriliyor. Bu mektupların Beyrut’tan gelenlerinden Britanya hükümeti memurlarının Şam, İzmir ve Beyrut’ta İngiliz nüfuzunu muzaffer etmek için pek çok uğraştıkları anlaşılıyor ve İngiliz parlamentosuna mensup bazı azaların memleket ve ahaliyi tedkik etmek üzere gelecek yaz ortasına doğru Asya’ya gelmelerine intizar olunabilir. Bu politikacıların tavsiyesi üzerinedir ki maksadı hilafet-i Arabiye’yi ihya olan Müslüman ve Hıristiyanlardan mürekkep cem’iyet vücuda getirilmiş olacak. İngiliz matbuat ve diplomatları tarafından teşvik olunan bu cemiyet, projelerinin tatbikini tesri için yakında bir Arap kongresi içtima ettirmeye karar vermiş imiş. Velhasıl, Londra’da bu maksada hadim bir Arap gazetesi intişar edecek imiş.³³³

Osmanlı Devleti’nde Arapçı etkinlikler doğrudan doğruya siyasi memurlar, bölgedeki okullar ve diğer araçlarla yapılmıştır. Bu faaliyetler bölgedeki konsoloslar kadar Fransız yanlısı insanlar ve özellikle E.M.C. ile birlikte çalışan El-Cemiyet’ül-Lübnaniye eliyle yürütülmüştür. Ayrıca Fransız ve İngiliz hükümetleri her biri farklı amaçlar peşinde koşan belli kişileri elde ederek, bölgede etkili olmaya çalışmışlardır. Bu kişilerden beklenen, gelecekte Suriye’de çıkartılacak olan ihtilalin esaslarını hazırlamalarıydı. Bu bağlamda E.M.C. üyeleri Hakkı el-Azm, Şefik el-Müeyyed, Abdülhamid Ez-Zehravi ve yandaşları kendi amaçlarıyla halkı aldatacaklar ve “bu isyan çıktıktan sonra görevini bitirmiş insanlar saadetiyle İngiltere veya Fransa’nın kucağına atılacaklardı”.³³⁴

İzahat’a göre İngiltere ve Fransa hükümetlerinin yaptıkları yıkıcı çalışmalardan öte asıl önemli olan bu etkinliklerin “dahildeki düşmanlar vasıtasıyla” yapılmasıydı.³³⁵ Cemiyetin etkili isimlerinden Şefik El-Müeyyed, yabancı konsolosluklar nezdinde yaptığı girişimlerle Suriye konusundaki hedeflerini ortaya koymuştur. El-Müeyyed, İstanbul’daki Fransız konsolosuna gitmiş ve kendi hedeflerini gerçekleştirmek için Fransa Hükümeti

³³³ İzahat, s.111-112.

³³⁴ İzahat, s.113.

³³⁵ İzahat, s.102.

nezdinde dış destek sağlamaya çalışmıştır. Bu görüşmeler konsolosluk raporunda yer almıştır:

Eski Şam mebusu [...] Şefik Bey El-Müeyyed'in ziyaretini kabul ettim. Türkiye'nin Rumeli'ndeki idbârı münasebetiyle meydana gelen Suriye meselesine dair benimle görüşmeye geliyordu.... Evvel-i emirde birçok ihâmlarla zât-ı âlileri [Hariciye Nazırı] tarafından Türkiye'deki Hıristiyanlara dair vaki olan beyanâtın mâna ve şümûlünü sual etti. İstikbalde Fransa hükümetinin ihtimam ve şefkatinin yalnız Hıristiyanlara mı münhasır kalacağını ve Fransa'ya ikinci bir vatan nazarıyla bakmak âdetinde bulunan Suriye ahali-i İslamiyesine de şâmil bulunup bulunmadığını anlamak istiyordu.... Şefik El-Müeyyed ruh-i meseleye girerek bana Suriye'nin usul-i idaresince tatbik olunacak ıslâhâtın ve adem-i merkezietten ve üç Suriye vilayetinin bir eyalete kalbinden, Türklerin hidemât-ı umumiyeye adem-i kabullerinden bahsetti ve hükümet-i Osmaniye'nin bu projelerin cümlesine muhalif olduğunu ve adem-i muvaffakiyet için kuvvet sevkinden çekinmeyeceğini bildirerek benden açıktan açığa Suriye'nin Osmanlı boyunduruğu altında tutulması için kuvvet sevk olunduğu takdirde yollarını seddetmek üzere Fransa hükümetinin Halep'e bir kolordu göndermeye âmâde bulunup bulunmadığını sual etti..... Kendisine ihtiyat ile aynı zamanda metânnet tavsiyesinde bulundum ve beni hüsn-i itikad ile veya aksi fikirle çekmek istediği yakıcı sahada kendisini takipten ictinâb ettim. Şefik El-Müeyyed Bey aynı günde Mısır'a gitti. Hiç şüphesiz ki orada da İngiliz hükümetine bana karşı bulunduğu beyânâtın aynını tekrar edecek ve onlardan alacağı cevabı benimki ile mukayese edilecektir. Onlarında müstakim olmalarını temenni ederim....³³⁶

Fransa'nın İstanbul büyükelçisi Bompard, 1913'te Şam Fransız konsolosuna yazdığı bu mektupta, Şefik El-Müeyyed ile yaptığı görüşmede kendisine Arapların çıkarlarının Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmakta olduğunu söylediğini bildirmiştir:

Sabık Şam mebusu Şefik El-Müeyyed Bey Kahire'ye hareketinden evvel dün beni görmeye geldi. Mumailiyh Kahire'den sonra Beyrut'a ve oradan da Şam'a gidecektir. Suriye için bir ıslâhât projesi ihzarını deruhde etmiş olan komitenin ef'âlini Fransa Sefareti'nin kemâl-i samimiyet ve teveccüh ile takip edeceği hakkında kendisini temin ettim. Fakat kendi memleketinin menfaati Türkiye İmparatorluğu'na merbut kalmakta olduğunu kendisine anlatmak hususunda itina ettim. Vatandaşlarının istigalâtına esas olan mesail hakkında sizinle

³³⁶ İzahat, s.48-49.

kemâl-i itimad ile müdâvele-i efkâr edebileceğini kendisine söyledim. Eğer Suriye Müslümanlarının dahi Hıristiyanlar derecesinde tarafımızdan teşvikât görebilecekleri kanaatini bu mükâlememizle kendisinde hasıl edebilmiş isem bahtiyar olurum.³³⁷

Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Şam Konsolosu'na gönderilen 25 Mart 1913 tarihli bu resmi yazıda ise E.M.C.'nin Kahire'de yaptığı toplantıdan çıkan kararlara değinilmektir:

Fransa'nın Kahire politika memuru Mösyö De France'den 22 Mart tarihiyle alınan telgrafnamede Hıristiyan ve İslam Suriyelilerden mürekkeb Adem-i Merkezîyet İdare Komitesi'nin Kahire'de mühim bir içtimâi vuku bulduğu bildiriliyor. Beyrut Fransız Ceneral Konsolatosu tercümanı Mösyö Tony dahi Suriye'de Adem-i Merkezîyet Komitesi'nin delegesi sıfatıyla bu içtimâda hazır bulunuyor idi. Mumaileyh netice-i müzakerâtı Mösyö De France'a iblâğ eyledi. Müslüman azalar da dahil olduğu halde komitenin bütün azaları Suriye meselesinin en ziyade şayân-ı arzu olan tarz-ı hallinin şekl-i âtiden ibâret olduğunu kabul etmekte müttefik kalmışlardır: Suriye'yi ahâlinin kemâl-i hürriyet ile intihab edeceği Müslüman bir prens tarafından idare olunur muhtar bir prenslik haline kalbetmek ve bu prensliği Fransa'nın himayesi altına vaz eylemek....³³⁸

Okulları, kiliseleri, ruhbân heyetleriyle Suriye'yi küçük kasabalarına kadar kaplayan Fransa'nın sadece insani amaçlarla hareket ettiğini söylemek safdilliktir. Osmanlı Devleti'nin Şam'da Fransız Konsolosluğu'ndan ele geçirdiği evraklar, Suriye'deki Arap bağımsızlık hareketlerinin büyük ölçüde Fransızlar tarafından teşvik edildiğini ve mali yardımlarla desteklendiğini kanıtlamaktadır.³³⁹

İzahat'a göre Fransa'nın elinden alınan vesikaları görünceye kadar Fransızların, Suriye ve Filistin'in içişleriyle bu derece uğraştıkları iddia edilemezdi. Fakat ele geçen vesikalar Fransa'nın bölgedeki çalışmalarını, Arap milliyetçilerinin ve partilerinin Fransa

³³⁷ İzahat, s.50.

³³⁸ İzahat, s.51.

³³⁹ Umar, *a.g.e.*, s.80.

tarafından ne kadar benimsenmiş olduğunu kanıtlamaktadır.³⁴⁰ Aynı zamanda Cemal Paşa tarafından yayınlanan bu belgeler, E.M.C.'nin Fransa Hükümeti ile olan siyasi diyalogunu da ortaya koymaktadır.

III.6. Paris Arap Kongresi ve El-Lâ Merkeziye

Arapların II. Meşrutiyet dönemindeki siyasi etkinliklerinden biri de 1913'te Paris'te düzenledikleri Arap Kongresi'dir. Arap milliyetçileri, Beyrut'ta hükümetin yasaklamasına rağmen bir Arap Genel Kongresi yapmak niyetindeydiler. Ancak bu kongrenin hükümet tarafından engelleneceğini anlayan Araplar, Fransa hükümetinin izni ve hatta özel davetiyle Arap Genel Kongresi'ni Paris'te yapmaya karar verdiler.³⁴¹

Bu kongrenin toplanmasında, Arap bağımsızlığı için mücadele eden cemiyetlerin tek başlarına hedeflerine ulaşamayacaklarını anlamaları ve çalışmalarını birleştirme istekleri etkili olmuştur.³⁴² Falih Rıfki Atay'a göre Paris Arap Kongresi, Balkan Savaşları döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun artık dağılacağına inanarak, Suriye için yeni bir talih arayanlar tarafından yapılmıştı.³⁴³

III.6.1. Kongrenin Hazırlık Çalışmaları

E.M.C. ve birlikte mücadele ettiği Arap milliyetçileri sadece Osmanlı ülkesinde değil İmparatorluk toprakları dışında da etkinliklerde bulunmuşlardır. Paris'te "El-Cemiyet üt-Tenşit üt-Talebet ül-Müslimîn el-Arab fi Avrupa" adlı bir cemiyetin kurulması buna örnektir. Bu oluşum, Suriye, Mısır, Tunus, Fas ve diğer bölgelerden Paris'e gelen Arap öğrencileri toparlayarak Arap istiklali mücadelesine katmak amacındaydı. Aynı zamanda

³⁴⁰ İzahat, s.103.

³⁴¹ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.62.

³⁴² Umar, *a.g.e.*, s.188.

³⁴³ Falih Rıfki Atay, *Zeytindağı*, İstanbul, 1981, s.44.

örgencilere memleketlerinden uzakta sürdürdükleri yaşamlarında kolaylık göstermeyi amaçlayan bu cemiyet, Osmanlı Sefareti'nin kontrolünde, Osmanlı gençlerini biraraya getirmek için kurulan “Uhuuvet-i İslamiye Kulübü”ne kimsenin katılmamasına neden olmuştu.³⁴⁴

Paris'te kurulan bu cemiyete mensup Tevfik Efendi En-Natur, Avni Efendi Abdülhâdi, Muhammed Efendi El-Mahmasani ve diğer Arap milliyetçileri, gizli bir cemiyet dahi oluşturmuşlardı. Aralarında Abdülgani El-Arisi'nin de bulunduğu bu kişiler, Arap gençlerini yemin ettirerek aralarına alıyorlardı. Yalnız Avrupa'da değil, İstanbul ve Suriye'de de taraftar toplamaya çalışan bu cemiyete Refik Rızk Sellüm, Yusuf Muhayyer Süleyman ile Şükrü El-Aseli de katılmıştı.³⁴⁵ Refik Rızk Sellüm'ün İzahat'taki itirafı, hem sözkonusu cemiyetin varlığını hem de onun bu oluşuma nasıl katıldığını ortaya koymaktadır:

Tevfik En-Natur [...] birgün beni bir تنها köşeye çekerek dedi ki: Biz Paris'te bir cemiyet-i hafiye teşkil ettik. Bu cemiyetin müessisleri benimle beraber Muhammed El-Mahmasani, Avni Abdülhadi, Tevfik Faid, Abdülgani El-Arisi'dir. Her millet kendi hukuk ve istiklalini münevver gençleri sayesinde kazanır. Binaenaleyh biz Avrupa'da tahsil gören gençler diğer münevver gençlerle beraber bu gayeyi kazanacağız. Sen bizimle beraber ol. Ben de kabul ettim ve girdim.³⁴⁶

Beyrut Islah Cemiyeti'nin reform talepleri İttihat ve Terakki hükümeti tarafından dikkate alınmayınca, Paris'teki Arap gençlerinin ileri gelenleri, bir kongre düzenleyerek seslerini duyurmaya karar vermişlerdi.³⁴⁷ Bu dönemde Paris'teki Suriyelilerin sayısı üç yüz kadardı ve bunlar bilim, iktisat ve ticaretle uğraşıyorlardı. Bu

³⁴⁴ İzahat, s.44-45.

³⁴⁵ İzahat, s.45.

³⁴⁶ İzahat, s.45.

³⁴⁷ Kılınçkaya, *a.g.e.*, s.69.

Arap grubu, Paris'te toplantılar düzenleyerek adem-i merkezîyet yolunda yapılacak ıslahatlar için çalışmaktaydı. Ayrıca Fransa'da ve diğer ülkelerde bulunan Araplarla, Arap ülkelerinin temsil edildiği bir kongre toplamak amacındaydılar.³⁴⁸ Toplantının hazırlıklarını Abdülgani El-Arisi, Avni Abdülhadi, Cemil Merdum, Muhammed El-Mahmasani, Nadre El-Matran, Şükrü Ganem, Şarl Dabas ve Cemil El-Ma'luf'tan oluşan bir komite üstlenmiştir.³⁴⁹

Bütün Arap cemiyetleri ve partilerinin katılımıyla toplanan bu kongreyi El-Fatat Cemiyeti organize etmiştir. Ancak bu cemiyet gizli bir kuruluş olduğu için, kongreyi kendi ismiyle değil, Avrupa da yaşayan Arap göçmenler adına düzenlemiştir. Diğer cemiyetlere ve kişilere yapılan çağrıda, El-Fatat Cemiyeti yerine bu kişilerin adları kullanılmıştır.³⁵⁰ Aynı'ye göre Paris'teki Araplarca kurulan "El-Cemiyet üt-Tenşit üt-Talebet ül-Müslimîn el-Arab fi Avrupa" adlı cemiyet, Paris Arap Kongresi'nin organizasyonunu sağlayan örgüttür. Arapların bağımsızlığı için çalışan bu cemiyet, Paris Kongresi için üye gönderilmesini Osmanlı Ortadoğusu'ndaki Arap örgütlerinden istemiştir.³⁵¹

El-Fatat Cemiyeti, 4 Nisan 1913'te Kahire'deki E.M.C.'ne gönderdiği bir yazıda Paris'te bir toplantı düzenleyeceklerini, adem-i merkezîyetçilerin de bu kongreye katılmalarını, aynı zamanda kongrenin başkanı olarak bir üyelerini seçmelerini istemiştir.³⁵² E.M.C., bu teklifi kendi içinde görüşmüş ve 14 Nisan 1913'te kongre tertip komitesine olumlu cevap vermiştir. İki cemiyetin ittifakı ile kongre düşüncesi daha da güç kazanmış ve hazırlıklara başlanmıştır. Paris'te tertip komitesi hemen bir davetname

³⁴⁸ Umar, *a.g.e.*, s.189.

³⁴⁹ İzahat, s.47; Zeine, *a.g.e.*, s.93, dipnot 54; Kılınçkaya, *a.g.e.*, s.69; Kurşun, *a.g.e.*, s.133, dipnot 206.

³⁵⁰ Kurşun, *a.g.e.*, s.132-133.

³⁵¹ Aynı, *a.g.e.*, s.255.

³⁵² Kurşun, *a.g.e.*, s.133.

hazırlayarak bütün Arap cemiyetlerini ve ileri gelenlerini kongreye davet etmiştir.³⁵³ Aynı çağrıda kongrede ele alınacak konular da sıralanmıştı:

- 1-Vatanın varlığını sürdürmek ve işgale direnme
- 2-Osmanlı Devleti içinde Arapların hukuku
- 3-Adem-i merkeziyet esası üzerine ıslahat gerekliliği
- 4-Suriye'den ve Suriye'ye göç³⁵⁴

Arapların Paris Kongresi, genel olarak El-Cemiyet'ül-Lübniye'nin, Beyrut'taki ıslahatçıların ve Mısır'daki E.M.C.'nin gönderdiği delegelerin katılımıyla toplanmıştır.³⁵⁵ Kongreye katılanlar şunlardır:

- Kahire'deki E.M.C. adına Abdülhamid Ez-Zehravî ve İskender Ammun.
- Beyrut Islah Cemiyeti adına Selim Ali Selâm, Ahmet Muhtar Beyhum, Halil Zeine, Şeyh Ahmet Tabbara, Dr. Eyüp Sabit.
- Irak'tan Tevfik El-Süveydî, Süleyman Anbar.
- Baalbek'ten Muhammed Haydar ve İbrahim Haydar.
- İstanbul'dan El-Müntediü'l-Edebî adına başkanı Abdülkerim El-Halil.
- Amerika'daki Suriyeli göçmenlerden Necib Deyyab, Naum Merkezeli ve İlyas Maksud.
- Meksika'daki Suriyeli göçmenlerden Abbas Bicani.
- Paris'teki Arap göçmenlerden Şükrü Ganem, Abdülgani El-Arısı, Nadre Matran, Avni Abdülhadi, Şarl Debas, Hayrullah Hayrullah, Cemil Merdam, Muhammed El-Mahmasani.

³⁵³ “Evlad-ı Arabı Davet” başlığını taşıyan davetnamenin tam metni için bkz.: İzahat, s.45-47; çeviriyazısı için bkz.: Ek 4.

³⁵⁴ İzahat, s.46-47; Kurşun, *a.g.e.*, s.133; Umar, *a.g.e.*, s.189; M. Derviş Kılınçkaya, *Arap Milliyetçiliği ve Milli Mücadele'de Türkiye-Suriye İlişkileri*, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1992, s.73-74.

³⁵⁵ Aynı, *a.g.e.*, s.255.

-Toplantıda bulunan Arap emirleri Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, Abdülaziz Es-Suud, Emir İbni Reşid'in kardeşi Zahil el-Suhban, Şeyh Cabir Bey, Şeyh Casip Han, Üceymi Bey Saadun'un kardeşi Hamid Bey Saadun.³⁵⁶

Kongre, 18 Haziran 1913'te Paris'te St. Germain Caddesi üzerindeki Coğrafya Enstitüsü salonunda Abdülhamid Ez-Zehravî başkanlığında toplanmıştır. Onbiri Hıristiyan ve diğerleri Müslüman olmak üzere yirmibeş delegenin katılımıyla toplanan bu kongre altı gün sürmüştür. Kongreye yaklaşık iki yüz dinleyici gelmiş, son gün ise kapılar herkese açılarak kalabalık bir dinleyici önünde genel bir oturum yapılmıştır.³⁵⁷

Bu dönemde kongrenin Paris'te toplanması çok tartışılmış ve yoğun eleştiriler almıştır. Fransa'da kongre başkanı Abdülhamid Ez-Zehravi, gazetecilerin bu yöndeki bir sorusuna şu cevabı vermiştir:

...Beyrut'ta meydana gelen son hadiseler, Suriye'de yapılacak herhangi bir kongrenin ne derece hür bir ortamda gerçekleşeceğini bize göstermiştir. Diğer taraftan, günden güne Osmanlı ülkesinde menfaatleri çoğalan Avrupa'nın bizlerin temayüllerine vakıf olmasını istedik. Hülasa bu temaslar sayesinde hakkımızdaki yanlış anlaşılmaları izale eder. Doğu ile Batı birbirini daha samimi surette anlamış olur...³⁵⁸

Kurşun'a göre kongrenin Paris'te yapılmasında, Arapların Jön Türkleri taklit etmeleri etkili olmuştur. Çünkü Jön Türkler de II. Meşrutiyet'ten önce Paris'te kongreler düzenlemişlerdi. Başka bir sebep de Fransa'nın Arap faaliyetlerini destekleyerek bu hareketi kendi lehine geliştirip, diğer devletlerin çıkarlarına uygun olmasını engellemek

³⁵⁶ Umar, *a.g.e.*, s.190-191; Kurşun, *a.g.e.*, s.134; Zeine, *a.g.e.*, s.93, dipnot 54.

³⁵⁷ Kurşun, *a.g.e.*, s.134.

³⁵⁸ Umar, *a.g.e.*, s.191. Abdülhamid Ez-Zehravi'nin "Union" gazetesi muhabirine Paris Kongresi ve Araplık davası konusunda verdiği mülakat için bkz.: Hüseyin Kazım Kadri, *II. Meşrutiyetin Perde Arkası ve Makedonya, Arnavutluk, Ermenistan ile Suriye'nin Elden Çıkışı, Türkiye'nin Çöküşü*, Hazırlayan: Yılmaz Daşcıoğlu, İstanbul, 1992, s.182-183.

istememesiydi. Dolayısıyla böyle bir kongre teklifinin Fransa'dan gelmiş olma ihtimali yüksektir.³⁵⁹

III.6.2. Kongrenin Toplanması ve Sonuçları

Arap Kongresinde, delege konuşmalarında ve tüm müzakerelerde, adem-i merkeziyet temelinde yapılacak reform ihtiyacı vurgulanmıştır. Kongrede Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmayla ilgili bir tartışma yada talep sözkonusu olmamıştır.³⁶⁰ Ayrıca kongre, sadece Osmanlı Araplarından sorumlu olmuştur: Paris'te yaşayan Mısırlı Said Kamil, kongreye gözlemci olarak katılmış ve tartışmaya bir Mısırlı olarak katkıda bulunmak isteğini belirtince, oturum başkanı Abdülhamid Ez-Zehravi bu isteği reddetmiştir. Oturum başkanı Ez-Zehravi, daha sonra Paris'te yayınlanan 'Le Temps' gazetesindeki röportajında "Kongrede temsil edilen Arap milliyetçi hareketi kendisinin sırf Osmanlı Araplarından sorumlu olduğunu deklare etmiştir ve İmparatorluk dışındaki Arap bölgeleriyle ilgilenmemektedir" diyerek konuya açıklık getirmiştir.³⁶¹

İlk olarak kongre başkanı Abdülhamid Ez-Zehravi konuşmuş ve Arap-Türk kardeşliğine vurgu yapmıştır. Zehravi, Avrupa'nın bu işteki rolü hakkında ise şöyle demiştir: "Avrupa'nın doğu ülkelerinde emelleri vardır. Bu bize onlardan hürriyet gibi şeyleri almaya engel değildir. Asıl bela kötü idare ve bozulmuş siyasettir."³⁶²

Paris'teki Arap Kongresi'nin ulusal bir toplantı olduğunu ve dinsel bir temeli olmadığını Ez-Zehravi vurgulamaktadır: "Kongrenin dini bir karakteri yoktur... bu yüzden Hıristiyanlar ve dahi Müslümanlar iştirak ediyorlar." E.M.C. üyesi Ez-Zehravi'nin

³⁵⁹ Kurşun, *a.g.e.*, s.135.

³⁶⁰ Zeine, *a.g.e.*, s.93.

³⁶¹ Tibi, *a.g.e.*, s.150-151.

³⁶² Umar, *a.g.e.*, s.191.

milliyetçi siyasal duruşunu kongredeki “Dinî bağ herhangi bir siyasî birlik oluşturma çabasında her zaman yetersiz kalmıştır” sözleri kanıtlamaktadır.³⁶³

Paris’te cemiyeti temsilen bulunan E.M.C. Başkan Vekili İskender Ammun, kongrede adem-i merkezîyet anlayışının önemini ve siyasal taleplerini şu sözlerle özetlemiştir:

Arap ümmeti (ulus) kendini Osmanlı İmparatorluğu’ndan koparmak istemiyor... Tüm arzuladığı halihazırdaki hükümet biçimini bu imparatorluğu oluşturan tüm unsurların ihtiyaçlarıyla daha uyumlu olan bir başkasıyla herhangi bir vilayetin sakinlerinin kendi iç işlerinin idaresinde son sözü söylemelerine imkan verecek şekilde makul bir biçimde değiştirmektir... Biz bir Osmanlı Hükümeti istiyoruz, ne Türk, ne de Arap. Tüm Osmanlıların eşit hak ve yükümlülüklerle sahip olduğu bir hükümet istiyoruz, böylelikle, hiçbir taraf yada grup Arap, Türk, Ermeni, Kürt yada Müslüman, Hıristiyan, Musevi, Dürzi olsun ırk ya da dine dayalı nedenlerle herhangi başka bir taraf ya da grubu haklarından mahrum bırakamayacak ya da haklarını gasp edemeyecektir.³⁶⁴

Kongrede Şeyh Ahmed Tabbara da “bizim için her Arapça konuşan Araptır; biz Müslüman ve gayrimüslim arasında ayırım yapmayız” diyerek dinsel temele dayanmayan bir Arap ulusu tanımını yapmaktadır. Hıristiyan katılımcılar da dinsel olmayan bu Arap ulusu tanımını şüphesiz desteklemişlerdir. Ayrıca Tibi’ye göre kongredeki Hıristiyan Arapların büyük çoğunluğu herhangi bir ayrılıkçı isteğe karşıydı. İskender Ammun’un ifadesiyle “Arap ulusunun istediği Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılmak falan değil, sırf mevcut siyasî sistemde değişiklikler olmasıdır. Bu sistem, İmparatorluk içinde tüm ulusların eşit haklara sahip olacağı bir yenisiyle değiştirilmelidir. Bu yeni sistemde öncelikli yasama kaynağı tüm ulusların nisbî olarak temsil edildiği ‘ulus’ olmalı.”³⁶⁵ İskender Ammun’un kongrenin genel gidişatını temsil eden bu sözleri bir terminolojik karışıklık içermektedir.

³⁶³ Tibi, *a.g.e.*, s.151.

³⁶⁴ Zeine, *a.g.e.*, s.93.

³⁶⁵ Tibi, *a.g.e.*, s.151.

Tüm Osmanlı bir “millet” olarak gösterilirken, diğer bir nokta da “Arap Ulusuna” atıfta bulunmaktadır.³⁶⁶

Kongrenin tüm katılımcıları “Arap Ulusu”nun diğer uluslardan farklı bir varlığı olduğu konusunda hemfikirdiler. El-Müfid Gazetesi sahibi ve E.M.C. üyesi Abdülgani El-Arisi’nin bu konuda kongrede yaptığı konuşma çarpıcıdır:

Araplar bir cemaat midir? Cemaatler, eğer Almanlara göre ortak bir dil ve ırksa; İtalyanlara göre, ortak tarih ve adetler ise; Fransızlara göre de, tek bir siyasî irade barındırırlarsa bünyelerinde, bir isme layık olurlar. Bu perspektiflerden her hangi biri ile Araplara bakacak olursak, bahşedilen tüm özellikler onlarda mevcuttur, bu yüzden istisnasız tüm siyasî mütefekkilere göre Araplar bir cemaat, bir halk ve bir ulus olmayı talep edebilirler.³⁶⁷

Kongrede daha sonra Nadre Matran söz alarak Arapların ve özellikle Suriyelilerin vatanlarında dilleriyle bağımsız olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar yaşadıklarını dile getirmiştir. Matran’a göre Osmanlı Devleti, bu tarihten sonra “ayan, eşraf ve yerel hakimlerin” nüfuzlarını azaltmıştır.³⁶⁸ Ayrıca kongre, “Arap Ulusuna” devrim yoluyla bir varlık kazandırmak için mücadeleye hazır olduğunu duyurmuştur. Naum Merkezeli ise konuşmasına “Devrim edebi veya reformist olabilir” diye başlamış fakat sonunda Arapların özgürleşebilmesi için mücadele etmesi gerektiğini söylemiştir: “Kan, ancak son başvurulacak çare mi olmalı, çünkü özgür uluslar siyasî sistemleri kalemlerin mürekkebi ile değil, şehidlerin kanı ile kurmuşlardır.”³⁶⁹

Daha sonra kongre Necib Deyyab, Şeyh Ahmed Tabbare ve Halil Sulaybe’nin Suriye’den ve Suriye’ye göç ile göçmenlerin emniyeti konusunda yaptıkları konuşmalarla sürmüştür. Necib Deyyab’ın konuşmasına Paris’teki Suriyeli göçmenler büyük ilgi

³⁶⁶ Tibi, *a.g.e.*, s.151.

³⁶⁷ Tibi, *a.g.e.*, s.151-152.

³⁶⁸ Umar, *a.g.e.*, s.193.

³⁶⁹ Tibi, *a.g.e.*, s.152.

göstermişlerdir. Deyyab konuşmasında, göçmenlerin özgürlük nimetini öğrendiklerini ve vatanlarına döndüklerinde güvenliklerinin tam olduğunu belirtmiştir.³⁷⁰ Şeyh Ahmed Tabbare de Suriye'den göçün XIX. yüzyılın sonlarında başladığını ve yıldan yıla artarak, özellikle XX. yüzyılın ilk on yılında rekor düzeye ulaştığını söylemiştir. Bu göçmenlerin sayılarının 1913'te yaklaşık 550.000 kişiye ulaştığını ve bunların Kuzey ve Güney Amerika, Avusturya, Filipinler, Avrupa, Mısır ve diğer bölgelere yerleştiklerini belirtmiştir. Tabbare, Suriyelilerin kötü yönetim ve zulümden dolayı "kalplerini vatanlarında bırakarak üzgün bir şekilde" göçtüklerine değinmiştir. Ayrıca Tabbare, Arapların Osmanlı Devleti'nin yaşamasını istediğini, "ancak Osmanlı'nın yaşaması için onun bedeli olmak istemediklerini" dile getirmiştir. Tabbare konuşmasında İstanbul'un adem-i merkezîyet anlayışı doğrultusunda ciddi reformlar yapması gerektiğini de vurgulamıştır.³⁷¹

Kongredeki bir diğer tartışma konusu da devlet yönetimine bazı Arap ileri gelenlerinin atanmasıydı. Kongre delegelerinden Ahmed Muhtar Beyhum, bu tarz görevlendirmelere karşı çıkmıştır: "İstanbul'daki devlet ricali Arap meselesini bazı Arapları belirli vazifelere tayin etmekle sükuna erdireceklerini zannediyorlar. Bizim isteklerimiz ıslahatlar ve Arap hukuki haklarıdır. Bunları kabul ettirmeden hiçbir vazife alınmamalıdır."³⁷²

Paris Arap Kongresi'nde yapılan tartışmalar sonucunda aşağıdaki metin, sonuç bildirgesi olarak açıklanmıştır:

184, Saint-Germain Caddesi, Paris'te toplanan Arap Kongresi 21 Haziran 1913 oturumunda şu kararları aldı:

³⁷⁰ Umar, *a.g.e.*, s.193.

³⁷¹ Umar, *a.g.e.*, s.193-194.

³⁷² Umar, *a.g.e.*, s.193.

- 1-Osmanlı İmparatorluğu'nda radikal ve acil reformların yapılması zorunludur.
- 2-Osmanlı Araplarının, imparatorluğun merkezi yönetimine katılmalarını etkili hale getirerek, siyasi haklarını kullanmalarını temin etmek hayati önem arz eder.
- 3-Suriye ve Arap vilayetlerinin her birinde, kendi ihtiyaç ve yetkilerine uygun düşecek şekilde adem-i merkezîyetçi bir rejim kurmak hayati önem arz eder.
- 4-Beyrut vilayeti, 31 Ocak 1913'te yalnız bu amaçla kurulmuş, genel bir kurul tarafından önerilen; vilayetin genel konseyinin güç uzantıları ile yabancı müsteşarların atanması çifte prensibine dayalı olarak hazırlanmış özel bir projede hak taleplerini ifade etmiştir. Kongre, bu projenin uygulanmasını talep eder.
- 5-Arapça Osmanlı Meclisi tarafından tanınmalı ve Suriye ile Arap memleketlerinde resmi dil addedilmelidir.
- 6-Suriye ve Arap vilayetlerinde askerlik hizmeti, aşırı gereklilik durumları hariç bölgesel olmalıdır.
- 7-Kongre, Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti'nin, Ürdün'ün mali durumunu düzeltmesi için gerekli vesilelere başvurduğunu görmek dileğini belirtir.
- 8-Kongre, Osmanlı Ermenilerinin reformist isteklerine karşı sempatisini ifade eder.
- 9-Bu kararlar Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti'ne bildirilecektir.
- 10-Yine bu kararlar, Osmanlı İmparatorluğu'na olduğu gibi diğer dost Güçlere de bildirilecektir.
- 11-Kongre, Cumhuriyet Hükümeti'ne cömert konukseverliği için en içten teşekkürlerini sunar.

Önceki Kararlara İlaveler:

- 1-Mevcut Kongre'nin aldığı kararlar hakkıyla uygulanmadığı sürece, Arap-Suriyeli reformist komite üyeleri, kendi komitelerinden hızlı ve olağanüstü bir izin çıkması dışında, Osmanlı İmparatorluğu dahilinde herhangi bir görevi kabul etmekten kaçınacaklardır.
- 2-Mevcut kararlar Osmanlı Suriyelilerinin ve Araplarının siyasi programlarını oluşturacaktır. Yasama seçimlerine katılan adaylardan, yukarıda bahsedilen programı önceden savunmamış ve uygulanmasının peşine düşmemiş olanlar desteklenmeyecektir.
- 3-Kongre Arap göçmenlerine yurtseverlikleri ve yardımları için teşekkür eder ve delegeleri aracılığıyla selamlarını iletir.³⁷³

Arap Kongresi kararları 30 Haziran 1913'te Fransız Dışişleri Bakanlığı'na giden kongre başkanı Ez-Zehravî'nin başkanlığındaki bir kurul tarafından Bakana sunulmuştur. Burada kongre heyeti yaptığı konuşmalarda, Fransa'ya olan güvenlerini ve Osmanlı Hükümeti'nin vâdettiği ıslahatların gerçekleştirilmesinde Fransa'nın yardımcı olacağına

³⁷³ Zeine, *a.g.e.*, s.137-138.

ilişkin inancını belirtmiştir. Fransız Dışişleri Bakanı ise kongre kararlarını desteklediklerini, Fransa'nın büyük bir sevinçle Avrupa'da Suriye'nin avukatlığını yapmaya hazır olduğunu belirtmiştir.³⁷⁴ Kongre kurulu aynı gün kongrede alınan kararların bir örneğini Paris'teki Osmanlı Sefareti'ne aşağıdaki ilave yazıyla birlikte sunmuştur: “Arap kongresinin 21 Haziran'da aldığı kararları uygulamak üzere hükümetinize göndermeniz bizi şerefendirir. Ekte kararların bir nüshası sunulmuştur. Osmanlı hükümetinin bunları nazar-ı dikkate almasını dileriz.”³⁷⁵

Paris'teki kongreyi engellemeyi başaramayan İ.T.C., cemiyet sekreteri Mithad Şükrü'yü kongre üyeleriyle görüşmek ve Arap vilayetlerinde önerilen reformlar konusunda bir anlaşmaya varmak üzere Paris'e göndermiştir. Osmanlı Hükümeti, 1913 Temmuzunda Araplarla tüm taleplerini yerine getirmek üzere bir anlaşmaya varıldığını ilan etmiştir. 15 Temmuz 1913'te Al-Mukattam Gazetesi, E.M.C. Başkanı Refik El-Azm'in gönderdiği anlaşma metnini yayınlamıştır. Editöre yazılan mektupta ise Refik El-Azm, Osmanlı Devleti'nde Arapların haklarını ve adem-i merkezîyet temelli reformlara olan ihtiyacı kabul eden anlaşmanın İ.T.C. temsilcisi tarafından Paris'te imzalandığını belirtmiştir.³⁷⁶

Mithat Şükrü, Paris Kongresi'nde Araplarla varılan anlaşmanın esaslarını görüşmek üzere üç kongre temsilcisiyle İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'da iki ay süren çalışmalar sonucunda Arap heyetinin başkanı Abdülkerim El-Halil ile Dahiliye Nazırı arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmanın maddeleri şunlardır:

1-Bütün Arap vilayetlerinde ilk ve orta öğrenim Arapça yapılacaktır. Yükseköğretim ise bölgedeki çoğunluğun dili ile olacaktır. Ancak Türkçe dersleri orta dereceli okullarda zorunlu derslerden olacaktır.

³⁷⁴ Kurşun, *a.g.e.*, s.136-137.

³⁷⁵ Kurşun, *a.g.e.*, s.137.

³⁷⁶ Zeine, *a.g.e.*, s.94.

2-Valiler dışında, Arap vilayetlerindeki bütün memurların müdürleri Arapça bilmek zorundadırlar. Bunların dışındaki memurlar vilayetçe atanacaktır. Kadılar ve adliyedeki üst görevliler de merkezce atanacaktır.

3-Vakıf kurumlarının yönetimi yerel idareye bırakılacak ve gelirleri de bölgeye harcanacaktır.

4-Bayındırlık işleri yerel yönetimlere devredilecektir.

5-Normal zamanlarda askerler, askerlik görevlerini buldukları Arap bölgelerinde yapacaklardır. Yemen, Hicaz ve Asir'e gönderilecek askerler ise, bütün Osmanlı ülkesinden eşit oranda olacaktır.

6-Vilayet Genel Meclisleri'nin kararları her durumda yürürlüğe girecektir.

7-Başlangıçta bakanlıklardan en az üç tanesine Araplar atanacaktır. Ayrıca bakanlıklarda müsteşar ve yardımcı olarak bir kısım Arap'a görev verilecektir. Araplardan iki veya üç kişi Meclis-i Şura'da, Temyiz Mahkemesi'nde, Meşihat Dairesi'nde görevlendirilecektir. Bunun yanısıra bakanlıkların diğer bütün merkezlerinde üç veya dört Arap istihdam edilecektir.

8-Araplardan en az 5 vali ve 10 mutasarrıf atanacaktır. Mülkiye, Adliye ve İlmiye sınıflarına da emsalleri kadar Arap tayin edilecektir.

9-Meclis-i Ayan'a her Arap vilayetinden iki Arap atanacaktır.

10-İhtiyaç görülen dairelerde, yabancı uzmanlar çalıştırılacak ve bunların görev ve yetkileri özel bir kanunla belirlenecektir.

11-Yerel yönetimlere terk edilen idarelerin bütçelerindeki açık, merkezi hükümet tarafından kapatılacak ve kapalı alanların yarısı eğitim giderleri olarak vilayete bırakılacaktır.

12-Arap vilayetlerindeki resmi işler Arapça olarak yapılacak ve buna aşamalı olarak geçilecektir.³⁷⁷

Bu anlaşmanın ardından Dahiliye Nezareti, bütün vilayetlere telgraf göndererek, vakıfların yerel yönetimlere bırakılması, askerlik konusundaki yeni uygulamalar ve eğitimde kullanılacak dilin yeni anlaşma doğrultusunda yapılması gerektiğini ilan etmiştir. Sonrasında 22 Ağustos 1913’de bir irade yayınlanarak bu ittifak kanunlaştırılmıştır. Bu anlaşma, Araplarla Türkler arasında yeni bir dostluk gösterisinin başlamasına neden olmuştur. Yani “II. Meşrutiyet’in ilanında yaşanan balayı dönemi tekrar geri gelmişti”.³⁷⁸

Bu anlaşmanın sonrasında İstanbul’daki Arap delegeleri ile Sultan Reşat ve Osmanlı Hükümeti’nin üst düzey yetkilileri arasında dostluk ve kardeşlik duyguları dile getirilmiştir. Her iki tarafta da Arap-Türk birlik ve kardeşliği üzerine etkili ve cilalı konuşmaların yapıldığı görkemli ziyafetler verilmiştir. 5 Ağustosta 1913’te Şerif Ali Haydar önderliğindeki bir Arap delegasyonu Sadrazam tarafından sarayda kabul edilmiştir. Sadrazam, Araplar ve Türkler arasındaki yanlış anlaşılmaların ortadan kalkmasından duyduğu hoşnutluğu aktarmış ve kabinesinin amacının Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Araplara refah ve mutluluk getirmek olduğunu belirtmiştir. Arap gençliği adına konuşan Abdülkerim El-Halil ise Sadrazam’a vaat ettiği reformlar için teşekkür etmiş ve bunların mümkün olan en kısa zamanda hayata geçmesi için “yalvarmıştır”. Aynı akşam Arap ileri gelenleri, İstanbul’daki Tokatlı Oteli’nde Talat Paşa, Cemal Paşa ve Enver Paşa’nın da katıldığı elli kişilik seçkin bir Türk ve Arap grubuna ziyafet vermişlerdir.³⁷⁹

Bu arada Paris Arap Kongresi, Salim Ali Selam, Şeyh Ahmed Tabbara ve Ahmed Muhtar Beyhum’dan oluşan üç üyesini yakın çalışma yapmak üzere İstanbul’a

³⁷⁷ Umar, *a.g.e.*, s.199-200; Kurşun, *a.g.e.*, s.141-142; Kayalı, *a.g.e.*, s.154; Mansfield, *a.g.e.*, s.35-36; Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s.170-171.

³⁷⁸ Kurşun, *a.g.e.*, s.142.

³⁷⁹ Zeine, *a.g.e.*, s.94-95.

göndermiştir. 23 Ağustos 1913'te kendisine Arapların Osmanlı tahtına bağlılıklarını ifade ettikleri Sultan Reşat tarafından kabul edilmişlerdir. Akşamleyin İ.T.C., Arap Reform delegasyonu ve tüm bakanların da katıldığı Arap ve Türk liderlerine verilen etkileyici bir ziyafete ev sahipliği yapmıştır. Bu ziyafetteki Arap konuşmacılar Abdülkerim El-Halil ve Şeyh Ahmed Tabbara, “Osmanlı İslam alemine” bağlılıklarını, Arap-Türk kardeşliğine olan ihtiyacı ve söz verilen reformların hayata geçirilmesinin aciliyetini vurgulamışlardır.³⁸⁰

Paris Kongresi, Araplar arasındaki “hedef muğlaklığını ve hamlığı” göstermiştir. Kongre taleplerini kabul etme eğilimi gösteren İ.T.C. de bu “hamlığı” gözden kaçırmamıştı. Tibi'ye göre Paris Kongresi, İ.T.C.'nin ustaca yürüttüğü müzakereler sonucu, Araplar açısından yetersiz bir anlaşmayı kabul etmişlerdir.³⁸¹ Kayalı'ya göre Arap Kongresi'nin hükümetle vardığı anlaşma, yabancı müdahalesini adem-i merkezîyetçilik için gerekli gören adem-i merkezîyetçilerle, reformcuların birbirlerinden ayrılmasını sağlamıştır. Bu anlaşmayla Beyrutlu Müslümanların tümü İttihatçı olmamıştır, ancak kongrenin ardından Suriye'deki reform hareketi tavsamıştır.³⁸²

Kurşun'a göre kongrede üç temel düşünce belirmiştir. Birincisi Osmanlı Devleti'nin varlığını koruyabilmesi için adem-i merkezîyetçi bir siyasetin izlenmesi savunulmuştur. İkincisi ise Avrupa'nın desteği ve müdahalesiyle ıslahatlar yapılması gerektiği anlayışıdır. Üçüncü düşünce, Arapların Avrupa'nın da desteğiyle bağımsızlıklarını kazanma isteğidir. Kongre delegeleri arasında bağımsızlık düşüncesi etkili olmasına rağmen, konuşmacılar bu anlayışa dolaylı olarak değinmişler ve sonuç metnine yansıtmamışlardır.³⁸³

---

³⁸⁰ Zeine, *a.g.e.*, s.95.

³⁸¹ Tibi, *a.g.e.*, s.153.

³⁸² Kayalı, *a.g.e.*, s.156.

³⁸³ Kurşun, *a.g.e.*, s.138-139.

Paris Kongresi, Arap cemiyetlerinin ve partilerinin çalışmalarını birleştirmeleri açısından oldukça önemlidir. Aslında Arap grupları arasında hareket birlikteliği sağlayan bu kongrede bir fikir birliği olduğunu söylemek güçtür. Hatta sonuç metninde açıklanan kararlar dahi katılımcıların tamamının görüşlerini yansıtmaktan uzaktır.³⁸⁴

Sonuç olarak Paris Arap Kongresi'nde alınan kararların ve İttihatçılarla Arap milliyetçileri arasındaki uzlaşmanın sonuçlarının görülmesi için yeterli zaman bulunamamıştır. Bu dönemde I. Dünya Savaşı'nın başlaması ülkeyi yepyeni şartların içine sokmuş ve bu tür iç sorunların üzerinde durulmasını engellemiştir.

---

³⁸⁴ Kurşun, *a.g.e.*, s.137.

IV. BÖLÜM: EL-LÂ MERKEZİYE CEMİYETİ'NİN SONU

IV.1. El-Lâ Merkeziye Cemiyeti'nin Kapanışı

E.M.C., Arap bağımsızlık hareketinin giderek yoğunlaştığı I. Dünya Savaşı öncesinde bir dizi iç sorunla karşılaşmıştır. Osmanlı Devleti'nin dağılmasının ve paylaşılmasının yakınlaştığı yolundaki artan beklenti ve değerlendirmeler Arap milliyetçilerini daha aktif ve aynı zamanda daha kırılğan yapmıştır. Gelişmeler Araplar arasında siyasal faaliyeti arttırdığı gibi, rekabeti de doğurmuştur. Yerel çıkarlar zaten hep ön plandadır.

İç çekişmeler ilk olarak cemiyetin Mart 1913'te Kahire'de gerçekleştirdiği bir toplantıda ortaya çıkmıştı.³⁸⁵ Fransa Hariciye Nezareti'nden Beyrut Genel Konsolosu'na gönderilen 28 Nisan 1913 tarih ve 55 numaralı rapor, bu iç anlaşmazlığı kanıtlamaktadır. Raporunda, E.M.C. üyelerinin Kahire'de önemli bir toplantı yaptıkları ve Suriye meselesinin ayrıntılı şekilde görüşüldüğü belirtilmekteydi. Suriyeli Hıristiyanların Fransız hakimiyetine hazır oldukları, ancak Müslümanların İngilizler ve Fransızlar arasında tercih yapmak durumunda oldukları anlatılıyordu. Bu arada “müstakbel” Suriye'de prensin kim olacağı konusunda tartışmaların başladığı, işe kişisel çıkarların girdiği vurgulanmaktaydı. Başta E.M.C. Başkanı Refik El-Azm olmak üzere bazı Araplar, Azmzâdelerden Şefik El-Müeyyed'in prens olmasını savunmuşlardır. Başka bir grup ise Mısır Hidivi'nin yeğeni Prens Yusuf Kamil Paşa'nın Suriye prensi olabileceği düşüncesindeydi. Fransızların bu raporuna göre E.M.C.'ndeki bu çıkar çekişmelerinin doğuracağı olumsuz sonuçlar herkes tarafından bilindiği için tartışmayı uzatmamışlardı.³⁸⁶

³⁸⁵ Tekin, *a.g.m.*, s.8.

³⁸⁶ Bu raporun tam metni için bkz.: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayrılkçı Arap Örgütleri, Âliye Divân-ı Harb-i Örfisi*, Yayına Hazırlayan: Ayşe H. Aydın, İstanbul, 1993, s.75-78.

E.M.C.'nin Suriye'nin hangi devletin himayesine gireceği ve kimin prens olacağı tartışmalarından sonra, başka sorunları da vardı. Paris Kongresi'nin ardından İttihatçıların önerisi ve E.M.C.'nin onayıyla Abdülhamid Ez-Zehravi'nin Ayan üyeliğine getirilmesi cemiyetle işbirliği içinde bulunan Abdülkerim El-Halil'i kızdırmıştı. Zehravi'nin cemiyete danışmadan bazı kararlar alması, parti içerisinde büyük tartışmalara sebep olmuş ve Mısır'da E.M.C.'nin üst komitesi birbirine düşmüştü. Zehravi'nin Aziz Ali El-Mısri'nin tutuklanması ve yargılanması sürecindeki ilgisizliği de yeni tartışmaların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu dönemde E.M.C. Sekreteri Hakkı El-Azm bu konuda Zehravi'ye ateş püskürüyordu.³⁸⁷

Bu noktada hem cemiyet içi son durumu görüşmek, hem de tüm muhalif görüşleri tartışmak üzere Ez-Zehravi'nin İstanbul'dan çağrılarak bir toplantı yapılmasına karar verilmiştir. E.M.C.'nin Refik El-Azm başkanlığında yapılan 24 Nisan 1914 tarihli toplantısında, parti içerisindeki bütün muhalif görüşler ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Başkan El-Azm, parti üst komitesini fesh etmeyi teklif etmiştir. Cemiyetin bazı üyeleri bu teklife karşı gelmişlerdir. Çünkü bu adım partiyi fesh anlamına geliyordu.³⁸⁸

E.M.C. üyeleri, parti içi anlaşmazlık konularını tartışmak amacıyla, ikinci bir kongre toplanmasında anlaşmışlar, ancak savaş nedeniyle cemiyetin kongre girişimi hayata geçirilememiştir. Cemiyet sekreteri Hakkı El-Azm'in 16 Nisan 1914 tarihli mektubu bu konuya açıklık getirmektedir:

...İkinci bir kongre akdiyle tecdid-i faaliyetimizin lüzumuna dair olan mektubunuzu kemal-i dikkatle okudum. Serdettiğiniz metin reylerin hayranıyım. Refik Bey'le bazı arkadaşlara da anlattım hepimiz reyinize iştirak ediyoruz. Refik Bey El-Ahram başmuharririne (mümaileyh de merkez-i umumîmiz encümen-i âlisine dahil azadandır) gazetesine bundan bahsetmek için emir verdi.

³⁸⁷ Umar, *a.g.e.*, s.112-113.

³⁸⁸ Kurşun, *a.g.e.*, s.109-110; Umar, *a.g.e.*, s.113.

Dün akşam loncamız fırka programının tagyiri hakkında içtima etti, Abdülhamid Ez-Zöhravi'nin sözlerini dinledi, ikinci bir kongre akdinden de bahsettiyse de Abdülhamid'in sözleri bütün celsemizi işgal ve gürültüleri intac ettiğiinden reis müzakereyi âtiye talik etti. Celse-i âtiyenin iki gün sonra in'ikadı muhtemeldir. Bu celsede mektubunuz okunmuş bütün aza ikinci kongrenin akdi fikrine iştirak etmiştir. Zaman-ı in'ikad itikadımca önümüzdeki kışın olacaktır.³⁸⁹

Hakkı El-Azm'in yukarıdaki mektubu, 1913 başlarında ilan edilen genel aftan sonra yazılmıştır. İzahat'a göre 1913 affı, E.M.C. üyelerinin gizli çalışmalarını hiçbir şekilde etkilememiş, aksine cemiyet, genel aftan önce mahkumiyet alması gereken üyelerini, bu af sayesinde kurtarıp tekrar bünyesine katmıştır.³⁹⁰

E.M.C.'nin ikinci kongresini toplamak için, üyelerden Abdülhamid Ez-Zehravi ve Abdülgani El-Arisi'nin de çalıştıklarını 16 Nisan 1914'te Mısır'da yazılmış başka bir mektup kanıtlamaktadır:

....Loncamızın talebi üzerine Abdülhamid Ez-Zöhravi buraya geldi. Kendisiyle netice-i müzakerâtımızı, programımızda vâki olacak tagyirâtı size bildiririm.... Abdülgani kardeşimizin ikinci kongreye dair Refik Bey'e yazdığı mektubunu okudum. Bu ikinci kongrenin lüzum-i in'ikadına dair mülâhazatımı Muhammed Efendi kardeşimizin yazdığı melfuf mektupta görürsünüz.³⁹¹

E.M.C.'nin kuruluşundan kapanışına değin (1912-1914) başkanlığını yürüten Refik El-Azm'e göre cemiyette yaşanan çözümlenin sebeplerinden birincisi E.M.C.'nin önemli isimlerinden biri olan ve Cemiyet Sekreterliği görevini yürüten Hakkı El-Azm'in İttihatçılardan intikam alma isteğinin sönmesiydi. İkincisi ise Suriye'nin Fransızlar

---

³⁸⁹ İzahat, s.89-90.

³⁹⁰ İzahat, s.90.

³⁹¹ İzahat, s.90.

tarafından işgal edilmesini isteyen E.M.C.'nin Hıristiyan üyelerinin, bu düşüncelerini Müslüman üyelere dayatmalarıydı.³⁹²

Refik El-Azm'in belirttiği çözülme sebeplerinden ilki, E.M.C.'nin kuruluşunda İ.T.C.'ni zor durumda bırakma çabalarının ve hatta İttihatçılara olan düşmanlığın etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Hakkı El-Azm gibi kimi cemiyet üyelerinin İ.T.C. karşısı kişisel çalışmaları, E.M.C.'nin kişisel ihtirasları tatmin için kurulduğu imajını bırakmaktadır. Başkan El-Azm'in değindiği ikinci konu ise, E.M.C.'nin Fransa tarafından desteklenen Hıristiyan üyelerinin, Müslüman üyeleri amaçları için araç olarak kullanmak istemeleriydi. Bu çaba Müslümanların ikiye bölünmesini sağlamıştır. Böylece Müslüman üyelerin bir kısmı Hıristiyanları desteklerken, bir kısmı da parti içi muhalefet olarak İngiliz himayesini savunmuşlardır.³⁹³

E.M.C. yönetimi, 25 Temmuz 1914'te son toplantısını yapmıştır. Bu toplantıda yeni gelişmeleri değerlendirmek ve cemiyet içi problemlerin çözümünü görüşmek üzere Parti Genel Kongresi'nin toplanması kararı alınmıştır. Ancak bu tarihten kısa süre sonra I. Dünya Savaşı'nın çıkması, bu kongreyi yapmaya imkan vermemiştir.³⁹⁴ E.M.C.'nin siyasi yaşamı 1914'te sona ermesine rağmen, cemiyet üyeleri I. Dünya Savaşı içerisindeki 1916 Âliye Divân-ı Harb-i Örfî yargılamalarına kadar siyasal faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

IV.2. Birinci Dünya Savaşı ve El-Lâ Merkeziye Üyeleri

XIX. yüzyılın ikinci yarısında yeni bir ivme kazanan kapitalist yayılma ve genişlemenin ilk alanlarından biri de Osmanlı İmparatorluğu'ydu. "Düvel-i Muazzama"nın

³⁹² Kurşun, *a.g.e.*, s.110.

³⁹³ Kurşun, *a.g.e.*, s.110.

³⁹⁴ Umar, *a.g.e.*, s.113.

emperyalist rekabetinin en önemli konularından biri “Doğu Sorunu”ydü.³⁹⁵ Avrupa’yı ve çevresini Birinci Dünya Savaşı’na sürükleyen de bu rekabetti. Osmanlı Devleti de bu rekabetin yarattığı bloklaşmalar içinde I. Dünya Savaşı’na katılmıştı.³⁹⁶

İmparatorluğun Almanya’nın yanında savaşa giriyor olması Arapları da yakından ilgilendirmiştir. Mısır’daki İngiliz yönetimi, Osmanlı Devleti’nin İttifak Devletleri’yle birlikte savaşa girmesi halinde Şerif Hüseyin’in İngilizleri destekleyip desteklemeyeceği konusunda oğlu Abdullah’ı yoklamıştı. Ayrıca bazı Arap liderleri, ayrı bir barış arayışı içinde tekrar İngiliz ve Fransız yetkililerine yanaşmışlardı.³⁹⁷

İtilaf Devletlerinin başat gücü İngiltere, I. Dünya Savaşı’nın çıktığı ilk günlerden itibaren Osmanlı’nın, İttifak Devletleri’ne eğilim gösterdiğini anlayınca bütün Arapları Osmanlı Devleti’ne karşı ayaklandırmak istemiş ve bunun için Mekke Şerifi Hüseyin ile temasa geçmiştir.³⁹⁸ Bu dönemde Osmanlı-Arap vilayetlerinde Mekke Şerifi Hüseyin’in yanı sıra bir çok önemli yerel güç odağı bulunmaktaydı. Sözkonusu yerel aktörler, İstanbul’daki Jön Türk iktidarının merkezîyetçiliği konusunda olumsuz bir tavra sahiptiler. Bu merkezîyetçiliğin en somut örneği de Suriye’yi Medine’ye bağlayan ve daha sonra Mekke’ye kadar uzatılması düşünülen Hicaz Demiryolu idi.³⁹⁹

Yerasimos’a göre Arap dünyasının entelektüel merkezlerinde gelişmekte olan Arap milliyetçiliğinin ağırlığı ne olursa olsun, İngiltere’nin ilgisini geleneksel güçleri temsil eden Mekke Şerifi ve oğulları çekiyordu.⁴⁰⁰ Ancak ilk zamanlarda Mekke Şerifi Hüseyin’in

³⁹⁵Ergün Aybars’a göre “emperyalizm” ve “emperyalist” terimlerini kullanmadan Osmanlı İmparatorluğu’nun XIX. ve XX. yüzyıllar tarihini yazmak ve büyük devletlerin politikalarını açıklamak olanaksızdır. Aybars, *a.g.e.*, s.47.

³⁹⁶ I. Dünya Savaşı’nın nedenleri ve öncesinde yaşananlar hakkında ayrıntılı bir inceleme için bkz.: A. Halûk Ülman, *I. Dünya Savaşı’na Giden Yol ve Savaş*, Ankara, 2002.

³⁹⁷ Kayalı, *a.g.e.*, s.209.

³⁹⁸ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, C. 1-2:1914-1980*, Ankara, 1992, s.125.

³⁹⁹ Hicaz Demiryolu ve siyasal önemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Murat Özyüksel, *Hicaz Demiryolu*, İstanbul, 2000.

⁴⁰⁰ Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu*, Çev.: Şirin Tekeli, İstanbul, 2000, s.134.

Hicaz'ın bağımsızlığı ve hilafetin padişahıtan alınması konusunda İngiltere'nin kendisine yardım etmesini şart koşması üzerine İngilizler işin üstüne düşmekten vazgeçmişlerdir. I.Dünya Savaşı şiddetlendikçe İngiltere, Şerif Hüseyin'le anlaşmak için çabalarını arttırmıştır.⁴⁰¹ Hüseyin, bütün Arap yarımadası ile bütün Suriye'yi ve Irak'ı içine alacak bağımsız bir devlet kurulmasını ve başına da kendisinin geçirilmesini istemiştir. 1915'te yapılan uzun müzakerelerden sonra İngiltere ile Hüseyin arasında bir antlaşmaya varılmıştır.⁴⁰²

Ayrıca İngilizler, Arapça broşür, mektup ve beyannameler dağıtarak Araplara tarihlerini hatırlatıp Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmaya çalışmışlardır. Bunun sonucunda 1916'da "Büyük Arap İsyanı" çıkmış ve bu isyan Arapların kaderini değiştirmiştir.⁴⁰³

I.Dünya Savaşı sürecinde hazırlanıp dağıtılmış Arapçı beyannameler, isyancı Arap liderlerin politik duruşlarını açıkça ortaya koymaktadır:

...Ey Araplar ayağa kalkın, kılıçlarınızı kınından sıyrarak ülkenizdeki zalimleri kovun.... Sana ve senin diline düşmanlık gösteren bu kişileri ülkenizden temizleyin. Müslüman ve Hıristiyan Araplar, düşmanınıza karşı birleşiniz, sakın bu Müslüman Araptır, bu Hıristiyan Araptır demeyiniz. Hepiniz bir Allah'a bağlısınız ve din Allah'ındır. Onun için birleşiniz.... Ey Müslüman Araplar, şayet bu zalim idare İslamî idaredir diye düşünüyorsanız büyük bir hataya düşersiniz. Zira Allah kitabında "zalimler kâfirlerin ta kendileridir" demektedir. Ey Hıristiyan ve Yahudi Araplar, Müslüman Arap kardeşlerinizle Türklere karşı birleşiniz. Müslüman Araplar sizin vatan kardeşlerinizdir. Ey Araplar, biliniz ki Arap davasına karşı gelenleri öldürmek üzere bir fedâi cemiyeti kurulmuştur. Gayemiz adem-i merkeziyet idaresi değil eski onurumuzu bize kazandıracak Arap istiklalini tekrar elde etmek olacaktır....⁴⁰⁴

⁴⁰¹ I. Dünya Savaşı'nda Mısır bölgesindeki İngiliz Sefer Orduları Başkomutanı General Allenby'nin hatıraları için bkz.: Faruk Yılmaz, *General Allenby'nin Hatıratı, Arap İllerinin Elimizden Çıkış Öyküsü*, Ankara, 2003.

⁴⁰² I. Dünya Savaşı sürecinde Şerif Hüseyin'in İsyanı ve Arap Yarımadası'nda Osmanlı Hükümeti ile Arap isyancıların mücadelesinin ayrıntılı hikayesi için bkz.: Feridun Kandemir, *Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafası, Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler*, İstanbul, 1999.

⁴⁰³ Büyük Arap İsyanı ve bu kalkışmanın Türk Kurtuluş Savaşı'na etkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Cezmi Tezcan, *Arap İsyanı ve Türk Kurtuluş Savaşı'na Etkileri (1916)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1990.

⁴⁰⁴ Kurşun, *a.g.e.*, s.154-155.

Arap liderleri, I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, adem-i merkeziyetçi taleplerden vazgeçip tam bağımsızlık hedefine yönelmişlerdir. Savaşın başlamasından sonra devletin savaşa girme olasılığı karşısında takınacakları tavrı belirlemek için çeşitli etkinlikler yapan Arap milliyetçileri, halka bağımsızlık hedefini göstermişlerdir. Yani I.Dünya Savaşı sürecinde Arap hareketini yönlendirenler, tamamen Osmanlı Devleti aleyhinde çalışmışlardır.⁴⁰⁵

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na girince Araplar, iki tercihle karşı karşıya kalmışlardır: İlki bütün sorunları unutup, Osmanlı Devleti'nin yanında savaşmak ve problemlerin çözümünü savaş sonrasına bırakmaktır. Diğeri ise Osmanlı'ya karşı İngiltere, Fransa ve İtalya'nın yanında yer alıp, savaşı İtilaf Devletleri'nin kazanması halinde bağımsızlığa kavuşmaktır. Araplar ikinci seçenekte bağımsızlık garantileri olmadığı halde, savaş macerasına girmeyi tercih etmişlerdir. Ancak bütün Arap kitlelerinin bu maceracı tavrı sergiledikleri söylenemez. Çünkü I. Dünya Savaşı boyunca pek çok Arap, Osmanlı Devleti'ne büyük yararlılıklar göstermiştir.⁴⁰⁶

E.M.C. ile birlikte mücadele vermiş olan milliyetçi Arap Seyfeddin El-Hatib, I.Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı Ortadoğusu'ndaki Arapları kışkırtmak için yapılan yoğun propagandayı İzahat'ta yer alan itirafında anlatmaktadır:

Seferberliğin ilanı üzerine Mısır ve Amerika gazeteleri devletin son dakikalarını yaşamakta olduğunu yazdılar ve Araplara müteyakkız olmayı tavsiye ve İtilaf devletlerince hukuk-ı Arab'ın muhafazası cümlesi mukarrer olduğunu neşrettiler. Dahilde çıkardıkları şayiât şunlardır: Harp İlanından Sonra: İngiltere ve müttefikleri Araplara karşı değil ancak Arapları kurtarmak için Türkiye'ye ilan-ı harb etmiştir. İzmir düştü. Sıra İstanbul'undur. Kerbelâ, Bağdat, Musul artık devletin elinde değildir. Orada Arap kardeşlerimiz istilâ ordularına mukabele etmiyorlar. Bizde harbe iştirak etmeyelim, askerden kaçınız, bedel-i nakd-i vermeyiniz.

⁴⁰⁵ Kurşun, *a.g.e.*, s.153.

⁴⁰⁶ Kurşun, *a.g.e.*, s.154.

Birinci Kanal Harekâtından Sonra: Ordu bozuldu, binlerce ölü, binlerce yaralı, binlerce esir var. İşte ordunun uğradığı âkıbet!

Çanakkale Harekâtı Başlangıcında: Çanakkale düştü. Bir haftaya kadar İstanbul müttefiklerin elindedir. Beyhude uğraşmayalım. Şayet Suriye havalisine İngiliz ve Fransız askeri çıkarsa sakın harp etmeyiniz. Devlet zayıftır. Askerle beraber çalışmayınız, içeri çekilesiniz.⁴⁰⁷

E.M.C. Genel Merkezi'nden Said Efendi Şükrü Bey'e gönderilen 19 Ağustos 1914 tarihli 403 numaralı tahriratta, I. Dünya Savaşı'nda Türklerin mücadeleyi kendi topraklarında yapmak mecburiyetinde kalacakları iddia edilmiştir. Bu yüzden Arapların da topraklarını korumak ve kendi bağımsızlıklarını sağlamak için mücadele etmeleri gerektiği belirtilmiştir:

...Harb-i Umumi'nin devam ettiği şu vakitte vatanın evladından beklediği muavenet her zamandan ziyadedir. Harb-i Umumi bir kıvılcım sıçratarak yaş, kuruyu yakmak ve Türk ile Arab'ın hayatına ensal peyda eylemek üzeredir. Ekseriyetle ihtimal verilmediği üzere eğer devlet bu harbe iştirak edecek olursa ondan salim çıkamayacak belki de bu harp ecelinin sonu olacaktır. Hususiyle şark meselesini halle tama'ları kendilerini sevkeylerse.

Binaenaleyh Memâlik-i Osmaniye'nin maruz kalacağı muhataraya bilâd-ı Arabiye dahi maruzdur. Merkez-i kuvâ, bilâd-ı Arabiye'ye uzak bulunduğundan Türkler müdafaayı kendi memleketlerine ve merkez-i saltanatlarına hasretmek mecburiyetinde kalacakları cihetle bilâd-ı Arabiye'ye muhatara belki daha şedid olacaktır ve bu böyledir. İstiklalimizi zevalden vikaye eyleyecek vesâiti şimdiden düşünmek biz Araplara farzdır. Mükemmel bir teşkilata ve vatan istiklalimize muhabbet-i sâdikası ve gayreti bulunan efrada malik cemiyetimiz selâmet-i vatan ve evladının muhafaza-i hayatı için ittihaz-ı tedâbir ile mütefekkirlerin başında bulunmasını, kendisi için en mukaddes vazife bilmiştir....⁴⁰⁸

IV.3. IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa ve Arap Milliyetçilerine Karşı

Mücadelesi

Osmanlı Devleti, 11 Kasım 1914'te I. Dünya Savaşı'na girdikten yaklaşık on gün sonra, Harbiye Nazırı Enver Paşa, İkinci Ordu Kumandanı Cemal Paşa'yı İngilizleri

⁴⁰⁷ İzahat, s.96-97.

⁴⁰⁸ İzahat, s.93.

Mısır'da meşgul etmek, Batı cephesine sevk etmekte oldukları Hint kıtalarını Mısır'da alıkoymaya zorlamak ve Çanakkale'ye bir çıkarma gücü göndermelerini engellemek amacıyla Süveyş Kanalı'na karşı bir saldırı hareketini düzenlemekle görevlendirmişti. Almanların da yardımıyla Bedevilerden yardımcı bir kuvvet oluşturmak için girişimlerde bulunduğunu belirten Enver Paşa, ihtilalci Araplar konusunda da IV. Ordu Kumandanlığı'na atadığı Cemal Paşa'yı uyarmıştı.⁴⁰⁹

Aralık 1914'te Suriye'ye gelen ve önceleri "bir şefkat ve hoşgörü siyaseti" ile Arapları kazanmaya çalışan Cemal Paşa'ya göre I. Dünya Savaşı aslında İslam'ın ve büyük bir Müslüman gücü olan Osmanlı İmparatorluğu'nun savunulması için bir cihattı.⁴¹⁰ Cemal Paşa Ocak 1915'te Şam'da yaptığı konuşmasında Arap-Türk kardeşliğini vurgulamaktaydı:

Efendiler! Bizim fırkamızın Araplar hakkında tatbik etmek istediği program o kadar geniştir ki, bunu siz tasavvur bile edemezsiniz. Mesela ben Arap ve Türk iki kavmin aynı halifeye tabi müstakil millet halinde birleşmesini muzır görenlerden değilim. Bu gayeye varmak için çok çalışmak, aramızdaki din ve vatan haini müraileri tard ve defetmek ve düşman parası ile hareket eden denilerin içimizde yer bulamamasını temin eylemek icap eder. Size burasını söylemek isterim ki, İstanbul'da ve Türklerle meskun İslam memleketlerinde bu gün gördüğünüz Türklük cereyanı Araplık cereyanına katiyen muhalif değildir. Pekala bilirsiniz ki, şimdiye kadar Osmanlı memleketlerinde Bulgarlık, Rumluk, Ermenilik cereyanları vardı. Şimdi buna Araplık cereyanı da ilave olundu. Türk kendisini unutmuş hatta milliyetini telaffuz etmekten utanır olmuştu. Milli fikrin düşmesi nihayet kati inkırazla neticelenebilirdi. Bundan ürken Türk gençliği şayan-ı takdir bir intibah ile ayaklandı.... Şimdi sizi temin ederim ki, Türklük cereyanı Araplık cereyanının katiyen düşmanı değil, onun biraderi, hatta ayrılmaz refikidir. Türk genci, Arapın terakkisini, bütün milli hukukuna sahip olmasını bütün canıyla ister....⁴¹¹

Cemal Paşa, Suriye'ye askeri ve sivil konularda tam yetkiyle atanmıştı. Geçici bir yasa ile Mayıs 1915'te kendisine olağanüstü hal yetkileri verilmiş, yani Suriye'ye

⁴⁰⁹ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.146-147.

⁴¹⁰ Zeine, *a.g.e.*, s.109.

⁴¹¹ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.219-220.

ilişkin tüm kabine kararları onun onayına bağlanmıştı. Şubat 1915'te Süveyş Kanalı'ndaki yenilgiden sonra sürdürdüğü katı yönetime, savaş yıllarının buhranı ve bu yıllarda bölgeyi sarsan doğal afetlerde eklenince, yöre halkı Osmanlı Hükümeti'ne yabancılaşmıştı.⁴¹²

George Antonius ve Süleyman Mousa gibi bazı tarihçiler, “Arapçılara karşı uygulanan bu sindirme hareketinin Cemal Paşa'nın Mısır seferinde küçük düşmesi yüzünden başladığını” ileri sürmüşlerdir. Mousa bu konuda “sefer başarısız olunca, Cemal, Şam'a döndü ve başarısızlığına başka bahaneler aramaya başladı ve elindeki en iyi kozun siyasi ve kültürel Arap liderlerini suçlamak olduğuna karar verdi” demiştir.⁴¹³

1915 baharında Cemal Paşa, hoşgörülü tutumunu terk ederek Arap muhaliflere karşı yıldırma ve sindirme hareketına girişmiştir. Fransa ile ilişkilerin kopmasının ardından, Osmanlı yetkilileri Beyrut ve Şam'daki Fransız konsolosluklarını işgal etmiş, muhaliflerin yıkıcı faaliyetlerini kanıtlayan belgelere el koymuşlardır. Cemal Paşa, bu belgelerdeki bilgilere ve E.M.C.'nin eski üyelerinden Muhammed Eş-Şanti'nin Osmanlı yetkililerine verdiği, E.M.C.'ye ait diğer bazı belgelere dayanarak cemiyete ve diğer Arap ayrılıkçılarına ağır bir darbe indirmiştir.⁴¹⁴

Mayıs 1916 tarihli bir Amerikan belgesi, Cemal Paşa yönetiminde ve savaş atmosferinde yaşanan tüm bu gelişmelere ilişkin ilgi çekici bir değerlendirme içermektedir:

Türk otoriteleri Suriye ve komşu Arapça konuşan vilayetleri Türkleştirme siyaseti izliyor görünmektedir. Hıristiyan ve Müslüman çoğu seçkinin tutuklandığı, hapsedildiği ve idam edildiği bildiriliyor. Öyle anlıyorum ki Türkler bu davranış için görünürdeki sebep olarak bu muameleye maruz kalan Suriyelilerin ve diğer Arapların Türk hükümetine sadık olmamalarını,

⁴¹² Kayalı, *a.g.e.*, s.217.

⁴¹³ Süleyman Mousa, *T. E. Lawrence: An Arab Wiew*, Çev.: Albert Butros, Londra, 1966, s.14'ten aktaran: Kayalı, *a.g.e.*, s.217.

⁴¹⁴ Kayalı, *a.g.e.*, s.217.

Mısır ve başka yerlerde Suriye'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılması için atılacak adımları düşünmek ve kararlaştırmak üzere toplantılar yapmalarını ileri sürmektedirler...⁴¹⁵

Zeine'ye göre Cemal Paşa, Suriye'ye geldikten hemen sonra idamlar ve sürgünlerle bir terör saltanatı sürmüştür. Cemal Paşa'nın çok hırslı ve despot bir adam olduğu yönündeki iddiayı haklı çıkaracak bir çok kanıt bulunmaktadır. Şubat 1915'te Süveyş Kanalı'na yapılan saldırının başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Suriye'ye dönen Cemal Paşa, Arap liderlerine karşı, adem-i merkezîyet yoluyla Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak ve "ülkelerini yabancılara satmak" isteyen "hainler" olarak ölüm cezasına çarptırılmalarını sağlamış yani bölgede oldukça sert bir politika izlemiştir. Zeine, Osmanlı Hükümeti'nin Araplara karşı sert tavrına kanıt olarak, Arap bölgelerinde gerçekleştirilen idamları ve sürgünleri göstermektedir.⁴¹⁶

Öte yandan Cemal Paşa, sivil ve askeri Arap personelin yerel işlere yerleştirilecekleri ve Arapça'ya daha geniş kullanım alanı verileceğine ilişkin Araplara verilen sözlerin tersine önlemler almıştır. Bu arada Arap birliklerini savaşın uzak cephelerine yollamıştır. Mart 1916'da yürürlüğe giren ve tüm şirketlerin yazışmalarında ve belgelerinde Türkçe kullanılmasını öngören yeni bir yasanın hazırlanması, kamu yaşamında yaygın olarak Türkçe kullanılmasını mecburi kılmıştır.⁴¹⁷

Ayrıca bu dönemde müttefiklerin ablukası altında olan Osmanlı Ortadoğusu'nun başka sıkıntıları da vardı. Bölgedeki tarımsal ürünlerin Cemal Paşa tarafından Türk ve Alman orduları için toplanması ve bazı buğday tüccarlarının

---

⁴¹⁵ Zeine, *a.g.e.*, s.109-110.

⁴¹⁶ Zeine, *a.g.e.*, s.109.

⁴¹⁷ Kayalı, *a.g.e.*, s.219.

açgözlülüğü, binlerce vatandaşın yoksullaşmasına ve binlercesinin de açlık ve hastalıktan mahvolmasına sebep olmuştu.⁴¹⁸

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte hacı sayısında yaşanan büyük düşüşten ekonomik anlamda zarar gören kuzey Hicaz kabileleri, savaşı kendi bölgelerinden uzak tutmak için, ilave askeri birliklerin ve yeni vali Galip Paşa'nın Medine'nin güneyine geçmesini engellemişlerdi. Ayrıca 21 Ağustos 1915'te 11 Arap liderinin Beyrut'ta idam edilmesi, bölge halkında hükümete karşı panik ve kin yaratmıştı. Öte yandan Suriye vilayetinde erzak sıkıntısıyla ilgili sorunlar büyümekte ve bu durum gösterilere neden olmaktaydı.

Cemal Paşa ve Enver Paşa, bu tepkisel dönemde, bazı Arap kentlerinin müftüleriyle birlikte üzerinde çok konuşulan bir Medine gezisi yapmışlardır. Peygamberin türbesine yapılan bu ziyaret, her ikisi için de ulvi bir deneyim olmuş, özellikle Enver çok duygulanarak, kabrin başında "hıçkırıklara boğulmuştur". İttihatçı liderlerin yaptığı bu ziyaret hükümetin Arap bölgelerindeki konumunu kuvvetlendirme çabasının bir parçasıydı.⁴¹⁹ İki liderin Medine'yi ziyaretini, askeri takviye ve propaganda yoluyla hükümetin konumunu güçlendirme girişimleri izlemiştir. Bu dönemde hükümet propagandasının sözcülüğü için Arapça "Eş-Şark" gazetesi yayımlamıştı.

Ayrıca Cemal Paşa'nın Suriye'deki bağımsız tavrı, İtilaf Devletleri arasında 1915 sonlarına doğru yoğun diplomatik yazışmalara neden olmuştur. Bu yazışmalar, Cemal Paşa'nın İstanbul Hükümeti'ne karşı olası bir darbe girişiminde bulunacağına, Anadolu ve Suriye'nin hükümdarlığında gözü olduğuna ilişkin söylentiler üzerine başlamıştı. Talat, Enver ve Cemal arasında olduğu gibi İ.T.C. liderleri içinde de hizipleşmeler olmuştur. Partide eğer bir hizip yada kişi daha fazla iktidar peşindeyse, diğerleri hemen bunu denetim

---

⁴¹⁸ Zeine, *a.g.e.*, s.110.

⁴¹⁹ Kayalı, *a.g.e.*, s.220-221.

altına almış ve dışarıdan yardımla dahi bağımsız davranmaları için herhangi bir zeminin oluşmasına izin vermemişlerdir. Dolayısıyla, İtilaf Devletleri'ne ve onların yandaşlarına böyle bir gelişme olası görünmüş olsa da, aslında Cemal Paşa'nın gerçekçi bir seçenek olarak darbe yapmayı düşünmüş olması kuşkuludur.⁴²⁰

Cemal Paşa'nın bölgedeki katı yönetimi, Bağdat ve İstanbul'daki sıkıyönetim hizmetleri sırasında aldığı tedbirlerin bir devamı gibiydi. Cemal Paşa Suriye'ye gelmez, Fransız belgelerindeki ve E.M.C. evrakındaki suç unsurlarını kullanarak, yerel liderlere ve eski muhaliflere karşı misilleme hareketına başlamıştır. Kanıtların çoğu, Arap liderleriyle varılan uzlaşmadan önceki çalışmalara ait olmakla birlikte, misillemenin Süveyş'teki yenilgiyle pek bir ilgisi yoktu. Çünkü daha Mısır seferinden önce ve Şam'a gelişinden birkaç hafta sonra Cemal Paşa, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir raporda, Müfettişler Heyeti Reis Vekili Abdülvahab El-İngilizi'nin, Arap devleti kurmayı hedefleyen bir cemiyete üye olduğunun belirlendiğini bildirmiş ve yargılanmak üzere Suriye'ye gönderilmesini, hiç kimseyle görüştürülmemesini istemiştir. Ayrıca Halep müfettişi Şükrü El-Aseli'yi tutuklattırıp Şam'a yollamıştı. Her ikisi de 1916 Mayısındaki ikinci idam dalgasında asılmışlardır.⁴²¹

Cemal Paşa'nın otoriter yönetim sürecinde Suriye'de uygulanan bir diğer politika da muhaliflerin sınır dışı edilmesi idi. Bu dönemde sayısız Suriyeli aile sınır dışı edilerek Anadolu'ya yollanmıştır. Sınır dışı edilenlerin çoğu siyasal faaliyeti veya nüfuzu olmayan kişilerdi. Çoğunun yaptığı, reform hareketi sırasında Fransız yanlısı dilekçelere imza atmaktan öteye geçmemişti. 1909'da Paris'te yayımladığı özerklik bildirisiyle büyük gürültü kopartan Reşid Mutran'ın kardeşi Nahla Mutran ilk ve ünlü sürgünlerden biridir.

---

⁴²⁰ Kayalı, *a.g.e.*, s.220.

⁴²¹ Kayalı, *a.g.e.*, s.218.

Ele geçen belgelere göre Mutran, Fransa himayesinde Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı'nın sınırlarını genişletmeyi öngören bir planla 1913'te Fransız yetkililerine başvurmuştur.⁴²²

Cemal Paşa, bu süreçte hükümet otoritesini sağlamlaştırmak için Arap ayrılıkçılarına daha fazla baskı uygulamaya karar vermiştir. Reform hareketleri içinde yer almış, ancak sonradan hükümetle barışarak İstanbul ve diğer yerlerde görev kabul etmiş ünlü kişiler de dahil, ikinci bir grup Arap lideri 1916 baharında yargılanmışlardır. Mayıs'ta idam cezasına çarptırılan yirmi bir lider arasında Abdülhamid Ez-Zehravi, Şefik El-Müeyyed, Abdülgani El-Arisi, Abdülvahab El-İngilizi ve Şükrü El-Aseli gibi E.M.C. üyesi yada cemiyetle işbirliği yapmış isimler de bulunmaktaydı. Bu idamlar Suriyelilerin gözünde, hükümetin Araplara vermeyi kabul ettiği tüm tavizleri geri almaya kararlı olduğu izlenimini yaratmıştı. Ayrıca Cemal Paşa'nın bu tür eylemleri sonradan Hicaz'da gerçekleşecek ayaklanmayı muhtemelen çabuklaştırmıştır.⁴²³

Cemal Paşa'nın Mısır'da bulunan E.M.C. üyeleri yada bu cemiyetle işbirliği yapan diğer Arap milliyetçilerinin idamlarına ilişkin sözlerinden, Suriye'de gerçekleşecek olası bir Arap isyanını önlemek gayretinde olduğu anlaşılmaktadır:

İhtilalcilerin hain maksatları tamamen meydana çıkmış ve ihtilal teşebbüsünün genişliği ve niteliği beni cidden dehşete düşürmüştü. O sırada Suriye'de bulunan birliklerin hepsi Araplardan oluştuğuna göre, eğer bunlar isyan ettirilecek olursa bu isyanı bastırmak için benim elimde hiçbir vasıta bulunmayacaktı... İç güvenliği tehlikeye sokabilecek en ufak bir teşebbüste bulunmak cesaretini kendilerinde görebilecek olanları korkutmak için, mahkûmlar aleyhine Savaş Divanından çıkan hükümleri anında onaylayıp, yerine getirilmesini o zaman ki duruma göre uygun bulmuştum.⁴²⁴

⁴²² Kayalı, *a.g.e.*, s.218.

⁴²³ Kayalı, *a.g.e.*, s.221.

⁴²⁴ Alpay Kabacalı, *Arap Çöllerinde Türkler*, İstanbul, 2003, s.73.

Zeine'ye göre Cemal Paşa'nın Arap karşıtı siyasetinin sonuçları, Araplar ve Türkler arasındaki uçurumu daha da arttırmış ve böylece bağımsızlık hedefli Arap mücadelesini daha da şiddetlendirmiştir. Aslında Cemal Paşa'nın Suriye'deki yönetimi, çoğu Müslüman Arap liderlerin, Osmanlı İmparatorluğu'ndan tamamen kopma konusundaki niyetlerini pekiştirmiştir. 6 Mayıs 1916 idamları sonrasında Suriye'de Arap ulusçuluğu ivme kazanmıştır. Bu dönemde Arap siyasal bağımsızlığı ve Arap ulusal egemenliği başka bir nedenle olmasa bile sırf hayatta kalmak için mutlak bir zorunluluk haline gelmiştir. Cemal Paşa'nın Suriye'deki baskıcı yönetiminin yanısıra Arap ulusçuluğunun yükselmesindeki diğer belirleyici faktör İtilaf Devletleri'nin Arapları Türklere karşı kışkırtmaları, özgürlük ve bağımsızlıklarını teşvik etmeleridir.⁴²⁵

Kayalı'ya göre "Cemal Paşa'nın yaptıkları artık bir geçerliliği ve geçmişe şamil bir yasal eylemi gerektirecek nitelikte olmayan sansasyonel ifşaatlara aşırı bir tepki göstermenin ötesindeydi. Misillemeleri, İ.T.C. muhaliflerine karşı giriştiği hareketin başka bir safhasıydı. Ancak ortaya çıkan belgeler, Suriye'de milliyetçi bir hareketin, acil olmasa da gerçek bir tehlike olduğuna Cemal'i inandırmıştı."⁴²⁶ Cemal Paşa'nın Arap milliyetçilerine karşı verdiği bu mücadele, Arapçı sürecin potansiyel destekçilerini bertaraf edip hareketi ortadan kaldırmaya dönüktü. Cemal Paşa, bu çalışmalar sonrasında Arap hareketini yönsüz bırakmış ve Suriye toplumunu yerinden oynatarak gelecekte ortaya çıkacak herhangi bir hareketin başarı şansını yok etmeye çalışmıştır.⁴²⁷

İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Ortadoğusu'nda etkinlik kurmaya çalıştığı I.Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Osmanlı gizli servisi Teşkilat-ı Mahsusa da sınırlı olanakları çerçevesinde bu emperyalist güçlere karşı gerçekten başarılı bir mücadele

⁴²⁵ Zeine, *a.g.e.*, s.112-113.

⁴²⁶ Kayalı, *a.g.e.*, s.218.

⁴²⁷ Kayalı, *a.g.e.*, s.218-219.

vermiştir.⁴²⁸ Bu dönemde Teşkilat-ı Mahsusa, cesur bir hareketle Şam'daki Fransız Konsoloslugu'nun basılması eylemini gerçekleştirmiştir. Bu baskınla E.M.C. ve diğer ayrılıkçı Arap örgütlerinin daha sonra Âliye Divan-ı Harb-i Örfisinde gündeme gelecek gizli belgelerinin ele geçirilmesi sağlanmıştır. Teşkilat-ı Mahsusa'nın önemli isimlerinden Kuşçubaşı Eşref Bey, Fransız Konsoloslugu baskınını şöyle anlatmaktadır:

Zamanlardır arkasında olduğumuz gizli evrakın Fransız Konsoloslugunda olduğunu tesbit etmiştik. Aslen Mısırlı olup daha sonra İngilizlerin idama mahkûm ettikleri Hüseyin El-Rişâd adlı vatansever gencimizin cesur sızması ile konsoloslukta gece bekçilerinden birisini elde etmiştik. Hazırlığımızı itina ile yapmış ve Fransız elçisi M. Bompar'ın davetlisi olarak konsolos M. Burje'nin, İstanbul'a hareket ettiği bir gece konsolosluga giren üç fedaimiz vasıtasıyla bütün evrakı almıştık. O gece Şam'da nâdir görülen fırtınalı hava işimize çok yaramıştı. Fransız hükümeti, ele geçen vesikaların sadece bizim için değil, şeklen müttefikleri olan İngiliz ve İtalyanlar için de ne derece “değerli ve sürprizli” olduğunu bildiğinden hâdisenin üzerine gidemedi.⁴²⁹

Cemal Paşa, IV. Ordu Kumandanlığı sırasında Arap ayrılıkçılarıyla mücadele ettiği dönemde, yaptıkları nedeniyle çeşitli çevrelerden bir çok eleştiri almıştır. Bu eleştiriler genellikle Âliye yargulamaları sonrasında infaz edilen, bir kısmı E.M.C. üyesi Arap bağımsızlıkçılarıyla ilgiliydi. Âliye Divan-ı Harb-i Örfisinde hukukun zorlanıp zorlanmadığı ya da idam edilenlerin 1913 affı öncesinde işledikleri suçlardan dolayı canlarından oldukları yolundaki eleştiriler bunlardan bazılarıdır.⁴³⁰ Cemal Paşa bu eleştirilere cevap olarak İstanbul'da, 1916'da IV. Ordu adına “Âliye Divân-ı Harb-i Örfisinde Tedkik Olunan Mesele-i Siyâsiye Hakkında İzahât” adlı bir kitap yayınlamıştır.⁴³¹ “Kırmızı Kitap” adını da taşıyan bu metin, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Fransız

⁴²⁸ Osmanlı gizli servisi “Teşkilat-ı Mahsusa” hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Atilla Çeliktepe, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Siyasi Misyonu*, İstanbul, 2002.

⁴²⁹ Kutay, *a.g.e.*, s.173.

⁴³⁰ Atay, *a.g.e.*, s.44.

⁴³¹ Ayni, *a.g.e.*, s.256; Kabacalı, *a.g.e.*, s.73.

Konsolosluğu baskınında ele geçirdiği ve bazı Arap liderleri ile Fransız Hükümeti arasındaki haberleşmenin belgelerini içermektedir. Ayrıca Cemal Paşa'nın Hatırat'ı da bu eleştirilere cevap niteliğindedir.⁴³²

Cemal Paşa, Arap ayrılıkçılığı konusunda gerek İzahat'ta ve gerekse Hatırat'ında pek çok tarihi belge yayınlamıştır. Bu belgelerden bazı genel sonuçlar çıkarılabilir: Bunlardan ilki özellikle Lübnan'da Fransa'nın yardımını alan ve onlar adına çalışan, Suriye ve Lübnan'ı birleştirip, Fransa himayesine sokmak isteyen bir grubun olduğudur. İkinci olarak Fransa ve İngiltere hükümetleri, Osmanlı Devleti'ne karşı Arap ayrılıkçılığını desteklemişler ve her ikisi de Arapları kendi yanlarına çekmeye çalışmışlardır. Bu noktada Fransa, Suriye'ye girmek için İngiltere'den çok etkinlik göstermiş ve bu çalışmalar Osmanlı Devleti'nin sorunlarının yoğunlaştığı dönemlerde daha da arttırmıştır. Üçüncüsü bu çabaların Arap hareketinde bir ayrışmaya neden olmasıdır. Çünkü bu bölgede özellikle Marunîler üzerinde Batının çok etkisi olmuştur. Dördüncü olarak Arapların Fransa ve İngiltere'nin koruyuculuğunda Osmanlı Devleti'nden ayrılması sürecinde özellikle E.M.C.'nin Müslüman ve gayrimüslim üyeleri arasında "himaye" düşüncesini benimseyen gruplar vardır.⁴³³

Zeine'ye göre Cemal Paşa, Hatırat'ında ve İzahat'ta kendi savunmasını yapmıştır. İzahat'ta Arap liderlerin Fransa başta olmak üzere düşmanla diyalog halinde bulunan hainler oldukları ve Suriye'nin Osmanlı yönetimine karşı bir isyanın eşiğinde olduğu kanıtlanmaya çalışılmıştır. Ancak İzahat'taki belgelerin çoğu dikkatli okunduğunda, Cemal Paşa'nın Arap liderlerine karşı toptancı suçlamalarını doğrulamamaktadır. Ayrıca Hatırat'taki bazı ifadeler de doğru değildir. Bu belgelerden bir kısmı çelişkilidir ve diğerleri

---

⁴³² Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.210-282.

⁴³³ Kurşun, *a.g.e.*, s.108-109.

bunları yazanların yerel bağımsızlık için çalışmış olsalar da, Osmanlı Devleti'nden ayrılmayı istemediklerini açıkça göstermektedir.⁴³⁴

IV.4. Âliye Divan-ı Harb-i Örfisi'nde El-Lâ Merkeziye Cemiyeti

Cemal Paşa, Suriye'ye geldiği ilk andan itibaren Araplarla iyi geçinmeye ve devlete olan bağlılıklarını arttırmaya çalışmıştır. Bu politikasının bir sonucu olarak, Suriye valisi Hulusi Bey'in kendisine verdiği, Fransız Konsololuğu'ndan elde edilen, Arap milliyetçilerine ait suç belgelerini ilk önceleri yürürlüğe sokmamıştır. Çünkü Cemal Paşa'nın bu belgelere dayanarak Arap milliyetçilerini cezalandırması, İslamcılık politikasına ters düşmesinin yanısıra İngilizlerin elinde propaganda malzemesi de olabilirdi. Bu yüzden Cemal Paşa bu evrakları bir süre bekletmiştir.⁴³⁵ Bu dönemde Arap milliyetçileri Osmanlı Devleti aleyhinde çalışmaktan vazgeçmeyince, Cemal Paşa Fransız Konsololuğu'nda ele geçirilen belgeleri, Âliye Divân-ı Harb-i Örfisine vermiştir.⁴³⁶

Osmanlı Devleti, diğer bölgelerinde uyguladığı hukuk sisteminin aynısını Suriye'de de uygulamıştır. Bölgedeki hukuk işlerini yerel mahkemeler yürütmüşlerdir. Ayrıca savaş sırasında meydana gelecek olağanüstü durumlar için IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa, bazı kentlerde Divan-ı Harb-i Örfiler kurmuştur. Bu dönemde IV. Ordu bölgesinde Humus, Baalbek, Âliye, Beyrut, Şam, Akka, Nasıra, Kudüs, Gazze, Tellüşeria, Birüssebaa, Halilü'r-Rahman ve İskenderun da Divan-ı Harpler kurulmuştur.⁴³⁷

Dördüncü Ordu bölgesinde kurulan divan-ı harpler arasında en önemlisi Âliye Divan-ı Harb-i Örfisi'ydi. Âliye mahkemesi; araştırma heyeti, kadılar heyeti ve genel davalılardan oluşmaktaydı. Araştırma heyeti başkanlığı Hasan Asım Bey ve subay

⁴³⁴ Zeine, *a.g.e.*, s.111.

⁴³⁵ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.210-211.

⁴³⁶ Umar, *a.g.e.*, s.336.

⁴³⁷ Umar, *a.g.e.*, s.336.

Selahaddin yönetimindeydi. Mahkeme reisliğini ise önce Fahri Bey yaparken, sonradan Binbaşı Şükrü Bey onun yerine geçmişti. Davalılar olarak da Salih Abdullah, Murtaza Efendi ve Nureddin Bey çalışmışlardır.⁴³⁸ Arap ihtilalcilerinin ikinci partisinin yargılanmasında Divan-ı Harb Reisi ve bir üye değiştirilmiştir. Bu değişikliklerle İstanbul Merkez Kumandanlığı Divan-ı Harb Reisi Süvari Binbaşı Şükrü Bey Âliye Divan-ı Harb-i Örfi Reisliğine ve veliaht Yusuf İzzeddin Efendi'nin yaveri Binbaşı Hasan Bey Divan-ı Harb üyeliğine getirilmişlerdir.⁴³⁹

Bu dönemde IV. Ordu Kumandanlığı bünyesinde Cemal Paşa'nın emrinde Osmanlı ordusuna hizmet veren Ali Fuad Erden Hatırat'ında Âliye Divan-ı Harbi'nde görevli Şükrü ve Hasan Beyler'le ilgili ilginç bir ayrıntı aktarmaktadır: “Şükrü ve Hasan Beyler Aliye'ye geldikleri gün beni ziyaret ettiler ve görevleri hakkında benden direktif istediler. Kendilerine dedim ki: “Hakimlere direktif verilmez. Direktif kanun ve vicdanımızdır.” Muhataplarım bu sözümünden sevindiler, “öyle ise vazifemiz kolaymış” dediler. Fakat vazifeleri pek kolay olmayacaktı.”⁴⁴⁰

Fransa yanlısı Maruni bir papazın vatana ihanet suçuyla halkın gözü önünde asılmasını Âliye Divan-ı Harb-i Örfisi'nde başlayan mahkemeler izlemiştir. Cemal Paşa'nın Fransız Konsolosluğu'ndan ele geçirilen belgeleri mahkemeye vermesiyle yargılama için hazırlıklara 5 Şubat 1915'te Fahrettin Paşa ve Cebel-i Lübnan bölgesi kumandanı Miralay Rıza Bey denetiminde başlanmıştır. Aslında Arap ayrılıkçılarına yönelik ilk yargılamalar aynı yıl içinde Şam, Halep ve Beyrut'ta yapılmıştır. İkinci büyük dava ise 1915 sonlarına doğru Âliye'de başlamıştır.⁴⁴¹

⁴³⁸ Umar, *a.g.e.*, s.336.

⁴³⁹ Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları*, İstanbul, 2003, s.325.

⁴⁴⁰ Erden, *a.g.e.*, s.325.

⁴⁴¹ Umar, *a.g.e.*, s.336.

Davalarda ölüm cezası, ihanete yönelik kulüp veya cemiyetlere üye olan, Osmanlı Devleti'nin düşmanlarıyla herhangi bir şekilde ilişki kuranlara verilmiştir.⁴⁴² Falih Rıfkı Atay, Âliye'de yargılananların E.M.C. üyeleri olduklarını vurgulamaktadır:

....Araplık cereyanının [...] başlıca ocağı Ellâmerkeziye Cemiyeti idi. Âliyede hapsedilmiş olanlar ise merkezi Kahire'de bulunan bu cemiyetin üyeleri idi. Üyeleri, fakat ne zaman? Ellâmerkeziye Cemiyetinin Büyük Harb başladığı vakit, Suriye'de kalmış olanların bu teşebbüsünden haberleri var mıydı? Çünkü arada bir, umumi af olmuştur. Tutulmuş olanları, sadece eskiden bu cemiyet içinde çalıştıkları için mahkûm etmek doğru olmazdı. Divaniharb ise tutmuş olduğu kimselerin Büyük Harbden sonra da cemiyetin emri ile hareket etmiş olduklarına inanmıştır. Bütün dava budur....⁴⁴³

Âliye Divan-ı Harb-i Örfisi'ne verilen belgelerde, Cezayir Emiri Abdülkadir'in oğulları Ali Paşa ve Emir Ömer Bey, Osmanlı mebuslarından Rüştü Eş-Şema, eski mebuslardan Şefik Bey El-Müeyyed, Osmanlı ayanından Abdülhamid Ez-Zehravi, Dürzi Şeyhu'l-meşayihi Yahya El-Atraş, mülkiye müfettişlerinden Abdülvahab El-İngilizi ile Şükrü El-Aseli'nin ve bir çok önemli Arap eşraf ve büyüklerinin adları geçmekteydi. Cemal Paşa'ya göre bu mahkemeye verilen belgeler “tereddüt edilmeksizin ithama kafi delil ve emareleri haiz” bulunmaktaydı.⁴⁴⁴

Eldeki belgeler çerçevesinde bu kişiler tutuklanarak, mahkemeye getirilmişlerdir. IV. Ordu Kumandanlığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 10 Ocak 1916 tarihli ve “mahrem” damgalı bir evrakta, E.M.C. üyesi Abdülvahab El-İngilizi'nin, “devlet-i Arabiye teşkili hakkındaki cemiyetin azasından olduğu” için tutuklanarak, Âliye Divan-ı Harb-i Örfisi'ne gönderilmesi istenmiştir. Ayrıca aynı belgede Şükrü El-Aseli'nin

⁴⁴² Atay, *a.g.e.*, s.44.

⁴⁴³ Atay, *a.g.e.*, s.44.

⁴⁴⁴ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.211.

Âliye’de tutuklu bulunduğu bildirilmiştir.⁴⁴⁵ Bu sırada bir diğer E.M.C. üyesi Abdülğani El-Arisi ve iki arkadaşı mahkemede aleyhlerinde birçok şeyin ortaya çıkacağını düşünerek, çöle kaçmışlardır. Ancak kaçtıktan üç dört ay sonra Ravela aşireti reisi Nuri Şalan tarafından Havran civarında yakalanarak hükümete teslim edilmişlerdir.⁴⁴⁶

Tutuklananlar Âliye askeri mahkemesi önüne çıkarılırken, kaçanlar ve o sırada Suriye’de bulunmayanlar da gıyaben yargılanmışlardır. Âliye Divan-ı Harb-i Örfisi’nde gıyabında yargılanıp idama mahkum olanlar, mahkeme önüne çıkarak haklarında hüküm verilenlerden daha çoktu. Bu dönemde Âliye’de mahkemeler çeşitli tarihlerde toplanmış, zanlılar birbirleriyle yüzleştirilmemiş olmasına rağmen, çoğunun aynı ifadeleri vermesi olayların doğruluğunu ispatlamıştır. Bazıları ayrılıkçı çalışmalarını sonuna kadar inkar ederken, itiraflarda bulunan bazı kişiler de kendilerini gizleyip diğerlerinin adlarını vermişlerdir. Mahkemede verilen ifadeler, İngiltere ve Fransa yandaşı Arap milliyetçileri arasında çatışma ve mücadelelerin olduğunu da ortaya koymuştur.⁴⁴⁷

Tarihçi Kutay, Âliye yargılamalarından bahsederken E.M.C.’ne de değinmektedir: “Suriye’de faaliyetini köylere kadar yaymış olan Ellâ-El-Merkeziyye, Fransa’nın himayesinde bir manda devlet istiyordu. Bu gizli ihtilâl cemiyeti Fransız parası ile beslenmişti. Savaş başladığı zaman Lâzkiye çevresine gizlice ihraç yapacak Fransız harp gemilerinin getireceği silahlar halka dağıtılacak, Osmanlı Orduları arkadan vurulacaktı.”⁴⁴⁸

Yargılamalar sonuçlanıp karar aşamasına geldiğinde, Divan-ı Harp Heyeti üç-dört kişiye idam, diğerlerine ömür boyu hapis verme düşüncesindeydi. Divan-ı Harp Reisi Şükrü Bey, suçluların adlarının karşısına mahkeme heyetinin görüşünün yazıldığı listeyi

⁴⁴⁵ IV. Ordu Kumandanlığı’ndan Dahiliye Nezareti’ne gönderilen 28 Kanun-ı Evvel 1331=10 Ocak 1916 tarihli evrak, BOA, DH-KMS-36/22/2.

⁴⁴⁶ Erden, *a.g.e.*, s.91.

⁴⁴⁷ Kutay, *a.g.e.*, s.183-184.

⁴⁴⁸ Kutay, *a.g.e.*, s.184.

Cemal Paşa'ya sunarak, onun onayını almak istemişti. Bu sırada Cemal Paşa, bu isimlerin karşısına kendi görüşü olan idam cezasını yazmış ve uygulanmasını telkin etmişti. Şükrü Bey de bu idam kararlarını alarak, Âliye'ye geri dönmüştür.⁴⁴⁹ Ali Fuad Erden, anılarında bu süreci çarpıcı bir biçimde anlatmaktadır:

1916 Nisan ayında idi. Binbaşı Şükrü Bey, Şam'da Viktorya otelindeki Ordu Erkânıharbiye Reisinin odasına geldi. Suçluların yargılanması bitmiş; karar verilmek üzere imiş. Suçlular yirmi kişiydi. İçlerinde Ayan üyeleri, mebuslar, büyük memurlar, kurmay subayları, gazeteciler vardı. Divan-ı Harb üyeleri, bunlardan üç dördüne idam hükmü verilebileceği, diğerlerinin müebbed veya geçici kalebendlik yahut kürek cezalarıyla cezalandırılması kanaatinde imiş. Divan-ı Harb bu kararı doğrudan vermekten çekinmiş. Reis arz ve istizan etmek için gelmiş.

Ben, “Gidiniz. Arzediniz. Yalvarınız. Eğer kabul etmezse ayaklarına kapanınız ve Paşa hazretleri tarihin hükmünü düşününüz, deyiniz,” dedim. Şükrü Bey gitti ve beş dakika sonra geldi. Beti benzi sararmıştı. Divan-ı Harb Reisinin istizan amacıyla geleceğinden, galiba, Aliye'deki yakınları vasıtasıyla haberdar edilmiş olan Cemal Paşa, Şükrü Bey içeri girince, soğuk ve sert “Ne var?” demiş. Şükrü Bey, suçluların isimlerinin hizasına, Divan-ı Harb heyetinin kanaatleri yazılı listeyi takdim ederek, “Divan-ı Harbin kanaati budur. Efendimize arz ve istizan için geldim” demiş. Cemal Paşa, listede yazılı notlara bakmayarak suçluların isimlerinin hizasına, kendi rey ve kanaatini işaret etmiş. Bu işaret bir kelime imiş ve her suçlunun hizasına aynı kelime yazılmış. Şükrü Bey, Erkânıharbiye Reisinin tavsiyesi gereğince hareket etmiş. Cemal Paşa, Şükrü Beyin başını iterek, “Tarih kafanda paralansın!” demiş.⁴⁵⁰

Cemal Paşa, Âliye Divan-ı Harbi Örfisi'nde alınan idam hükümlerini bir an önce onaylayıp, gerçekleştirmek istemiştir. Bunun üzerine mahkeme heyeti karar evrakını göndermiş ve Cemal Paşa da Adli Müşaviri Vassaf Bey'e kararların derhal infazı için emir yazılmasını emretmiştir. Hazırlanan infaz emrini Vassaf Bey ve Ali Fuad Erden imzalamamış, Cemal Paşa ise yetkilerini kullanarak infaz kararını kendisi onaylamıştır.⁴⁵¹

Bu süreci Ali Fuad Erden anılarında aktarmaktadır:

⁴⁴⁹ Umar, *a.g.e.*, s.338.

⁴⁵⁰ Erden, *a.g.e.*, s.325-326.

⁴⁵¹ Umar, *a.g.e.*, s.338.

...[Şükrü Bey] Aliye'ye idam hükümlerini vermeye gidiyordu. Birkaç gün sonra Cemal Paşa, bu hükümleri Türk milleti adına tasdik edecek ve infazını, gene Türk milleti adına emredecekti. Divan-ı Harb, evrakı göndermiş ve Cemal Paşa, adli müşavir Vassaf Beye, hükmün onaylanması ve derhal infazı için emir yazılmasını emretmiş. Vassaf Bey, “Aylarca süren bir yargılamanın yüzlerce sayfa tutan evrakını tetkik etmek için en az bir haftaya ihtiyaç olduğunu” söyleyerek böyle bir emri nasıl yazabileceğini sordu. Kendisine, “Paşa hazretlerinin emir buyurdıkları gibi yazarsınız. Müsveddenin altına imzanızı koymazsınız. Müsveddenin kenarına “Bâ emr-i âli-i kumandanî” [komutanın yüce buyruğuyla] diye işaret edersiniz” dedim. Öyle yapmış. Müsveddeyi getirdi. Ben de imza etmedim. Paşa hazretleri: “Niye imza etmediniz?” diye sormuş. Vassaf Bey, “Efendimiz tetkik edemedim” demiş. “Fuad Bey görmedi mi?” “Gördü.” “Niye imza etmedi?” “Bilmiyorum Efendimiz.” Cemal Paşa bir an düşündükten sonra, “Sanki sizin imzanıza ihtiyacım mı var?” demiş ve kâğıdı imzalamış. Gerçekten Cemal Paşanın, adli müşavirin ve Erkânıharbiye Reisinin imzalarına hiç ihtiyacı yoktu. Birinci Cihan Harbinde, ordu kumandanlarının daha sonra tasdik-i aliye iktiran ettirilmek [padişahın onayına sunulmak] üzere divan-ı harblerin kararlarını tasdik ve icraya yetkili olduklarına dair bir özel kanun vardı. Cemal Paşa da bu kanunun verdiği yetkiye dayanarak hükümleri onaylayıp uyguladı....⁴⁵²

Âliye yargulamaları sonucu idam cezasına çarptırılan suçluların infazları iki grup halinde Beyrut ve Şam'daki kent meydanlarında gerçekleştirilmiştir. İlk hükümlü grubu, 20 Ağustos 1915 akşamı Âliye hapisanesinden alınarak, Beyrut'a getirilmiş ve mahkeme kararı okunarak 21 Ağustos 1915'te sabah dörtten sonra idam edilmiştir. 10'u Müslüman ve 1'i Hıristiyan olmak üzere 11 Arap ileri geleni, Beyrut'un ana meydanı olan el-Burç'ta asılmıştır. 17'si Müslüman ve 4'ü Hıristiyan Arap liderlerden oluşan 21 kişilik ikinci hükümlü grubu ise 6 Mayıs 1916'da seher vakti idam edilmiştir. Bunlardan 14'ü Beyrut'taki darağaçlarına ve 7'si de Şam'daki al-Marjeh meydanına götürülmüştür. Ayrıca Suriye ve Lübnan'da bazen tek tek diğer bireylerin idamına da rastlanmıştır. Sayıları yetmiş birden az olmayan seçkin Arap liderleri bu dönemde gıyabında ölüm cezasına

---

⁴⁵² Erden, *a.g.e.*, s.326-327.

çarpıtılmış, pek çok Arap ailesi Anadolu'nun ücra bölgelerine sürgün edilmiş ve mallarına haciz konulmuştur.⁴⁵³

Büyük bir kısmı E.M.C. üyesi olan yada E.M.C. ile birlikte çalışan ve Âliye Divan-ı Harb-i Örfisi'nde aylarca süren yargılamalar sonucunda idam edilen Arap milliyetçileri şunlardır: Abdülhamid Ez-Zehravi⁴⁵⁴, Şefik El-Müeyyed, Şükrü El-Aseli, Abdülgani El-Arisi, Seyfeddin El-Hatip, Mahmud El-Mahmasani, Salih Bey Haydar, Abdülvahab El-İngiliz, Refik Rızzık Sellum, Ömer Hamd, Arif Şehab, Abdülkerim El-Halil, Şeyh Ahmed Tabbare, Emir Ömer, Ali El-Menazi, Hafız Es-Said, Mahmud El-Acem, Nayıf Tello, Muhammed Müslim bin Abidin, Said El-Kerim, Selim El-Hamd, Corci Haddad, Said Akl, Petro Pavli, Bayat Ali, Nuri Elfazi, Tevfik El-Besad, Celal El-Buhari.⁴⁵⁵

Ayrıca bu dönemde mahkeme önüne çıkarılmadığı için Âliye'de gıyaben yargılanan zanlılar arasında E.M.C.'nin üst yönetiminden ve üyelerinden bazıları da bulunmaktaydı. Âliye Divan-ı Harb-i Örfisi'nde mahkemeye gelmeksizin gıyabında idam cezasına çarptırılanlar şunlardır: Refik El-Azm, Hakkı El-Azm, Şeyh Reşid Rıza, Davud Berakat, Faris Nimr, Doktor Şibli Şemil, Halil El-Matran, İbrahim Neccar, Corc Bahri, Aziz Bahri, Halil Ebî Meliğ, Halil Bulad, Hanri Habib Bulad, Necib Bostani, Yusuf Bostani, Filip Şemma, Necip Katta, Necip Karizani, Corc Rumani, Corc Karazani, Kafil Ove, Jan Ubeyh, Necip Attace, Dr. Grozozı, Nimetullah Ganem, Rafael Gurre, Mişel Lütfullah, Dr. Yusuf Kail, Şeyh Yusuf Hazen, Corc Hayr, Reşit Hayyat, Edmon Melhame, Dr. Halil Şake, Yusuf Sem'an, Said Navi, İlyas Hannin, Selim Şemmil, Maryus Şemmil, Yusuf Habib Zenabezi, İlyas Zehar, Alfons Zeyniye, Fuat El-Hatip, Konstantin Bebi,

⁴⁵³ Zeine, *a.g.e.*, s.109, Umar, *a.g.e.*, s.340.

⁴⁵⁴ Abdülhamid Ez-Zehravi'nin idam cezasının infazını bildiren 17 Mayıs 1332=30 Mayıs 1916 tarihli belge için bkz.: Tunaya, *a.g.e.*, C. I, s.607.

⁴⁵⁵ Kutay, *a.g.e.*, s.182-183; Umar, *a.g.e.*, s.338.

Hasan Hammad, Abdülhafız bin Mahmud Hasan, Rızkullah Erkaş, Selim Sabit Seydi, İzzet Abid, Şükrü Ganem, Aziz Ali El-Mısrî.⁴⁵⁶

İzahat'ta Âliye mahkemesine çıkarılmayan ve gıyaben idama mahkum olan kişilerin listesi verildikten sonra suçlarına vurgu yapılmaktadır:

Bu adamlar Arap beldelerini idare-i Osmaniye'den çıkarmak ve İngiliz hükümetinin işgal-i askerisi altında ve Mısır'a merbut bir hilafet-i Arabiye teşkil etmek için fikren istihzarâtta ve fiilen kıyam ve ihtilal hazırlıklarında veya teşebbüsâta iştirakte bulunmuşlardır. İhtilal teşkilatı yapmışlar veya teşkilata dahil olmuşlardır. Hep firaridirler. Gıyaben idama mahkum olmuşlardır.⁴⁵⁷

İdam kararlarından sonra Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Şerif Faysal, bu kişilerin affedilmeleri için çok çaba harcamıştır. Bu dönemde Faysal, Âliye hükümlerinin ardından hemen her gün Cemal Paşa'yı ziyaret ederek "lakırdı arasında aftan bahsetmiştir". Cemal Paşa'ya göre Faysal, kendisini ziyarete gelen Arap ileri gelenlerine, idam mahkumlarını kurtarmak için hiçbir girişimde bulunmadıklarından, hiç olmazsa Cemal Paşa'ya gidip rica etmediklerinden dolayı çıkışıdır.⁴⁵⁸

Ayrıca Şerif Faysal, Cemal Paşa'nın büyük saygı duyduğu Şeyh Bedreddin Efendi'yi af için Cemal Paşa'ya göndermiştir. Sohbet sırasında Şeyh Bedreddin Efendi verilen idam kararlarının dini hükmünü onaylar tarzda bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma, Şerif Faysal'ın ve Bedreddin Efendi'yi af için aracı yapan diğer kişilerin pişman olmalarına yol açmıştır:

Cenabı hak, İslamlar arasında fitne ve fesat yapmağa kalkışanları üç türlü ceza ile tehdit ediyor:
Ya idam, ya iki kolunun kesilmesi veya ebedi sürgün! Cezalar da, yapılan fitne ve fesatın

⁴⁵⁶ İzahat, s.125; Kutay, *a.g.e.*, s.183; Umar, *a.g.e.*, s.338-339.

⁴⁵⁷ İzahat, s.125.

⁴⁵⁸ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.264.

doğurabilecekleri kötülüklerin derecesine göre hükm olunmak lazım gelir. Biz, şimdi İslam aleminin en ziyade tehlikeli bir harbe girdiği bir zamandayız. Eğer bu zamanda İslam'ın zayıflamasını mucib olabilecek fesat ve fitneye tevessül edenler bulunursa, bunlardan kötü mahluklar bulunamaz. Ve fahri kainat efendimiz buyuruyor ki: “Hainler hakkında hakim nezdinde şefaata teşebbüsünde bulunanlar da hainlerdir. Zira bunlar bilerek veya bilmeyerek fitne ve fesat yapılmasına hizmet etmiş olurlar.” Binaenaleyh cidden ve hakikaten ihanetleri sabit olanlar için şefaatta bulunmaktan Allah'a inanan herkesin kaçınması lazım gelir.⁴⁵⁹

Falih Rifkı Atay'a göre Cemal Paşa, bir yandan güç kullanarak, bir yandan da Arap vilayetlerinde altyapı çalışmalarına ağırlık vererek Arap hareketinin durdurulacağı düşüncesindeydi.⁴⁶⁰ O, devletten yüksek rütbe ve çıkarlar sağlamış, fakat Osmanlı Devleti'nin birliğini bozmaya çalışan Arap milliyetçilerini bir türlü affetmemiştir. Aslında Enver ve Talat Paşalar da vatana ihanetin cezasız kalmasını istememişler ve Cemal Paşa'yla aynı görüşü paylaşmışlardır. Buna rağmen Enver Paşa, Abdülhamid Ez-Zehravi'nin, Talat Paşa da Şefik El-Müeyyed'in serbest bırakılması için aracılık etmişlerdir. Bu dönemde İ.T.C.'den başka kişiler de farklı idam mahkumları için af isteğinde bulunmuşlar, ancak Cemal Paşa bu yönlendirmelere kapılmamıştır. Ayrıca İstanbul Hükümeti, sonuna kadar Âliye davasının bir defa da Harbiye Nezareti'nce incelenmesinde ısrar etmiştir.⁴⁶¹

Cemal Paşa bu sırada Suriye'de çıkabilecek bir isyanın önünü almak için Âliye'de alınan idam kararlarının hemen infaz edilmesini istemiştir. Bunu, savaş sırasında çıkarılan ve kumandanlara vatan savunması için gerekli görülürse idam hükümlerini doğrudan doğruya uygulama yetkisi veren karara dayanarak yapmıştır. Cemal Paşa, idam dosyalarının İstanbul'a gitmesi durumunda işlerin altüst olacağından ve hükümetin bu kararları daha yumuşak kararlarla değiştireceğinden korkmuştur. Bu yüzden idam

⁴⁵⁹ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.265-266.

⁴⁶⁰ Cemal Paşa'nın o dönemde bölgede gerçekleştirdiği imar faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.322-338.

⁴⁶¹ Atay, *a.g.e.*, s.45.

kararlarının bir kerede Harbiye Nezareti'nce incelenmesine sıcak bakmamış ve Âliye'de alınan kararları hemen uygulamıştır.

Cemal Paşa bu tip sert önlemlerle, ayrılıkçı Arap hareketlerinin önlenebileceğini zannetmiştir. Arapların siyasal çalışmalarında kişilerin önemli rol oynadığını düşünen Cemal Paşa'ya göre bu kişilerin cezalandırılmaları Arap ayrılıkçılığının önünün alınmasını sağlayabilirdi. IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa, daha sonradan Âliye mahkemesi kararlarını Harbiye Nezareti'ne göndermiştir. Burada mahkeme kararları Temyiz Divanı tarafından incelenmiş ve hükümet kararı ile padişah tarafından onaylanmıştır.⁴⁶²

Bu dönemde IV. Ordu yönetiminde Cemal Paşa'nın maiyetinde çalışan Ali Fuad Erden anılarında, idamlara ilişkin çarpıcı ayrıntılara değinmektedir:

Mahkûmların yarısı Şam'da, yarısı Beyrut'ta asılacaklardı. Arap ihtilalinin gücünü anlamak için, ihtilalcilerin nasıl öleceklerini görmek üzere Şam'daki idamlarda bulunmak istedim. Suriye'nin savunması bakımından bunu bilmek lazımdı. Hükümler gece sabaha karşı Hükümet Meydanında infaz edilecekti. Muteber ve kibar mahkûmlar için, meydanda, çepçevre, sağlam, görkemli, yüksek sehpalara dikilmiş; elektrik aydınlığını artırmak için birçok lüks lambaları konulmuştu. Mahkûmlar, faytonla, birer birer geldiler. Jandarma zabitanın okuduğu hükümleri sessiz dinlediler...Ve gene sessiz öldüler. Beyrut'takiler hürriyet şarkıları söyleyerek ölmüşler. Beyrutlular, bunu, sahil halkının Şamlılardan daha cesur olduklarının belirtisi sayarak, sonraları, bundan dolayı övüneceklerdi.

Şam'da siyaset yerine en son getirilen Refik Sellum adında genç bir Hristiyan yedek subaydı. "Esselamüaleyküm ya meşnaka" diyerek beyaz hayaletler sarkan darağaçlarını selamladı ve boş olan sehpaye, yani kendisine mahsus olan sehpaye doğru elleri arkasında bağlı olarak tez adımlarla, bir an önce kavuşmak ister gibi, çabuk çabuk gitti. Mahkûmun boynunu bağlayan memur, fesini yere attı. Refik Sellum, "fesimi yere atmaya hakkınız yoktur" dedi. Fesini getirip başına koydular. Fakat çarpık koydular ve fes tozlanmıştı. O, bunun farkında olmadı. Eğer olsaydı, "Fesimi düzeltiniz ve tozunu siliniz" diyecekti. Refik Sellum'un ölmesine birkaç saniye kalmıştı. Ben, onun tam karşısında, lüks lambasının çiy ışığı altında, bu hayret verecek kadar soğukkanlı genci inceliyordum. Hayat ile yokluk arasındaki son birkaç an içinde çehresi süratle değişti: Önce yüzünün rengi uçu. Biraz sonra kireç gibi bembeyaz oldu... En sonra da sapsarı olacaktı. O da öldükten sonra ortalığı bir ölüm sessizliği kapladı: Darağaçlarının ve asılanların

⁴⁶² Umar, *a.g.e.*, s.340.

sessizliği, hazır bulunanların sessizliği ve etrafın sessizliği. Darağaçlarının arkasında tanyeri ağarmaya başlıyordu. Ben bu ağartıdan ürktüm.⁴⁶³

Bazıları idam edilen bu kişilerin suçlarının 1913 başlarında çıkarılan genel af yasasından önceki tarihlere ait olduğunu ve buna rağmen gerçekleştirilen infazların hukuk dışı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Cemal Paşa'ya göre idam edilen bu kişiler suç unsurunu aftan sonra da devam ettirmelerinden dolayı idam edilmişlerdir. "Zaten bu mahkumiyetleri de, işte bu sonradan işlenmiş cürümlerinden ileri gelmiştir. Ancak aff-ı umumiden evvelki cürümlerine ait vesikalar gayet kuvvetli olduğundan ihanetin mahiyetini bütün çirkinliği ve açıklığı ile göstermiş olmak için Divan-ı Harb bu vesikaları tetkik ve neşretmiştir."⁴⁶⁴

İdamların yapıldığı gün, orduyu bilgilendirmek için bir beyanname yayınlayan Cemal Pařa, bu beyannameye mahkumların her birinin suçlarını kanıtlayacak belgelerden bazılarını koymuştur. Bu beyannameyi gören Faysal, Cemal Pařa'ya gelerek; "Eđer bu hainlerin cürümlerinin bu kadar řeni' olduğunu bilse idim, ceddimin tertemiz ruhuna yemin ederim ki haklarında şefaath ve müracaatta bulunmak değil, her bir uzuvlarının ayrı ayrı kesilip atılmak suretiyle akıbetlerinin şiddetlendirilmesi ricasında bulunurdum. Allah hepsine lanet etsin" demiştir.⁴⁶⁵ Yine aynı gün řam milletvekili Azmzade Mahmud Pařa da Cemal Pařa'yı ziyaret ettiğinde; "Ailemiz efradı arasında böyle deni mahlukların yetişmiş olması beni hacaletin en son derecelerine dūřürüyor. İlahi adaleti yerine getirdiniz, Allah ve Resulü sizden razı olsun" diyerek idamları onaylamıştır.⁴⁶⁶ Said Halim Pařa ise Cemal Pařa'yı bu idamlar nedeniyle eleştirmiştir. Öyle ki, O, mahkeme hükümleri İstanbul'un

⁴⁶³ Erden, *a.g.e.*, s.328-330.

⁴⁶⁴ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.267.

⁴⁶⁵ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.267.

⁴⁶⁶ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.267.

onayına sunulmadan infazların niçin yapıldığı yönündeki bir yazıyı Harbiye Nezareti'ne göndermiştir.⁴⁶⁷

Cemal Paşa, idamların Araplar üzerinde kötü etki yapmasını önlemek için infazların hemen ardından yayınlanan gazetelere sansür uygulamak gibi bazı tedbirler almıştır. İdamların haklılığını gündeme getiren yazılar, bir gün önceden hazırlanmış ve o gün gazeteler özel sayı olarak yayınlanmıştır. İdamların yapıldığı sabah Şam gazetelerinin başmakalelerinde Cemal Paşa'nın eylemleri, "vatanın selameti için büyük adalet hareketi olarak alkışlanmış ve vatani hainlerden, fesatçılardan kurtaran büyük kurtarıcıya şükranlar" sunulmuştur. Şam'ın en büyük gazetelerinden ve milliyetçi Arap Kurd Ali tarafından çıkarılan bağımsızlıkçı "El-Muktebes" gazetesi dahi birinci sayfasına şu anlama gelen bir ayet yazmıştır: "Yeryüzünde fesat çıkaranların cezası öldürülmek veya asılmak veya elleri ve ayakları kesilmektir."⁴⁶⁸

Suriyeliler önceleri Cemal Paşa'nın mektupları yayınlamasıyla birlikte, idamların haklı olduğu düşüncesindeydiler. Örneğin İngiliz ajanı Lawrence⁴⁶⁹, Şerif Faysal'ın da içinde bulunduğu bir toplantıda, Cemal Paşa'nın yaptığı idamlardan söz ederek, oradakilere Osmanlı Devleti'nin haksız olduğunu anlatmaya çalışmıştı. Ancak toplantıya katılanlar, bu Arap milliyetçilerinin Fransız ve İngiliz sömürgesi isteklerinden dolayı, ihanet suçuyla idam edildiklerini belirtmişlerdir. Fakat İngilizler, bu yöndeki propagandalarını sürdürmüşler ve Suriye'deki bazı kesimlerin hükümete karşı düşüncesinin değişmesini sağlamışlardır. Bu durum, Arap bağımsızlıkçılarının etkinliklerini kolaylaştırmıştır. Çünkü asılanların akraba ve dostlarının, Cemal Paşa'ya kin bağlayarak,

⁴⁶⁷ Umar, *a.g.e.*, s.341.

⁴⁶⁸ Erden, *a.g.e.*, s.331.

⁴⁶⁹ İngiliz Ajanı Lawrence'in I. Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı Devleti'ne karşı Araplarla birlikte verdiği mücadelenin öyküsü için bkz.: T. E. Lawrence, *Bilgeliğin Yedi Sütunu*, Çev.: Bilal Çölgeçen, İstanbul, 2001. Ayrıca ajan Lawrence'le ilgili bir inceleme: Mehmet Zeki, *Lawrence, İngiliz-Arap İlişkilerinde Lawrence'nin Gizli Yüzü*, İstanbul, 2001.

isyana katılmalarına sebep olmuştur. Ayrıca bu idamlar, isyan etmesi muhtemel olan Şerif Hüseyin'in kalkışmasına bir bahane olmuştur. Tüm bunlardan da görüldüğü gibi bu idamlar, askeri bakımdan doğru ve gerekli olmasına karşın, içinde bulunulan zaman ve siyaset tarzı açısından hatalıydı.⁴⁷⁰

Teşkilat-ı Mahsusa'nın önemli isimlerinden Eşref Kuşçubaşı yargılamalar konusunda eleştirdiği Cemal Paşa'yı, infazları hızla gerçekleştirmesinden dolayı desteklemiştir: "Mahkemeler, Arap milliyetçiliği hareketinin belini kırmak ve Osmanlı İmparatorluğu'nun birliğini ve bütünlüğünü Osmanlılığın ifade ettiği her şeyi muhafaza etmek için zaruriydi... Zaten hiçbir hükümet herhangi bir ihanete, hele harp zamanında göz yumamaz..."⁴⁷¹

Bu konuda, Sina-Filistin Cephesi'nde görev yapan Alman subayı Von Kress Bey de Cemal Paşa'yı destekler tarzda bir düşünceye sahiptir: "Yalnız Araplar değil, Türkler de bu şiddetli adaletin tatbikinden dolayı Cemal'i ağır surette itham etmişlerdi. Fakat bence bu itham haksızdır. Çünkü, bir düzine vatan haini hakkında bu şiddetli cezanın tatbikiyle Cemal, diğer asi unsurların harp esnasında isyan ederek, Türk Ordusunu arkadan vurmak hususundaki emel ve heveslerinin önüne geçmişti."⁴⁷²

Savaş sonrasında Fransızlar, Araplara Türkleri kötölemeye devam etmişler ve 1916 idamlarını sık sık propaganda aracı olarak kullanmışlardır. Bu durum Osmanlı Devleti'ne ihanetten dolayı asılanların, Suriyelilerce kahraman sayılmalarına neden olmuştur. Halbuki bu kişiler Suriye'yi İngiltere ve Fransa yönetimi altına koymaya çalışmışlardır. Günümüzde Suriye'de Âliye Divan-ı Harb-i Örfisi'nce verilen karar

⁴⁷⁰ Umar, *a.g.e.*, s.342.

⁴⁷¹ Umar, *a.g.e.*, s.342.

⁴⁷² Umar, *a.g.e.*, s.342; Erden, *a.g.e.*, s.334.

sonucunda, bu kişilerin asıldığı 6 Mayıs 1916 günü “Şehitler Günü” ilan edilmiştir. Âliye yargılamaları sonucu idam edilenler Suriye’de halen kahraman olarak anılmaktadırlar.⁴⁷³

---

⁴⁷³ Erden, *a.g.e.*, s.333; Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetiminde ve Fransız Mandası Döneminde Suriye’de Arap Bağımsızlık Hareketleri (1908-1938)*, (Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 1999, s.285.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, içinde barındırdığı değişik unsurlarla bir milletler mozağini oluşturmaktaydı. Bütün bu unsurlar, devletin güçlü olduğu dönemlerde, birlik içerisinde ve “Osmanlı vatandaşlığı” kimliği altında yaşıyorlardı. Ancak Osmanlı Devleti’nin güç kaybetmeye başladığı, emperyalist Batılı devletlerin karışmalarının arttığı XVIII. ve XIX. yüzyıllarda, bu unsurlar arasındaki doğal denge bozulmuş ve her biri çeşitli ayrıcalıklar kazanmaya çalışmışlardır. Ayrıca Fransız Devrimi’nden sonra yayılan ulusçuluk düşüncesi de Osmanlı Devleti’nde yaşayan unsurları etkilemiştir.

Batılı devletler, bu gelişmeleri fırsat bilerek yüzyıllardır kendilerini tehdit eden Osmanlı Devleti’ni yıkmak için, “Doğu Sorunu” çerçevesinde, bu unsurları harekete geçirmişlerdir. Osmanlı ülkesinin çeşitli vilayetlerinde yaşayan farklı unsurlar, XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlayan milliyetçi örgütlenmelerini, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde tamamlamışlardır. Osmanlı Devleti’nin egemenliğinde yaşayan bu milletler, bu süreçte Devlet’ten kopmak için yoğun etkinliklerde bulunmuşlardır.

Osmanlı Devleti, yönetim sisteminde sürekli ıslahatlar yaparak İmparatorluğun dağılma sürecini durdurmaya çalışmıştır. Ancak bu reformlar devletin güçlenmesinden ziyade, bu unsurların devlet içinde ayrı birer güç olarak ortaya çıkmalarını sağlamıştır. Bunun üzerine bu milletleri bütünleştirmek amacıyla “ittihad-ı anasır” düşüncesi geliştirilmiştir. Bu resmi politika da beklenen sonucu vermeyince Osmanlı Devleti, II.Abdülhamid döneminde “ittihad-ı İslam” anlayışını siyasal etkinliklerinin bir parçası haline getirmiştir. Abdülhamid’in otuz yıllık istibdad döneminin ardından Jön Türk devrimiyle Osmanlı siyasi tarihinde yeni bir dönem başlamıştır.

1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı, dağılma sürecine giren İmparatorluğu, toparlamak için bir umut olmuştur. Ancak bu beklentiler kısa zamanda sonuçsuz kalmış ve

devletin dağılma süreci daha da hızlı bir şekilde devam etmiştir. Önce Balkanlarda başlayan kopuşlar, kısa zamanda Arap vilayetlerini de etkilemiş ve buralarda da ayrılıkçı örgütlenmelerin doğmasına neden olmuştur. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Ortadoğusu'nda ayrılıkçı Arap cemiyetleri yoğun milliyetçi çalışmalar yapmışlardır.

II. Meşrutiyet döneminde kurulan Arap cemiyetlerinden birisi -belki de en önemlisi- E.M.C.'dir. 1912-1914 tarihleri arasında etkinlik gösteren bu cemiyet, Arap milliyetçiliğinin yükselmesi ve Arap kalkışmasının gerçekleşmesinde hatırı sayılır bir katkıya sahiptir. Ayrıca etkin olduğu dönemde, tüm Arap ayrılıkçılığı hareketini kendi çatısı altında toplayabilme başarısını gösteren E.M.C., politik söylemlerini adem-i merkeziyet anlayışı üzerine temellendirmiştir. Cemiyet, 1913'te bir siyasi program yayınlarak merkeziyetçi anlayışın olumsuzluklarını sıralamış ve Osmanlı Devleti'nin sorunlarının çözümü için adem-i merkeziyetçi yönetim anlayışını önermiştir. E.M.C.'nin adına da yansıyan adem-i merkeziyet isteklerinin arkasında, Arapları, kendi bölgelerinde daha etkili kılma gayreti vardır. Ayrıca yerinden yönetim anlayışı, Arap bağımsızlığına giden yolda, türdeş bir topluluk yaratmak için İstanbul'un egemenliğinden olabildiğince kurtulma imkanını da vermekteydi.

Refik El-Azm başkanlığında kurulan E.M.C.'ne Ayan Meclisi üyelerinden milletvekillerine ve gazetecilere kadar bir çok önemli Arap milliyetçisi katılmıştır. İ.T.C. muhalifi olan bu cemiyet, ilk zamanlarında Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile yakın diyalog içerisinde olmuş ve hatta bir dönem çalışmalarını birleştirmiştir.

Ayrıca E.M.C., kamuoyuna duyurduğu siyasi programı çerçevesinde çalışmanın ötesinde bir de gizli örgütlenme kurarak Arap ihtilalini hızlandırıcı çalışmalarda bulunmuştur. Bu gizli örgütlenmeyi 1916 Âliye Divân-ı Harb-i Örfî yargılamaları ve cemiyet üyelerine ait belgeler ortaya koymaktadır.

Osmanlı Devleti'nin en çok çekindiği Arap örgütü olan E.M.C., diğer Arap örgütleriyle de yakın işbirliği yapmıştır. Cemiyet, “Arap sorununa” uluslararası bir içerik kazandırmak için Paris'te, diğer bağımsızlıkçı Arap cemiyetlerinin katkılarıyla bir Arap kongresi dahi toplamıştır. Bu kongrenin toplanması, cemiyetin uluslararası etkinliğini ve Avrupalı emperyalist güçlerle olan diyalogunu ortaya çıkarmaktadır. E.M.C. üyeleri, Arap bağımsızlığının sağlanması için İngiltere ve Fransa'nın yardımına ihtiyaçları olduğu düşüncesindeydiler. Cemiyetin Hıristiyan üyeleri daha çok Fransa eğilimli bir politika izlerken, Müslümanlar İngiltere yandaşıydılar. Zaten İngiliz işgali altındaki Mısır'da çalışmalarını yürüten E.M.C., kısa zamanda cemiyet içi çekişmelere sahne olmuştur. E.M.C.'nin dağılmasında Hıristiyan ve Müslüman üyeler arasındaki hangi büyük güce dayanılacağı tartışmasından, gelecekte kurulacak olan devlette kimin liderlik yapacağı çekişmelerine kadar bir çok parti içi etken rol oynamıştır.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla etkinliğini yitiren E.M.C. 1916'daki Âliye Divân-ı Harb-i Örfî yargılamalarına kadar eylemsel varlığını sürdürmüştür. İttihatçı lider Cemal Paşa'nın 1914'te IV. Ordu kumandanı olarak bölgeye gelmesi, E.M.C.'nin tarihinde yeni bir sayfanın açılmasına neden olmuştur. Bu dönemde Arap ihtilalcileri, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Fransız Konsolosluğu baskınında ele geçirdiği belgelere dayanılarak Şam yakınlarındaki Âliye kasabasında yargılanmışlardır. Âliye Divân-ı Harb-i Örfî yargılamaları sonrasında E.M.C.'nin ileri gelen üyeleriyle birlikte, diğer bazı Arap ihtilalcileri de idam edilmişlerdir.

Cemal Paşa, bu idamlar nedeniyle, Arap milliyetçilerinin 1913 affından önceki suçlarına ait belgeler kullanılarak asıldıkları yolunda eleştirilere uğramıştır. Gerek Cemal Paşa'nın anılarında ve gerekse bu eleştirilere cevap olarak IV. Ordu tarafından yayınlanan “Âliye Divân-ı Harb-i Örfisinde Tedkik Olunan Mesele-i Siyâsiye Hakkında İzahât” adlı

eserde yer alan belgeler, E.M.C.'nin ve diğ er Arap milliyetç ilerinin ihtilalci ç alışmalarını net bir biçimde ortaya koymaktadır.

Ayrılıkç ı etkinlikleri nedeniyle 1916'da ř am ve Beyrut'ta, bir kısm ı E.M.C. üyesi kırka yakın Arap milliyetç isinin idam edilmesi, bu dönemde Suriye bölgesinde bir Arap ayaklanmasının ç ıkmasını önlemiştir. Ancak Cemal Paşa'nın gerç ekleştirdiğ i bu idamlar Arapların Osmanlı Devleti'ne yabancılaşmalarına yol açmıştır. 1916'da Mekke Emiri ř erif Hüseyin'in isyanının gerç ekleşmesinde de bu idamların dolaylı bir etkisi muhtemelen vardır.

Âliye yargılamaları sonucunda gerç ekleştirilen idamlar Suriye'deki Arap milliyetç ililiğ inin oluşumuna ve gelişimine önemli katkı yapmıştır. Bu olayın ardından idamların tarihi olan 6 Mayıs 1916 günü Suriye'de "ř ehitler Günü" ilan edilmiştir. Bu insanlar Suriye'de halen kahraman olarak anılmaktadırlar. Ayrıca önemli Arap liderlerinin asılmaları, daha sonradan Türkiye Cumhuriyeti döneminde, Arap ülkeleriyle yakın ilişkiler kurulmasının önündeki en büyük engellerden biri olmuştur. Ç ünkü bu idamlar, Osmanlı sonrasında yeni kurulan Arap ülkelerinde, Türkiye karşıt ı milliyetç i söylemlerin oluşmasına ve sürmesine yol açmıştır.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi Siyasi Evrakı(DH-SYS)

Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus (DH-KMS)

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH-ŞFR)

Meclis-i Vükela Mazbataları(MV)

II. İNCELEME ESERLER ve ANILAR

II.1. Kitaplar

AHMAD, Feroz, (1986), *İttihatçılıktan Kemalizme*, Çeviren: Fatmagül Berktay, Kaynak Yayınları, İstanbul.

AHMAD, Feroz, (1999), *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Çeviren: Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul.

AKŞİN, Sina, (2001), *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara.

Âliye Divân-ı Harb-i Örfisinde Tedkik Olunan Mesele-i Siyâsiye Hakkında İzahât, (1332), Dördüncü Ordu-yu Hümâyûn Tarafından Neşredilmiştir, Tanin Matbaası, Dersaadet.

ALTAY, Şakir, (1983), *Açıklamalı Hukuk ve Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Bilgi Yayınları, Ankara.

ANDERSON, Benedict, (1995), *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çeviren: İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul.

ARI, Tayyar, (2004), *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yayınları, İstanbul.

- ARMAOĞLU, Fahir, (1992), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Cilt: 1-2:1914-1980*, Ankara.
- ARSEL, İlhan, (1999), *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- ARSLAN, Emir Şekip, (2004), *Sürgünde Üç Ölüm*, Çeviren: Aziz Akpınarlı, Truva Yayınları, İstanbul.
- ATAY, Falih Rıfki, (1981), *Zeytindağı*, Bates Yayınları, İstanbul.
- AYBARS, Ergün, (2000), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Cilt: I*, Ercan Kitabevi, İzmir.
- AYNİ, Mehmed Ali, (1943), *Milliyetçilik*, Marifet Basımevi, İstanbul.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, (1983), *Türk İnkılabı Tarihi, Cilt: II, Kısım:III*, Ankara.
- BİRİNCİ, Ali, (1990), *Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- CEMAL PAŞA, (1996), *Hatırat*, Yayına Hazırlayan: Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul.
- ÇADIRCI, Musa, (1997), *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÇELİKTEPE, Atilla, (2002), *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Siyasi Misyonu*, IQ Yayınları, İstanbul.
- DAVIŞA, Adid, (2004), *Arap Milliyetçiliği, Zaferden Umutsuzluğa*, Çeviren: Lütfi Yalçın, Literatür Yayınları, İstanbul.
- DEMİR, Fevzi, (1994), *İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1994.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, (2002), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Yayınları, Ankara.

- ERDEN, Ali Fuad, (2003), *Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları*, Yayına Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- ERTUNA, Hamdi, (1976), *Türk-Arap İlişkileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- GÜNEŞ, İhsan, (1998), *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, Cilt: II, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara.
- HOURANİ, Albert, (2000), *Çağdaş Arap Düşüncesi*, Çevirenler: Lâtif Boyacı-Hüseyin Yılmaz, İnsan Yayınları, İstanbul.
- HOURANİ, Albert, (2001), *Arap Halkları Tarihi*, Çeviren: Yavuz Alogan, İletişim Yayınları, İstanbul.
- HÜSEYİN KAZIM KADRİ, (1992), *II. Meşrutiyetin Perde Arkası ve Makedonya, Arnavutluk, Ermenistan ile Suriye'nin Elden Çıkışı, Türkiye'nin Çöküşü*, Yayına Hazırlayan: Yılmaz Daşcıoğlu, Hikmet Neşriyat, İstanbul.
- KABACALI, Alpay, (2003), *Arap Çöllerinde Türkler*, Cem Yayınları, İstanbul.
- KANDEMİR, Feridun, (1999), *Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafaası, Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler*, Yağmur Yayınları, İstanbul.
- KARAL, Enver Ziya, (1977), *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARAL, Enver Ziya, (1996), *Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, Cilt: IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARPAT, Kemal H., (2001), *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Çeviren: Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara.
- KAYALI, Hasan, (1998), *Jön Türkler ve Araplar, Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, Çeviren: Türkan Yöney, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

- KILINÇKAYA, M. Derviş, (1992), *Arap Milliyetçiliği ve Milli Mücadele’de Türkiye-Suriye İlişkileri*, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- KILINÇKAYA, M. Derviş, (2004), *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- KİLİ, Suna-GÖZÜBÜYÜK, Şeref, (2000), *Sened-i İttifak’tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- KOMİSYON, (1999), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, Editör: Marian Kent, Çeviren: Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- KOMİSYON, (2003), *Çağdaş Türkiye Tarihi: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, Editör: Fevzi Demir, Mersin Üniversitesi Yayınları, Mersin.
- KONGAR, Emre, (1999), *21.Yüzyılda Türkiye, 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KURŞUN, Zekeriya, (1992), *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İrfan Yayınları, İstanbul.
- KUTAY, Cemal, (1998), *Tarihte Türkler Araplar, Hilafet Meselesi*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, (1982), *Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- LAWRENCE, T. E., (2001), *Bilgeliğin Yedi Sütunu*, Çeviren: Bilal Çölgeçen, Çiviyazıları Yayınları, İstanbul.
- MACFİE, A. L., (2003), *Osmanlı’nın Son Yılları 1908-1923*, Çevirenler: Damla Acar-Funda Soysal, Kitap Yayınları, İstanbul.

- MANSFIELD, Peter, (2000), *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, Çeviren: Salih Yurdakul, Söylem Yayınları, İstanbul.
- MARUFOĞLU, Sinan, (1998), *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)*, Eren Yayınları, İstanbul.
- MUMCU, Ahmet, (1996), *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- ORTAYLI, İlber, (2003), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayrılıkçı Arap Örgütleri, Âliye Divân-ı Harb-i Örfîsi*, (1993),
Yayına Hazırlayan: Ayşe H. Aydın, Arba Yayınları, İstanbul.
- ÖKE, Mim Kemal, (2002), *Siyonizm'den Uygarlıklar Çatışmasına Filistin Sorunu*, Ufuk Yayınları, İzmir.
- ÖZYÜKSEL, Murat, (2000), *Hicaz Demiryolu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- PAPUÇ, Murat, (2000), *Arap Ortadoğu'sunda Ulusçuluk Hareketleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- PRATOR, Sabine, (1993), *Der Arabische Faktor In Der Jungtürkischen Politik, Eine Studie Zum Osmanischen Parlament Der II. Konstitution (1908-1918)*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin.
- PRENS SABAHADDİN, (2002), *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*, Çeviren: İnan Keser, Liberte Yayınları, Ankara.
- RAMSOUR, Ernest Edmondson, (2001), *Genç Türkler ve İttihat Terakki, 1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi*, Çeviren: Hacasan Yüncü, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- SANDER, Oral, (1998), *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e*, Cilt: 1, İmge Kitabevi, Ankara.
- TALAS, Cahit, (1992), *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Bilgi Yayınları, İstanbul.

- TEZCAN, Cezmi, (1990), *Arap İsyanı ve Türk Kurtuluş Savaşı'na Etkileri (1916)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- TİBİ, Bessam, (1998), *Arap Milliyetçiliği*, Çeviren: Taşkın Temiz, Yöneliş Yayınları, İstanbul.
- TUNAYA, Tarık Zafer, (1988), *Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, Cilt: I, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- TUNAYA, Tarık Zafer, (2000), *Türkiye'de Siyasi Partiler, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, Cilt: 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
- UMAR, Ömer Osman, (1999), *Osmanlı Yönetiminde ve Fransız Mandası Döneminde Suriye'de Arap Bağımsızlık Hareketleri (1908-1938)*, (Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- UMAR, Ömer Osman, (2004), *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- ÜLMAN, A. Halûk, (2002), *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, İmge Kitabevi, Ankara.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, (1976), *Siyasal Anılar*, Hazırlayan: Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- YARARBAŞ, Ömer, (1996), *Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlıların Arabistan Politikaları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- YERASİMOS, Stefanos, (2000), *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu*, Çeviren: Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul.

- YILMAZ, Faruk, (2003), *General Allenby'nin Hatıratı, Arap İllerinin Elimizden Çıkış Öyküsü*, Berikan Yayınları, Ankara.
- ZEİNE, N. Zeine, (2003), *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Çeviren: Emrah Akbaş, Gelenek Yayınları, İstanbul.
- ZEKİ, Mehmet, (2001), *Lawrence, İngiliz-Arap İlişkilerinde Lawrence'nin Gizli Yüzü*, IQ Yayınları, İstanbul.

II.2. Makaleler

- AHMAD, Feroz-RUSTOW, Dankwart A., (1976), "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler:1908-1918", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4-5, Yıl:1975-1976, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, ss.245-284.
- AKALIN, Cüneyt, (2003), "Devrimci Arap Ulusçuluğu:BAAS", *Teori*, Sayı: 165, Ekim, İstanbul, ss.50-58.
- DEMİR, Fevzi, (1997), "İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusanı'nda Etnik Grupların Temsiline İlişkin Bazı Gözlem ve Veriler", *Tarih ve Milliyetçilik, I. Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler*, Mersin, ss.348-368.
- DEMİR, Fevzi, (2002), "II. Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı'nda Müslüman Unsurların Temsiline İlişkin Sorunlar", *XIII. Türk Tarih Kongresi:4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, ss.1761-1777.
- HANİOĞLU, Şükrü, (1989), "Osmanlı İmparatorluğunda Temsil ve İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisleri", *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Yıllığı*, Cilt: IV, İstanbul, ss.61-78.

- KOLOĞLU, Orhan, (1997), “Arap Milliyetçiliğinin Sunuluşundaki Çelişkiye Örnek”, *Tarih ve Milliyetçilik, I. Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler*, Mersin, ss.225-232.
- KURŞUN, Zekeriya, (1990), “II. Meşrutiyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Gelişmesinde Arap Milliyetçiliğinin Rolü”, *Türk Yurdu*, Cilt: 10, S. 32, Nisan, Ankara, ss.12-17.
- ORTAYLI, İlber, (1985), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Arap Milliyetçiliği”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: IV, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.1032-1037.
- ÖKMEN, Mustafa, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Merkeziyetçilik-Adem-i Merkeziyetçilik Pratiği Üzerine Notlar”, http://www.academical.org/dergi/MAKALE/9_10sayi/s9okmen11.htm, 19.07.2004.
- TEKİN, Mehmet, (1998), “Osmanlı Devleti’nde Arap Ayrılıkçı Hareketlerinin Doğuşu ve I. Dünya Savaşı Sonuna Kadar Faaliyet Gösteren Arap Cemiyetleri”, *Güneyde Kültür*, Yıl: 10, Sayı: 115-116, Eylül-Ekim, Antakya, ss.1-14.
- UMAR, Ömer Osman, (2000), “Cemal Paşanın Suriye’de Arap Milliyetçilerine Karşı Neşrettiği El-İslâm Gazetesi ve Programı” *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl: 25, Sayı: 49, Ağustos, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, ss.129-137.
- YORULMAZ, Şerife, (1997), “Suriye’de Fransız Mandası’na Karşı Ortaya Çıkan Milliyetçi-İhtilalci Bir Hareketin Türk Basını’na Yansımaları (1925-1927)”, *Tarih ve Milliyetçilik, I. Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler*, Mersin, ss.248-262.

EKLER

EK: 1

**“El-Lâ Merkeziye Cemiyeti’nin Parti Beyanı ve Siyasi Programı”nın Türkçe çevirisi
ve özgün Arapça metnin tıpkıçekimi, BOA, DH-SYS-114/2/30.**

YÜKSEK MECLİS

OSMANLI İDARİ ADEM-İ MERKEZİYET PARTİSİ

(HİZBÜ’L-LA-MERKEZİYYETİ’L-İDARİYYETİ’L-OSMANİ)

Comite Superieur du Parti de la

Decentralisation Administrative Ottomane

Parti Beyanı ve Siyasi Programı

Parti Haberleşme Adresi:

Mısır-Kahire- Posta Kutusu: 798

Birinci Baskı, Menar Matbaası

Sene 1331-1913

“OSMANLI İDARİ ADEM-İ MERKEZİYET PARTİSİ” BEYANI

(HİZBÜ’L-LA-MERKEZİYYETİ’L-İDARİYYETİ’L-OSMANİ)

Milletlerin varmayı amaçladığı hedefler vardır ki o da hayat: Siyasi hayat ve sosyal hayat. Yüksek sosyal varlığın ve güçlü siyasi varlığın olduğu hayat. Millet bu iki varlığı amaçlarına yönlendirirken bunun yollarını değerlendirmek zorundadır. Biri olmadan diğer hayatın amacına varmak için çalışmaktan geri durmamalıdır. Sosyal kanunlar, ne kadar yüksek olursa olsun, sağlam temelli kanunlara dayalı değilse bir milletin hayatını nadiren garanti altına alabilir.

Hükümet bir milletin sosyal yaşam kanunlarını düzenlerken eğitim, ekonomi, idare, ve yargı vb. reformların meşruiyetini ne kadar arttırsa da özel yaşamı güçlendirmede insanlar arası ilişkilere ve çalışanların mutluluğuna sınırlamalar getiriyor. Her milletin siyasi hayatının oluşturduğu hükümet şekli vardır. Milletin sosyal ve siyasi yapılarında meydana gelen bu oluştta insan toplulukları bir duraklama yaşamışlardır. Halkın hükümete katılımı arttıkça varlığının devamı güvende olur.

Bu sebepten dolayı bağımsız milletlerin hükümetleri, bugün neredeyse anayasal ve halkçıdır. Kişi egemenliği değil ama halkın hükümete geniş bir katılımı söz konusudur. En alttan en üst tabakaya kadar bireyler genel işlere katılır.

Milletin sosyal, örfi kabiliyet durumuna bir göz atalım. Bu devirde tecrübeyle sabit olduğu üzere en iyi hükümet şekli anayasal hükümettir ve anayasal hükümetin en iyi şekli de -özellikle çok mezhepli, çok lisanlı ve çeşitli toplulukların bulunduğu memleketlerde- lâ-merkeziye'dir [adem-i merkeziyetçilik]. Yine tecrübeyle sabittir ki milletlerin ilerlemesi için gerekli olan istiklal yolunda en iyi mürebbiye lâ-merkeziyedir. Çünkü lâ-merkeziye memleketin bütün yörelerine iş gücü olanaklarını yayar.

Şüphesiz ki halk hükümetten kaynaklanan herhangi bir hatadan sorumlu değildir. Hiçbir birey bu sonucu önemsemeyebilir. Hükümetin hatalarının sonuçlarını içine düşmeden önemsemiyor. Çünkü bu durum başkasının isteğidir. Kendisinin üzerinde bir baskı unsuru yoktur. Çünkü bu yolda gitmek başkasına bağlı kalmaktan kaynaklıdır. Ancak lâ-merkeziye vatanın iyiliği için sonuçları fertlere dağıtır. Bu durum insanların sosyal erozyondan kurtulmasını sağlar. Her ferdin önüne yaşam mücadelesinde geniş iş imkanları sunar. Uygarlık, bayındırlık ve kalkınma yolundaki amaçlara varmada halka en kısa yolu ve en kısa zamanı gösterir. Bunun örneği günümüzde merkeziyetçilikle yönetilen Osmanlı Sultanlığı ile adem-i merkeziyetçilikle yönetilen İsviçre arasında gördüğümüz farktır.

Bu küçük ülkede bayındır eserler, medeniyet ve yüksek hayat ve bütün unsurlar arasında kapsayıcı bir uyum görülüyor. Hatta egemenliği üç bölgesine dağıttığı için görülen bu uyum ve işbirliği bir çok uygarlaşmış, kalkınmış ülkede görülmemektedir. İsviçre üç bölgeden oluşmuştur ve oluşturulan bu üç kısma kendi dillerinde eğitim özgürlüğü verilmiştir. Sosyal ve ekonomik merkezlerinin uygun bulunduğu yolda sakinleri gelişirken ve bayındırlıkları kalkınırken her bir vilayete çalışma özgürlüğü verilmiştir. Bu güzel şehirler ve sakinleri gelişmişlik ve kalkınmışlık bakımından refah ve mutluluk toplumuna örnek olarak gösterilmeye başlanmıştır.

Ama merkezi yönetimle yönetilen Osmanlı Sultanlığı'nda ancak bazı yerler gelişme göstermiştir. Gerçek kalkınmanın araçları kesin olarak ortadan kaldırılmış. Çünkü merkeze dayanma hayatı [tevekkül] bütün Osmanlı halkında her şeye galip gelmiştir. Merkez vilayetlere öyle bir bağlı ki her türlü reform hareketinde ve işbirliğinde vilayetleri önünde engel olarak görmektedir.

Buna örnek olarak eğitim kanunları verilebilir. Bir çok yerde verilen eğitim bölge halkı dilinin dışında bir dille verilmek zorunda kalıyor. Bir program üzerinden, il halkı önemsenmeden yürütülüyor. Sonra merkez, gerekli eğitim araç gereçlerini tüm vilayetlere ancak sınırlı bir şekilde vermektedir. Bu durum eğitimde eksiklik ve zayıflığa yol açıyor. Eğitim talebinde bulunanları sıkıştırıyor. Ayrıca bu çağda milletlerin uygarlık ve gelişmeden uzaklaşmasına neden oluyor. Milletleri yüksek marifetlerden mahrum bırakıyor, cehaleti yaygınlaştırıyor. Ümranın gelişmesini sağlayan yararlı işler merkezden bekleniyordu. Bazı vilayetler bundan tamamen mahrumdu.

Değişik meşrep, dil ve milliyetten insanların bulunduğu vilayetlerde kanunların uygulanması merkezi hükümeti acz içinde bırakıyordu. Osmanlı bölgelerinin çoğunda idare divanı, mahkeme, okul, kışla, kale ve koruma yoktur. Buralardan asker alınmıyor.

Osmanlı merkezden her bölgeyi koruyamamaktadır. Bazı bölgeler, bozgunculara [işgalcilere] karşı o bölgeyi koruyamıyorlar, merkeze güvendiklerinden dolayı. Yabancı düşmanlar saldırdığında merkezi hükümetin bütün Osmanlı vilayetlerini savunamadığını görüyoruz. Trablusgarp olayında ve benzerlerinde olduğu gibi. Yıkıcı hareketleri bastırmakta ve onları meydana gelmeden önlemekte aciz kalıyor. Osmanlı'nın girdiği bir bölgede savaş yakın zamana kadar sürdü. Her Osmanlı vatandaşının en değerli şeylerini feda edebileceği istiklal, merkezi hükümetin kötü yönetimi yüzünden tehlikeye düşmek üzeredir. Osmanlı'nın bütün halkları, vatanlarında saygın kalabilsin diye, bozgunculara karşı güvende olabilsin diye hilalin bekasını dilerler.

İstiklalin tehlikeye girmesiyle başlayan bu dönemde merkezi hükümet Osmanlı milletinin gelişmesini düzenleyemez. Siyasi ve sosyal yaşamı güvence altına alamaz. Hem mutlakıyetçi hem anayasal hükümet dönemlerindeki siyasi bozgunculuk ve yıkıcılıktan dolayı Osmanlı'nın başına Balkan Savaşı musibeti ve en değerli vilayetlerin ayrılması gibi şeyler tasallut etmiştir. Bu karışıklıkta yönetime hevesli bir grubun Osmanlı'ya yaptıkları ortadadır.

Osmanlı milleti gelecekte siyasi hayatını güvence altına almak ve devletin selametini siyasi bozgunculuktan korumak için dışardan gelen saldırılara karşı koymak için Osmanlı'nın arşını yükseltmeli, varlığını buna bağlamalıdır. Bu güvenceyi sağlamak vatanına sadık her Osmanlı vatandaşı için zorunlu olmuştur.

Merkez ve çevre arasındaki itme ve çekme kuvvetiyle çözülme ve ayrılmalar olmuştur. Bu durum Osmanlılardan bir grubun El-La Merkeziyeti'l İdariyye Partisi'ni [Hizbu'l-La-Merkeziyyeti'l-İdariyyeti'l-Osmani] kurmalarına yol açmıştır. Bu grup, bu memleketin selameti, hayırlı işler yapılması, ümranın geliştirilmesi, memleketin

mutluluğu, devletin gücü ve bekası için Osmanlı halklarının birlik ve beraberliğini savunur.

Bu parti programını Osmanlı halkının nazar-ı dikkatine sunar. El-La Merkeziyeti'l İdariye Partisi, bu programın uygulanması için Osmanlı'nın her bölgesinde yandaş ve yardımcı bulmayı umar. Allah başarıyı verendir ve yardımcısıdır.

OSMANLI İDARİ ADEM-İ MERKEZİYET PARTİSİ'NİN PROGRAMI

Madde 1: Yüce Osmanlı Devleti anayasal-parlamenter bir devlettir. Her vilayeti sultanlığın bir parçası sayılır ve sultanlıktan hiçbir şekilde ayrılmaz. Bu vilayetlerin yönetimi adem-i merkeziyet esasına göre inşa edilir. Yüce sultan valiyi ve kadı el-kudatı tayin eder.

Madde 2: Kadı el-kudat şer'i kadıları tayin eder. Vali ise idare meclisinin seçiminden sonra 7. maddeye uygun olarak sair görevlileri atar. Disiplin meclisinin bir kararı olmadan herhangi bir görevlinin görevine son verilemez. İşten atılan birine tekrar maaş verilemez ve tekrar istihdam edilemez.

Madde 3: Hükümet çalışanlarının geliştirilmesi, disiplini, emekliliği ve bunlarla ilişkili durumlar için özel bir düzen getirir.

Madde 4: Her vilayetin merkezinde genel meclis, idare meclisi, evkaf meclisi ve maarif meclisi bulunur.

Madde 5: Genel Meclisin aldığı bütün kararlar uygulanır.

Madde 6: Vilayetin genel meclisinin, hükümetini denetleme hakkı vardır. Mahalli idarenin genel güvenlik işlerini, evkaf ve yararlı işlerini, belediye işlerini ve eğitim işlerini düzenler. Ama bazı askeri işler, dış siyaset ve demiryolları gibi konularda da fikrini başkente bildirir.

Madde 7: Vilayetin idare meclisinin, bütün çalışanları seçme hakkı vardır.

Madde 8: Eğitim meclisinin eğitim ve öğretimle ilgili program yapma hakkı vardır. Eğitimle ilgili her konuda düzenleme yapma hakkı vardır. Genel meclisin vergiden ve öşürden eğitime ayırdığı payı ve emlak ve evkafı idare eder.

Madde 9: Vilayetin evkaf meclisinin kendi işleriyle ilgili özel düzenleme yapma hakkı vardır. İslami eğitim-öğretime ve İslam hissiyatının oluşturulmasına önem verilir.

Madde 10: İdare meclisi dışında bu meclislerin bütün üyeleri seçimle gelirler. İdare meclisinin yarısını halk seçer, yarısı da diğer meclislerin ileri gelenleri tarafından seçilir.

Madde 11: Bu meclislerin seçimleriyle ilgili düzeltmeler yapar. Mebuslar meclisi ve belediye meclisi özgürce seçilir ve halkın bütün unsurlarının katılması sağlanır.

Madde 12: Hükümetin kanunlarının uygulanmadığı bazı şehirlerde ve bölgelerde milletin örf ve adetlerine karışılmıyor. Şu anda olduğu gibi kalıyor. Yönetimin değiştirilmesi o bölgede yaşayan insanların rızasına göre yapılır.

Madde 13: Parti, arazileri düzeltme kanunu genel servetin geliştirilmesi yönünde yapar. Servetin geliştirilmesi ve milletin ilerletilmesi için bedevileri toprağa yerleştirir.

Madde 14: Her vilayette iki resmi dil kullanılır. Birincisi Türkçe, ikincisi vilayetin mahalli dili.

Madde 15: Eğitimin geliştirilmesi her bir vilayette konuşulan yerel dile doğru olmalıdır.

Madde 16: Bütün vilayetlerin halkı askerlik hizmetlerini vilayetlerinde yaparlar. Oradaki askerler barış zamanında da o yöreyi korumayı sürdürürler. Savaş zamanında askerlerin kendi vilayetlerinden ülkenin başka noktalarına gönderilmeleri Harbiye Nezareti'nin tasarrufundadır. Orada vilayetin savunma durumları Genel Meclis'te alınan kararlarla değerlendirilir.

الجنة العليا
للإصلاح الإداري
العثماني

Comité Supérieur du Parti de la
Décentralisation Administrative Ottomane

بيان الحزب وبرنامجه السياسي

شوان غاطبة الحزب :

مصر القاهرة - صندوق البريد نمرة VAN 000

الطبعة الأولى بطبعة التاريخ
١٩١٣-١٣٢١

(٣)

الاجتماعية للأمة، وأكثر من مشروعات الإصلاح في الملكية في التسليم والاقتصاد والإدارة والقضاء. ونحو ذلك فأبها لا يخرج في هذا كله عن معنى الوصاية على مجروده لا يملك التصرف بشؤون حياته المصومية لبيت نفسه وجوراً صحيحاً بين الناس ويسمى لساده بعبء العامل الجيد.

ولما أصبح لهذا العهد شكل المكبرمات التي تقوم به الحياة السياسية لشكل أمة تم جميع الأمم وصار من السليم بالبداهة أن وجود الأمة السياسي والاجتماعي بين عليم الإنسان الحية متوقف على شكل الحكومة فكأن كانت مشاركة الشعب للحكومة أكثر، كان ذلك لدولم وجوده أفضل.

لهذا السبب تتكاد تكون سالل المكبرمات التي للأمم المستقلة اليوم دستورية شعبية لأن شأن فيها لسلطة الأوراد بل الشأن لئمة الأمة ومشاركتها للحكومة في كل تحليل وحقوق من الشؤون العامة، إلا أنها تتفاوت في ذلك. منزل ودرجات وتختلف في الشكل اختلافاً روعياً فيه الاجتهاد

بيان حزب الامور كزينة الادارية

و الثاني

ان عرض الامم الذي ترى اليه في هذا الوجود ظاهر الحياة الاجتماعية والحياة السياسية. أي أن يكون لها وجود اجتماعي واقتصادي، ووجود سياسي ثابت. ومن الضروري أن تسمى الأمة لكلا الوجودين في منهجها التفرقة الموصل الى الناية وتسمى بها جيداً ولا تقصر مجروداتها على بلوغ غاية امدعها دون الآخر، فلا يكون مثلها كمثل من علم بر كز من الشعب في مكان فاسرع اليه بكل ما اتصل اليه فوره وجهده فلما بلغه لم يجد معه أداة لاستخراج ذلك للإكثار فرجع التهربى من حيث جاء واهي القوى ماتت الامم والرياء.

فالتواين الاجتماعية. هنا كانت رافعة نقل أن تضمن الحياة لأمة لا يمكن قائمة على أساس متين هو التواين السياسية. وهما عتبت الحكومة تنظيم قوانين الحياة

(١٥٦)

مدقولا عن نتيجة وعرفه عن الطال.
ومن البدهي أن الشعب غير السزول عن أي خطا
يصدر عن حكومته لا يشتر كل ردمه بالشقة فلا يتم نتائج
خطا الحكومة الا بعد التوقيع فيه. ذلك لانه مسير بإرادة
غيره. لاسلطة لستى ولا على نفسه، لانهما حكومتهما أن يسير
في السبيل التي يريد غيرهم وان خالف رغبته ومصلحته وهوواه
واللامركزية توزع البية على أفراد الامة بحدود
ما تعطيه من السيطرة على مصالح الوطن. وبسبب
ذلك توزع عنهم ثوب الحياة الاكثالة الخلق العتوت. حياة
الاتحاد على غير النفس، وتفتح امام كل فرد مجال العمل
الواسع في جهاد الحياة، ونهد الشعب بلوغ لحايات المدنية
والعزقي والسران من الحرب سبيل وفي وقت قصير، والنكس
بالنكس.

مثله ما زراه لهذا العهد من الفرق بين السلطة النهائية
التي تحكم بالمركزية وعن سويسرا التي تحكم باللامركزية.
فهي هذه يرى فيها من آثار السران والمدنية والحياة العالمية

(١٤١)

والنظر الى حلة الشعوب الاجتهادية والبرقية والتالية
والاستعداد.

وما نجت التجارب لهذا العهد ان أفضل شكل من
اشكال الحكومات هو المستوزي، وأفضل انشكال
المستوزي هو اللامركزية خصوصا في الممالك التي تقدمت
فيها التروني والمناصب والملك، والعقائد البرايم والقبائل
والاخلاق، فكان من المنصور ان الناس يتلون واحد لم تراع
فيه تلك الامور، ولم ينظر معه في الحاجة والزمان والملك.
نبت ذلك التجارب كما نبت ان اللامركزية هي أفضل

سبب لافراد الامة على الاختلال الثاني الذي هو شديد
وسيلة التروني الامة، لانها أي اللامركزية تأتي بطبيعتها الفهم
تكون تيمة المسك مقصورة على المراد قليلا تصغر عنهم
القوة والمسل الى كل ناحية من انحاء المملكة فيكونوا
كالهرك في آله كبيرة جدا اذا اسماه طب اوسنط نطقت
انجزاء سائر الآله عن العمل دون ان يكون لأي جز من
هذه الاجزاء قوة ذاتية يعمل بها نفسه ودون ان يكون

(٧)

والنقل على ذلك فواين التسليم متلاً فلهذا على قسمها وعدم
وقالها بالمخافة تختم أن يكون التسليم في عدة اقطار غير لسان
أهلها وعلى برنامج واحد غير مراعى فيه حاجة كل ولاية
واستناداً لأهلها، ثم إن المركز لا يعطي المال اللازم للتعليم لكل
ولاية الا يتعدى حدوده دون المطالبة فينتأ عن هذا وذلك
فمن في التسليم وضعف في العلم وتصديق على الواقعي في
فهم الجهالة وعموم البلاد من المشرق العاليه التي هي أهم
أسباب الترقى والحياة والسؤدد في كل أمة من الأمم الحية
التقدمة لهذا السبب.

وعلى هذا قسم سائر الأعمال القائمة التي يتوفر بها
السران في الولايات الشمالية فلها يتوقف صدورها على المركز
بطبيعية بل تتعدى بعض الولايات بحرم منها البتة.
زد على ذلك اتارى هذه الحكومة المركزية لند
أصغرهما تأتي أطرف المملكة وانطلاق تلك وأجسلي
ومتأرب أهلها من أن تنفذ عواميتها في كل ولايتها على كبرها
من الاضطرار الشمالية ليس فيها للدولة ديوان اداري ولا محكمة

(٦)

الصحيحة والوثاق الشامل لكل العناصر التي تخلف هذه
المملكة الصغيرة. فلا يرى مثله حتى في كثير من الملك المتحدة
الراقية بفضل توزيع السلطة على أساسها الثلاثة المصرية
والعراقى حرية التعليم لكل عنصر من العناصر الثلاثة المؤلفة
للأمة السورية. بل إنه وبما يوافق ويخالفه وإطلاق حرية
العمل لكل ولاية منها فيما يرضى ممراتها ويرقى سكانها على
الوجه الذي يناسب مركزهم الاقتصادي والاجتماعي بحيث
صار يضرب التل بترقى هذه البلاد الجيلة وزرقي أهلها اللاتين

متقى ما يريد من السعادة والرفاه.

أما السلطة الشمالية التي تختم بالركزية فلي خفيض ذلك
اذ يرى المشرق فيها محطة والمدوران قليلاً في بعض جهاتها
مفتوحاً في بعض أخرى، ووسائل الترقى الصحيح مهدومة
البتة، لأن حياة الانحلال على المركز في كل شيء، مستحوذة
على التسرب الشمالية كافة، والمركز مقيد لكل ولاية يتبوء
تخمساً عن الحركة نحو الاصلاح المطلوب إلا يطءه وبالا
يوافق الحال والمخافة في الغالب.

(٩)

هذه العبير عصر النزاع الشديد في ميدان الحياة لا تصلح لقرى الامة الشانية المرعوب، ولا تضمن لها الحياة السياسية والاجتماعية ولا البناء لاسيا انا أضفنا الى هذا حاجة الشعوب الشانية الى الرأفة من التواضع السياسية والتقن الداخلية، التي تولت على الدولة في العهد من عهد الحكومة الثالثة وعهد الحكومة الدستورية، وأصبحت بسببها الدولة يناهت الحرب البقائية، واختكك أعز ولاياتها عن جسم السلطة الشانية، بحاد سياسة الزكوة، وسياسة مزج العناصر التي ذهب اليها غريب من الثوريين بالسيادة بغزوا على الملك من الصائب مالا يحتاج الى برهان، بعد الذي حدث وكلف
واصكي تأمين الامة الشانية على حياتها السياسية في المستقبل وعلى سلامة الدولة من غوائل القسش والشاقيات الداخلية والصدمات الخارجية التي يندبها عدم رضا العناصر الشانية والتفاهم بالخلاص حول التفتة الجسمة وهي الرش الشاني الرقيق الذي أصبح وجود الامة السياسي لازما لوجود مرتبطا به - لكي تأمين الامة على ذلك صلح من القسش على

(٨)

ولامدية ولا نكته ولا نعمة ولا حصن، ومنها مالا يؤخذ منه الجود، فيض هذه الاقطار عاتق حمايتهم من الثورين عليه على الولايات الاخرى، وملا عبدا الانتباية المقوت، واقفا على على الزكوة. ولذا يرى هذه الحكومة الزكوة لا يندبر على ذلك في ساقط المصير ومنها كثير، والعيك بوالى التقن والتورات في انتهاء السلطة وعيضا عن اخلاصها والاجرى صيها عن لاقيا لجمال ظهورها فاجتمع حدودها او ابتدادها حتى ان عارا من الاقطار وهو المين لا يزال مع الدولة في حرب مستمرة منذ دخل أول شاني في عهد قروب.
وتد طهر البيان ان الملكة كلها مرمنة على الرورال هذه الحكومة الزكوة، مهددة بقتل الاستقلال الذي يندبه كل شاني بأخر شي، له به وهو النفس وينقى كل منب نطقه واية اللال جهاه ليقي عزيزا في وطنه أيا من تسلط الثورين عليه.
انا نهد هذا قد طمان ان الزكوة أصبحت في مثل

(١٠)

كل متاعى صادق الوطنية النظر في الاسباب التي تخلفك بها
 أعضاء هذا الجسم الذي تشكل بنوعي الجذب والدفع بين
 المركز والاطراف ودخله الوحد والصف المؤيدان الى
 الاعمال . وهذا مادعا فرقا من الثمانيين الى تأليف حزب
 الامر كركزة الادارية بمد البعث والتزوي الكثيرين فيما يضمن
 سلامة هذه الملكة ونظام كلة شموها واتخدم على السبل
 الاتفق لعمران البلاد وسادتها وقوة الدولة وبثها .

فيذا الحزب يمرض على انظار جمهور الثمانيين من
 اختوانه في الجلسه والوطنية يرتفعه ليكون موضع النظر
 واليهت من سائر الثمانيين وهو يرجو ان يجد منهم اصارا
 كثيرين وأموالاً يخبرون على تنفيذ قواعد الامر كركزة الادارية
 في الاعمال الثمانية واثمة الموقف والمين .

(١١)

برنامج حزب الامر كركزة الادارية

التمثلي

(المادة الاولى)

الدولة الليبية الثمانية دولة دستورية نائية . وكل ولاية
 من ولاياتها تعد جزءاً من السلطة لا يملكها مجال من
 الاحوال والتمثلي ادارته على الولايات على أساس الامر كركزة
 الادارية والسلطان الاعظم هو الذي يعين الوالي وقاضي القضاة

(المادة الثانية)

قاضي القضاة يعين القضاة الشرعيين والوالي يعين سائر
 الموظفين بمد اختيار مجلس الادارة لهم (وفقاً للقادة السابقة)
 ولا يجوز عزل موظف الا بتك من مجلس تأديب ومن عزل
 لا يجوز استخداه ولا يعطى معاش معزوله

(المادة الثالثة)

يوضع نظام خاص لتربية عمال الحكومة وتأديبهم وتقدم
 وما يتعلق بذلك

(١٣)

والنظر في جميع شؤونها ووضع ميزانية خاصة لها يراري فيها
حصّة المصارف التي تنضاف على الأعباء والوروك وما تجزئه
الجلسة السبوي من المصروفات لها وما لها من الأعباء والأوقاف

(المادة التاسعة)

من حقوق مجلس أوقاف الولاية وضع ميزانية خاصة
لها والنظر في جميع شؤونها كما كان منها له شروط تجب عليها
يكون العمل فيها بحسب شروطه وما سكتان منها غير ذلك
يصرف فائض ربحه على إقامة المساجد ثم على التعليم الإسلامي

(المادة العاشرة)

جميع أعضاء هذه المجلس تكون بالاقتخاب الا مجلس
الادارة فان نصف أعضائه ينتخبهم الشعب والنصف الآخر
من رؤساء الصالح

(المادة الحادية عشرة)

تعدل طريقة الاقتخاب لهذه المجلس والمجلس البويرين
والمجالس البلدية بحيث تكون حرة ومئة طبع عناصر الشعب

(المادة الثانية عشرة)

ما يرى عليه المرف في بعض البلاد والأقاليم التي لا

(١٢)

(المادة الرابعة)
يكون في مركز كل ولاية مجلس عدوي ومجلس ادارة
ومجلس مصارف ومجلس أوقاف

(المادة الخامسة)

جميع فرائد المجلس العدوي تكون نافذة
(المادة السادسة)

من حقوق المجلس السبوي الولاية الرعية على حكومتها
والنظر في جميع شؤون الادارة المحلية من تقرير ميزانية الولاية
وامور الامن العام والمصارف والنفقة والأوقاف والبلدية
وتقرير ما يراه فيها ومن المنظمات لها وما كان من امور
الناهية يتعلق من بعض الوجوه بالامور العسكرية أو السياسية
المأخرجة كسكان الحديد فرفه بمداياه وأيه قبائل العاصمة

(المادة السابعة)

من حقوق مجلس ادارة الولاية وضع ميزانيتها وأخطاب
جميع موطنها

(المادة الثامنة)

من حقوق مجلس مصارف الولاية وضع برامج التسليم

(١٤)

تخضع فيها قوانين الحكومة وأحكامها طبق على ما كانت عليه
الآن . وبراهي في تغيير الإدارة في كل بلاد رضاء أهلها به
(العدد ثلاثة عشرة)

ينظر الحرب في قانون تعديل الأراضي على الوجه الذي
ينص الترتوة العامة وفي تحضير القبائل البدوية لأجل تسمية
الترتوة وترتبة الأمانة

(العدد الرابعة عشرة)

يكون في كل ولاية لتفان وسبيلان التركية واللغة المحلية

(العدد الخامسة عشرة)

يجب تميم التعليم في كل ولاية بقية أهلها

(العدد السادسة عشرة)

أهل كل ولاية يزودون بالخدمة العسكرية في ولايتهم
ويكونون عسكريا على قدم الاستعداد للدفع شيازمين السلم
وأما سوق الجلود في زمن الحرب فهو منوط بظنارة الحربية
وحيث يجب على المجلس العمومي أن يتخذ الوسائل للدفاع
عن الولاية

EK: 2

“El-Lâ Merkeziye Cemiyeti’nin 1914’te Yayınladığı Bir Bildiri”, Âliye Divân-ı Harb-i Örfisinde Tedkik Olunan Mesele-i Siyâsiye Hakkında İzahât, Dördüncü Ordu-yu Hümâyûn Tarafından Neşredilmiştir, Tanin Matbaası, Dersaadet, 1332, s.98-99.

Arap Ümmetine

Ey ümmet sizi selamlarım, gecenin (karanlığı) zamirin (beyazlığı) lâyetezelzül ümidin (yeşilliği) altında yaşayanın selamını kabul et.

Birinci daveti yolladık, ikinci davetle tekîd ettik. Himmetler alevlendi ve hükümet fenalığın baş gösterdiğini hissetti ve silahtan korkusundan ıslâhı arzu ettiğini ilan eyledi. Halk buna itminân etti, çâr çeşmle neticeyi bekledi. Aradan bir müddet geçmeden riyaset entrikalarından ve siyaset ekâzibinden olmak üzere ıslah planını çıkardılar ve bu suretle gözlere kül serptiklerini zannettiler. Fakat bilmediler ki bu hal yaraya tuz ekmek kabilindedir. Bu elim yaraya sabrettik. Sabrımız cehalet ve aldanmaktan veya gaflet ve korkudan değildir. Yalnız Araplar sâkinâne kin beslerler ve tul-i müddetten sonra ahz-i sâr ederler. Hükümet Arapların kıyâmını zuhur eden kesâna münhasır zannetti, hareketin söndürülmesi için bunları makamâta tayin etti. Halbuki bu kıyam Arap milletinin efrad ve rüesâsına münhasır olmayıp milletin mecmuunda menkuş ve merkuzdur. Ebnâ-yı Arab’ın hakayık-ı ahvalini tedkik edenler orada kâfi olan kuvvetlerini anlarlar ve o kabiliyet ve istidad olmaya idi terakki edenlere hiçbir ehemmiyet olamayacağına kanaat ederler. Ve bu harekete riyaset edenler arzularıyla olmayıp mecburi olduklarını anlarlar. Hükümet rüesâ-yı Arab’a yalancılık etti, amma millet rüesâsı gibi aldanmadı. Ancak intikamın tahakkuk edeceği gün, bunların zincirlerinden kurtaracağı vakitte Avrupa devletlerine vesile-i itizar olmak için millet-i Arabiye sükûnetini muhafaza ediyor. Artık yalancılık meydana çıktı. Bu

güne kadar tezahür eden haller ile Avrupa devletlerince mazeretimiz tahakkuk etti. Hal ve istikbal anlaşılmak için hakayık-ı âtiyeyi enzâr-ı ümmete ilan ediyoruz.

Avrupa hükümetleri Türkiye devletini kendilerine tab'iyet ve inkiyâd ve kayd-ı esaretle mahkum kılmıştır. Mehâkimde istiklalini kaybetti, Osmanlı hâkimlerin kudreti Osmanlılara münhasır kalmıştır. İktisaden hakimiyeti kaybetti, bademâ başkasının iradesi olmadıkça rüsûm ve tekâlif vaz' edemez. Umûr-ı harbiyesinde istiklâlini izaa etti, ordusunu dilediği gibi tanzim edemez. Bahren dahi istiklâlini kaybetti ve donanmasını istediği gibi takviye edemez, karada dahi ubûdiyet altındadır ve pâyitahtı iki boğaz arasında olduğu halde ağyarın müsaadesi olmadıkça boğazlarda bir şey yapamaz, siyâset-i dahiliyesinde dahi istiklâlini kaybetti; mücâvir devletlerin istemedikleri memuru tayin edemez. Siyaset-i hariciyesinde dahi istiklâlini kaybetti; diğer devletler kabinelerinin istediklerini yapmaya mecburdur. Umûr-ı mâliyyede dahi esirdir; diğer devletler isterlerse onu yaşatırlar, isterlerse öldürürler. Şu halde Türkiye devleti hiçbir şeye malik olmayarak ismi var cismi yok mevhum bir devlettir. Mevcudiyeti diğerlerin irâdesine vâbeste olan devletin zevâli evlâdır.

İşte Türkiye devleti budur. Bu zül ve esaretten sonra bu devletin yaşayacağını ümid edenler ebleh ve akılsızdır. Ve teshir edilmiş olanlara kavmini teshir eden kimse hamiyetsizdir.

Yunan devleti –Türkiye devletinin vilayetlerinden biri idi- zül ve esaret altında idi, bu sakat azadan infisal ederek hayli müddet geçmeden Türklerden ziyade terakki etmiştir. Karadağ dahi Türkiye'den ayrılmış ve sürat ve intizam ile nümûne-i imtisal olmuştur. Sırpılar infilas ettiler; hayli müddet geçmeden arslanlar gibi Türkiye'ye hücum ettiler. Bulgarlar infisal ettiler gayet metin ve kavi ve genç bir hükümet oldular. Romanyalılar infisal ettiler Balkan devletlerinin kaide-i tevâzünü oldular. Bu hükümetten infisal eden her vilâyet derhal ıslâh olmuş ve ahvâli doğrulmuş ve erkân-ı hükümeti

düzelmiştir. Bu hükümete iltihak eden her nokta zillet ile helak bulur. Bu belalar ise hep Türklerden gelir. Türkiye'nin kaydından tahlis-i nefis eden unsurların nâil oldukları saadetten ziyâde Araplar mesut olurlar. Çünkü Balkaniler haklarını talep ile yaşamak için teşebbüs ettikleri sırada Araplardan geri bir seviyede idiler. Hele Avrupa devletlerinin müzâheretine nâil olanlar dahi elbette haklarına vâsıl olurlar.

Şimdiye kadar arzu ettiğimiz ıslahatın icrası için Türklere inanıyorduk. Fakat mademki şimdi muhâvele ve hile zahir olmuştur, hilekâr ve münafıklar bugünden sonra birgün geleceğini bilmelidirler. Araplar da emin olmalıdır ki kıyamlarına karşı siyasiyûnun desiseleri hail olamayacaktır. Bu devleti temelinden yıkacaklardır ki Arabistan'da Arap bayrağı açılsın.

Ey ümmet sizi selamlarım, gecenin karanlığı zamirin beyazlığı layetezelzül ümidin yeşilliği altında yaşayanın selamını kabul et.

EK: 3

**“El-Lâ Merkeziye Cemiyeti’nin 1914 Seçimleri Sırasında Yayınladığı Bir Bildiri”,
Âliye Divân-ı Harb-i Örfisinde Tedkik Olunan Mesele-i Siyâsiye Hakkında İzahât,
Dördüncü Ordu-yu Hümâyûn Tarafından Neşredilmiştir, Tanin Matbaası, Dersaadet,
1332, s.100-102.**

Arap Haklarına Taarruz Edenlere

Uykuda dalgın olanlar uyanınız. Uykunuzdan uyanınız. Sizi ikaz eden davetleri isfa ediniz. Size terkip edilen desiselerin envâ’ına bakınız, siz müfsid, muhrib düşmanlarınız, cemiyet ve fırkalarınızın himmet ve hareketlerini tahzir ve ateşli himmetlerini o kâzim ve aldatıcı vaadlerle iskât ettiler. Bilâd-ı Arabiye’yi Avrupa’ya satmalarını teşviş etmemeleri için teskin ve iskât ettiler. Çünkü ahalide heyecân ve ızdırâp buldukça Avrupa mütemevvilâtı arazi ve maadin ve imtiyâzâtı iştirâ etmezler. İstediklerine nâil olduklarından yollarına kemâl-i ciddiyetle devam ettiler, maslahatlarına lanet eden Bilâd-ı Arabiye münafıklarına mükâfat ettiler. Islahatçılara olan vaadlerini incâza başladılar. Çünkü evvelce meşgul buldukları mesâil-i hariciyeden feragat ettiler. Vaadlerinde zuhûr eden mukaddemât şudur.

Birinci Mukaddema. Hak düşmanlarından ve ümmet-i Arabiye hukukunun mugtesiblerinden bazısı Beyrut’ta çıkan el-Müfid ceride-i Arabiyesinin sahibine Türkçe bir mektup göndererek Araplara hizmet ettiği için onu tel’in ve tahkir ile beraber Arapları dahi lanet ve tahkir ediyorlar. Ve peygamberimiz sallahü aleyhe vesellem efendimizin lisanından yalan olarak güyâ zat-ı şerifleri Arap’dan müberrâ olduğunu beyan buyurdıklarını söylemişler ve Araplardan gasbettikleri bir çok haklardan bazılarını mutalebeden ve hakimiyet-i milliyeyi haiz olan Türk erbâb-ı kalemine benzemek için

Araplar arasında rabita-i kavmiyeyi takviyeye çalışmaktan feragat etmezse kendisini tehdid ediyorlar ve peygamberimiz sallahü aleyhe vesellem efendimizin lisanından ihtilâk ettikleri hadis-i şerif aralarında meşhurdur. Araplar din-i mübîn-i muhammedîyi dünyanın her tarafında neşr ü tamim uğrunda fedâ-yı mal ü can etmişler iken nasıl olur ki hazret-i peygamber sallahü aleyhe vesellem Araplardan müberra olduğunu söyler? Bundan ziyade Araplara kerâhet ve ihanet var mı? İttihat hükümeti Beyrut'ta ne yapmıştır? El-Müfid gazetesi sahibine gazetesinin ilgasıyla mükâfat etmiştir. Yani cinayet irtikâb edenlerin rızası için cinayete giriftar olanı cezalandırmıştır.

İkinci Mukaddime. Anlaşıldı ki Balkan Muharebesinin akd-i sulhünden sonra İttihatçılar emniyeti iade etmek davasıyla bilâd-ı Arabiye'yi; Arapları garet etmekten hali kalmıyorlar. Bu suretle hukuk-ı Arab'ı mutalebe edenlerin seslerini iskât etmişlerdir. Ve Arnavut bilâdını tahrip eden Cavit Paşa ile refakatinde birkaç zabiti Irak'a gönderdiler ve onlar da asker yetiştirecekler ki ümmet-i Arabiye'nin ihyasına orada çalışmakta olanları öldürerek Suriyelileri bu suretle korkutmak istiyorlar. Akdemce, Yemen ve Asîr'de ve ahîren Havran ve Kerkük ve Arnavutluk'ta yaptıklarından ziyade Basra ve Bağdat'ta dahi ricali katl ve nisvan ve etfali yetim etmeye karar vermişlerdir. Bundan maksatları bilâd-ı Arabiye'de ümmet-i Arabiye'nin kanını emmek ve ebnâ-yı Arab'ı katl ve Arabistan'ı tahrip etmek hususunda kendilerine yardım eden münafıklardan başka kimse kalmamasındaki arzularını yerine getirmektir.

Üçüncü Mukaddeme. Ümmet-i Arabiye'yi söndürmek ve öldürmek için Arabistan'ın iki sülüsünü işgal ve murakebe-i ecnebiyeye tâbi tutmaları ve ecânibin Suriye kıtasında ve başka yerlerde istedikleri bilcümle imtiyâzâtı vermeleri ve emlâk-i emîriyeyi bir Fransız şirketine ve Arabistan'da bulunan bilumum petrol madenlerini İngiltere'ye fûruth etmeye ve bilâd-ı Arabiye'de bey' olunan arazi ve imtiyâzât esmânından bir kısmını

bilâd-ı mezkûreye garet için hazırlanmış olan ordu ve donanmanın takviyesine (çünkü birinci defada memleketi Karadağ'da himaye edemediler, ikinci defada Yunanistan'a karşı duramadılar) ve bir kısmını Türk vilayetlerinin ıslahına sarfetmeye karar verdiler. Ve bakiye kalacak kısmı dahi pederleriyle cedlerinin bu memleketteki meslekleri vechile Hakkı ve Cavit ve Talât ve biraderlerinin ceplerine koyarlar.

Dördüncü Mukaddeme. Medine-i münevverede bir darülfünûn tesis etmişler ve orada felsefe ve tabiiyât gibi bilcümle ulûm-i âliyyeyi tedris etmek suretiyle el-Cezire'nin gafil olan Urbân'ının aldatarak zayıflaştırılmaları hususunda besledikleri makasidi örtüyorlar. Ve en meşhur münafıklardan Abdülaziz Çaviş, Şekib Arslan ve Abdülkadir Mazeli vasıtasıyla kendilerini takdis, Urban rüesâsı arasında şikak ikâna muavenet ve desiselerini bilad-ı İslamiye'de neşrecek şakirdler yetiştiriyorlar. Ey muhlis Araplar unutmayınız ki Arap Müslümanlarının Rum ve Bulgar vesair Hıristiyanlardan ziyade devlete muzır olduklarını el-İlm el-Mısriyye gazetesinde yazmış olan Çaviş mezkûr darülfünûnun reisi. Bu mektep kalırsa Harrar mescidi gibi Urban'ın diyanet ve rabıta-i cinsiyelerini ifsad edecektir. Yeter ki mektebin ismi birinci gününden aldatmak maksadıyla vücuda getirildiğine delâlet ediyor. Çünkü darülfünunlar tahsil-i ibtidai ve idadinin müterakki bulunduğu şehirlerde bulunur. Bu ulûm ve fûnûn-i âliyyeyi öğretecek muallimler nerede? Çaviş Efendi bu mektebe Dürzi Mir Şekib'den başka kimse bulamadı mı? Kütüb-i Arabiyye nerede? Ona istidâdı olanlar da neredeler? Bunu belledikten sonra âtideki şeyleri de düşününüz.

Evvela. Merhum Zekeriya Tebbare katledilmiş ve henüz kanı kurumamıştır. Siz bilirsiniz ki düşmanlarınız siyaseti ne merkezdedir. Terbiye ve kavmine fevkalade muhabbet besleyen ve ıslahlarına müteşebbis olan Beyrut şehrinde en zeki bir Arap genci öldürmeye tamah ettiler. Bu cümûdda kalırsanız kalırsanız sizden millete hizmet edecek bir

fert bırakmazlar. Arapların fedakâr komitesi nerede? Ne vakte kadar kendini saklayacak? Islahatçı biraderlerinizden katlolunan her ferde mukabil müfsid düşmanlarınızdan on kişi katletmeniz icap etmez mi?

Saniyen. Irak'ta vücûh ve rüesâ'yı Arab ile adamlarından birine Cavit Paşa ve rüfekâsı taraflarından bir el silah patladığı günde bilâd-ı Arabiye'nin her tarafında Arap düşmanlarına karşı bir cihâd-ı mukaddes ilanı vâcib olur.

Salisen. Şimdi Arap milletinin en büyüğünden en küçüğüne bir vazife terettüb eder ki o da bu kere icra olunacak intihâbâtta Arap mebuslarının menfaat düşmanlarına kerâhet eden muhlis ebnâ-yı Arab'dan olmalarına pek ziyade arzu ile gayret etmelidirler. Bir de millet-i Arabiye her şeyden evvel Cavit ve Hakkı ile emsâlinin sattıkları arazi ve imtiyâzâtı tanımamaları lüzumunu mebuslarına tavsiye etmelidirler ki züğürt ve harap ettikleri bilâd-i Arabiye ebnâ-yı Arap elinde kalsın.

Rabian. Millet-i Arap'tan her ferd ve her Arap genci şehamet ve mürüvvet kanını damarlarında cereyân ettirmelidir ve muğtesiblerin musademesine müstaid olmalıdır ki bilâd-i Arabiye'yi ecânibe tesellüm etmesinler, mutadları vechile bilâd-ı Arabiye'yi fûruht ve teslim ederek esmâniyle Türk memleketlerini imar etmesinler.

Ey millet-i mükerre-me-i Arabiye!

Muğtesibler sizi hangi derekelere düşürmekte olduklarını artık bilmelisin. Trablusgarb'ın nasıl satıldığını gördükten sonra bilâdın ve ciğerparelerin olan ebnâ-yı Arab'ın muhafazasında haklısın. Çünkü İttihatçılar o kadar zulüm ve i'tisaf ettiler ki millet-i Arabiye'nin hukukundan bazısını talep edenleri katl ve tehdid ediyorlar. Ey millet senin tûl müddet sükûtun ve derin uykun onları itma' etti. Ne vakit avâze-i hakkın yükselecek adalet kılıcın çekilecektir? Düşmanlarımız Havran, Kerkük ve Asir'de ricalimizi katl ve emvâlimizi nehble bilâdımızı tahrirlerini unuttun ise Yemen'in kurbanlarını ve

Arnavutluğun facialarını unuttun mu? Ey millet bu garip uykuda kalır isen hiç kimsenin gözüyle görmediği ve kulağıyla işitmediği şeyleri göreceksin. Arnavutluk ve Havran ve Kerkük ve Yemen ve Asir facialarını birden göreceksin, milletin nasıl koyunlar gibi zebh edildiğini göreceksin ve parlak tarihin sahifeleri nasıl kapattırıldığını göreceksin.

Ey Araplar milletlerin iradesi fevkinde ancak müntakim-i cebbârın iradesi vardır, milletin feryadı her sesin fevkindedir. Yapmak isteyen millet ölmez.

Haydi, haydi muharebe günlerine geliyoruz. Hazır olunuz, canlarımızı ölmeye müheyya kılınız. Artık selb ve nehb olduğumuz yeter ve çocuklarımıza edilen zulüm ve tazib kâfidir ve bilâdımıza edilen mahv ve tahrib kâfidir.

EK: 4

“Paris Arap Kongresi Davetnamesi”, Âliye Divân-ı Harb-i Örfisinde Tedkik Olunan Mesele-i Siyâsiye Hakkında İzahât, Dördüncü Ordu-yu Hümâyûn Tarafından Neşredilmiştir, Tanin Matbaası, Dersaadet, 1332, s.45-47.

Evlad-ı Arab'ı Davet

“Biz” Paris’te bulunan Araplarız; Avrupa gazetelerinin münâkaşatı ve mehafil-i umumiyede takip edilen siyasetin medlûlü, bilâd-ı Arabiye ve hususiyle vatanın goncası olan Suriye hakkında cereyan etmekte olan muhaberât-ı düveliyenin aldığı şekl-i kat-îye, bizlere kesb-i vekuf ettirdi. Bunun da merkezîyet usulünün müsavisinden mütevellid olduğunu ebnâ-yı Arap arasında anlamadık kimse kalmadı.

Bu hal bizi -işbu memlekette bulunan üç yüzü mütecaviz Arapları- içtimaa sevk etti. Ecdâd-ı âzâmımızın kanyla yoğrulmuş vatani ecnebilerin matbah-i enzarından vikaye, tahakküm ve istibdaddan tahlis ve ahalinin istediği vechile adem-i merkezîyet kavaidi üzerinden umûr-i dahiliyemizi ıslâhen kuvvetimizi bir kat daha tezyid ve bu surette vatanın işgal veya izmihlâli muhatarasını kat’ ve mezellet-i esareti ref’ ve enîn-i istibdâdı tahfif ve milletin hayatıyla oynayanlara karşı milletimizin zulüm ve istibdâda boyun eğmez, mezellet ve sükûneti kabul etmez olduğunu izhar için ittihazı muktezi tedabir hakkında mübâheseye koyulduk.

Ba’delmüdavele Suriyeliler tarafından gelecek Mart ayının nihayetlerinde bir Arap kongresi akdine ve kongreye bilâd-ı Arabiye’nin ekâbirinden ve Mısır’da ve Amerika’da ve Avrupa’da bulunan Suriyeliler’in fuzalâ ve ukalasından müteşekkil heyetler gönderilmesine karar verildi.

Bu kongre akdar-ı âlemdeki Araplar'ı temsil edeceği gibi ümmet-i Arabiye'nin tezamün-i içtima-ı ve siyasisine dair söz söylemek hakkını haiz olacaktır. Bu suretle milletimizin mez hasais-i kavmiyesi ve istihfaf edilemez bir menzile-i siyasiyesi bulunduğunu Avrupa milletlerine fiilen anlatmış olalım ve devlet-i Osmaniye'ye de adem-i merkeziyetin, hayatımızın kaidesi ve hayatın dahi hukukumuzdan en mukaddes bir hak olduğunu ve işbu ülkede ve devletin umûr-i harbiye, idariye, siyasiyesinde Arapların Türklerle ve kendi memleketlerinin idare-i dahiliyesinde ise bizzat kendi nefisleriyle müşterek olduğunu duyurmuş olalım.

Müctemiîn aralarından işbu davetnamede imzası olanları heyet-i idareye intihap etmişlerdir. İşbu heyet-i idare, kongrenin programını, vatan-ı azîzîn evlâdlarıyla Avrupalılar'ın ekâbiri ve Avrupa ve Amerika gazetelerinin mümessilleri huzurunda cereyan edecek mebâhisin esaslarını tanzim etti.

İşte mesâil müzakerâtın esası olacaktır:

1-Hayat-ı vataniye, işgale mukavemet

2-Osmanlı ülkesinde Araplar'ın hukuku

3-Adem-i merkeziyet esası üzerinde ıslâhâtın zaruri olduğu

4-Suriye'den ve Suriye'ye muhâceret

Kongre müzakerâtına nihayet verir vermez kararlarını tasdik ve tenfizi kendisine bir vazife ve bir hak bilen yere takdim edecektir.

Binaenaleyh küçük veyahut büyük olsun ümmet-i Arap için her kalbi atanı ve hususen cemiyetler rüesasını nidâ-yı vatana icâbet eylemeye davet eyeriz. Biz onlara itimat ediyor ve onlara bel bağıyoruz. Kongre, milletler nezdinde kavilhücce olduğunu ve kendi kuvvetini milletinin kuvvetinden aldığı lieclilizhar kongreye yâ heyetler

göndermek suretiyle veyahut gaye ve mukarrerâtını kabule dair telgraf veya mektuplar irsâliyle iştirak edilmelidir.

Millet, işte o vakt-i mevcudiyetini kaplayan bulutlar arasından fecr-i hissiyâtını idrâk eylemiş olacaktır.

Bu nuru karşılayıp gözleri kamaşana ve vazifesini bilip yapana selam.

Suriye’de Arap kongresi heyet-i idaresi:

Şarl Debas, Cemil Bey Rum, Avni Abdülhadi, Nedre Mıtran, Abdülgani el-Arisi, Şükrü Ganem, Cemil Bey Maluf, Muhammed el-Mahmasani.

Muhaberât heyet-i idare kâtibi namına olacaktır. İşte adres:

Abdülgani Arisi: 17 Klod Bernar.

EK: 5

“Kahtaniye Cemiyeti Tarafından Yayınlanan 1330 Tarihli Bir Bildiri”nin Türkçe çeviriyazısı ve tıpkıçekimi, BOA, DH-SYS-86/2/36/1-2.

Umum-i Ebna-yı Arab’a

Cenab-ı hak sizi ali ve namdar ve eski şöhret ve tealinizi iade buyursun. Ey sülale-i mülük ve pişdaran-ı ümem ve şu’ub ve akvamın velinimetleri! Biraz tevakkuf idüb ecdadınızın kabirleri içinden ve bu kadar asırlar arasından akseden nidaları dinleyiniz. Ecdadınız iza’a etmiş olduğunuz şöhreti telvis ve ihanet ettiğiniz şerefi unutmuş olduğunuzu ulum ve me’arifi sizden taleb idiyor. Uzak yerden gelen bu nidayı dinlemek savte mü’eddi olan uykunuzdan uyanmak zamanı artık hulul etti. Zira bu uyku sizden evvel gelenleri helak etmiştir. Cenab-ı hak diğerinden ibret almayan kimseyi başkasına ibret eder. El birliğiyle çalışınız tefrika ve muhasedeyi bertaraf ederek yekdil olunuz. Hadd ve tefrika bir kavmi istila edecek olursa muhakkak o kavmi perişan eder. Mukaddema olduğu gibi şimdi de din ve vatan ve servet sebab-i tefrika olmayarak yalnız ‘Arablıkda ictima idiniz. Kalkınız! Sarf-ı himmet idiniz ve “Kahtani Gençleri” mutemeri tarafından ittihaz olunan mukarreratın icrasını ifsar-ı sairede mukim Araplarla ba’de’l muhabere seyf ve kalemle taleb idiniz. Mukarrerat-ı mezkurenin mânası şudur:

1-Hükümet sizi kavlen ve fiilen hukukuna malik ve hür bir millet itibar etmelidir.

2-Hükümet ulum ve erbab-ı şarkiyeinin hazinesi olan lisan-ı Arabiyeyi resmen tanımalıdır.

3-Hükümet bilad-ı Arabiye’de zimam-ı hükümeti elinizde bulundurmalıdır. Çünkü siz kendinizi daha iyi biliyorsunuz ve biladınıza daha ahaksınız.

4-Arab asker vezaifini münhasıran memleketlerinde ifa-yı hizmet itmelidirler.

5-Hükümet mecalis-i umumiyenin tevsi-i' selahiyetine çalışmalıdır ki hükkam-ı irtikab ettikleri küçük ve büyük kusurlardan dolayı bu mecalise karşı mes'ul olsunlar.

6-Kabail-i Arabiye nüfusları muharrer olsun olmasın diğer şehirlerde mukim Arablar gibi hakk-ı intihaba nail olmalı ve mebus göndermelidirler.

İşte mu'temer-i Kahtaninin başlıca metalibi bundan ibaretdir.

Ey Araplar! Arabların şeref ve namusunun hakkı için uykunuzdan uyanınız. Cibin olmayınız. Zilletle hayat mevt şerefle mevt ise hayattır. Mutemer selamet-i vatana müteallik metalib hususunda diğer anasır ile birleşmeyi taht-ı karara almıştır. Binaenaleyh sizi mevad-ı atiyenin kabul ve tatbikine davet eder.

1-Hakiki bir meşrutiyet metin bir uhuvvet ve mükemmel bir hürriyet tesisi zımnında sizin zabıt ve askerleriniz diğer Türk ve Arnavud kodaman arkadaşlarıyla tevhid-i hareket itmelidirler.

2-Müddet-i hükümet harabi ve ihtilalden başka bir şeyi intac etmeyen şimdiki kabinenin iskatına say ve gayret etmelisiniz.

3-Meşrutiyete ve vatanperverliğe muhalif olarak her türlü hiyel ve desayisi ile intihab idilen işbu meclis-i hazırın feshine çalışmalısınız.

4-Hiçbir eser-i hayrı görülmeyen ve İttihat ve Terakki için çalışdığını bila-delil ifade eden cemiyet-i dağıyyeyi tenkiline gayret idiniz. Zira mezkur cemiyet bilad-ı mukaddese-i Osmaniyemizi şürur ve mefasıd ile doldurmuştur. İşbu cemiyetin hayat-ı vatan için mahv olması vatanın anın [onun] hayatı için mahv olmasından evladır.

Mütemer mütereddid olanları tesviye idüb hakikate avdet eylemeğe davet eder. Zira nasihat bey ve heba idilebilen şeylerin en kıymetdarıdır. Badiyede ve şehirlerde sakin bi'l- cümle Arab ve ara-yı aşair ve mekteb talebesini kamilen icra-yı faaliyet ve ibraz-ı gayrete davet ederiz ve başımıza her ne gelirse gelsin işbu programımızı tatbike mübaşeret

ideceğiz. Sultan Hamid devrinde fevkalade cerr ü sebat itmişdik. O sırada herkes Sultan Hamid'i gayr-i kabil-i sükut addederken müşarinileyh fena bir suretde yıkılmıştır. Kezalik Sultan Hamid'in zulm ve tuğyanda talebesi olup bu hususda kendisine kat kat tefavvuk eden ve ahaliyi iğfal eyleyen kimselerde böyle yıkılacaklardır. Çünkü velevki uzun müddet devam etmese bile zulm çok süremez. Tarih tekerrürden ibaretdir. Cenab-ı hak iş görenlerle beraberdir. Yaşasın millet ve vatan. Yaşasın Arabların terakkisini temin iden hakiki meşrutiyet.

مدرسه علمیه عالییه - قم

مجموعه نامه

- ۱- خادم من شده عطا و نایب و زکاتین و تقاضای عطا و جود و ...
- ۲- بیتا اندام و تنوع و توانمک و تقاضای ...
- ۳- عطر از سده و تقاضای ...
- ۴- شرف از سده و تقاضای ...
- ۵- شرف از سده و تقاضای ...
- ۶- شرف از سده و تقاضای ...
- ۷- شرف از سده و تقاضای ...
- ۸- شرف از سده و تقاضای ...
- ۹- شرف از سده و تقاضای ...
- ۱۰- شرف از سده و تقاضای ...
- ۱۱- شرف از سده و تقاضای ...
- ۱۲- شرف از سده و تقاضای ...
- ۱۳- شرف از سده و تقاضای ...
- ۱۴- شرف از سده و تقاضای ...
- ۱۵- شرف از سده و تقاضای ...
- ۱۶- شرف از سده و تقاضای ...
- ۱۷- شرف از سده و تقاضای ...
- ۱۸- شرف از سده و تقاضای ...
- ۱۹- شرف از سده و تقاضای ...
- ۲۰- شرف از سده و تقاضای ...

۱ - مضمون پر مشروطیت مندرجہ ذیل مضمون کو برصغیر ہندوستان کے لئے لکھا گیا ہے اور
 دیگر ملکوں کے لئے لکھا گیا ہے اور اس میں جو تبدیلیاں ہونگی ان سے متعلق
 ۲ - سن ۱۹۴۷ء کے آئین کے تحت ہندوستان کو دو حصوں میں تقسیم کیا گیا ہے اور
 ۳ - مضمون پر مشروطیت مندرجہ ذیل مضمون کو برصغیر ہندوستان کے لئے لکھا گیا ہے اور
 ۴ - مضمون پر مشروطیت مندرجہ ذیل مضمون کو برصغیر ہندوستان کے لئے لکھا گیا ہے اور
 ۵ - مضمون پر مشروطیت مندرجہ ذیل مضمون کو برصغیر ہندوستان کے لئے لکھا گیا ہے اور
 ۶ - مضمون پر مشروطیت مندرجہ ذیل مضمون کو برصغیر ہندوستان کے لئے لکھا گیا ہے اور
 ۷ - مضمون پر مشروطیت مندرجہ ذیل مضمون کو برصغیر ہندوستان کے لئے لکھا گیا ہے اور
 ۸ - مضمون پر مشروطیت مندرجہ ذیل مضمون کو برصغیر ہندوستان کے لئے لکھا گیا ہے اور
 ۹ - مضمون پر مشروطیت مندرجہ ذیل مضمون کو برصغیر ہندوستان کے لئے لکھا گیا ہے اور
 ۱۰ - مضمون پر مشروطیت مندرجہ ذیل مضمون کو برصغیر ہندوستان کے لئے لکھا گیا ہے اور

EK: 6

Arap Milliyetçilerince “Cemiyet üs-Suriyet ül-Arabiye” İmzasıyla Yayınlanan Bir Bildiri, Âliye Divân-ı Harb-i Örfisinde Tedkik Olunan Mesele-i Siyâsiye Hakkında İzahât, Dördüncü Ordu-yu Hümâyûn Tarafından Neşredilmiştir, Tanin Matbaası, Dersaadet, 1332, s.59-60.

Ey millet-i Arabiye, ey millet-i Arabiye'nin mebusları, ey millet-i Arabiye'nin gençleri, ey şarkın mecdinin varisleri, ey zulme boyun eğerek sabahlamayı kabul etmeyenler! Bu nidâ mezarlarında yatan ecdâdımızın nidâsıdır. Bu nidâ mezarında yatan medeniyetimizin enînidir. Bu nidâ, mezara giren tarihinizin haykırmasıdır. İşte o haklıdır. Haktan sonra ise ancak dalâlet gelir.

Tarihinizin safahâtına bir nazar atfediniz, memleketinizde Türk mesâibinden, en hakir ve en zelil milletlerin görmediği o muhrub sülâlenin zulüm ve i'tisafından âzâde kalmış bir ay, hatta bir gün bile geçmemiş olduğunu görürsünüz. Tarihimizde bunların mezalimini kaydetmedik bir sahife bile bulamayacaksınız.

Hangi Arap Endülüsü zikr eder ve Endülüs emirinin Frenklerin akınına karşı Türk padişahından istimdâd ettiğini ve Türk padişahı ise hilafet elden gider korkusuyla ona imdad vermediğini ve bu yüzden Endülüs'ün gittiğini ve Arap medeniyetinin Endülüs etrafında gömüldüğünü duyarsa dizleri tutulmaz. Hangi Arap, Türklerin Bağdad'da medeniyet-i Arabiye'yi yıkıp ve kütüphanelerdeki ulum ve edebiyât kitaplarını Dicle ve Fırat nehirlerine atıp köprü yaptıklarını balıklara yem bıraktıklarını tasavvur eder.

Hangi Arap, yüzbinlerce Arap öldürdükten sonra Türklerin Fransızlara teslim ettiği Tunus ve Cezayir'deki Arap kardeşini hatırlar da, müteessir olmaz ve sabahleyin bir Türk ile musafaha ettiği güne lanet etmez. Hangi Arap, Trablus ve Bereka'nın nasıl

satıldığını anlar ve sahralarında kurbanlarının haberlerini okur ve bunların simsarları Selanik'te Genç Türkler olduğunu öğrenir de yüreği parçalanmaz. Damarlarında şeref kanı cevelân eden ve Arap ismi uğruna kanı oynayan hangi Arap, Arapların kanıyla bulaşmış memleketlerinin ziyâ'ını, milletin istib'âdını havi tarihin bu sahifelerini okuyup bütün bu felaket ve musibetlerin yegâne sebebi Türkler olduğunu öğrenir ve kendi kavminden nefret etmez ve kılıcını bu yıkıcı bağilerin boyunlarına doğru çekmez.

Yemen ve Irak'a Arap askerleri sevkiyle ebnâ-yı Arap yekdiğerine kırdıran ve kendilerine kendi elleriyle hanümânları söndürtenin Talât ve arkadaşı olduğunu işitmediniz mi? Memleketlerinizden toplanan maarif âdatıyla Türk, Ermeni ve Yahudilerin tahsil için Avrupa'ya gönderilerek çocuklarınızın, yürek parçalarınızın bundan mahrum bırakıldığını bilmiyor musunuz? Yoksa Türklerin sizi istibdâdları altına aldıklarından itibaren itiyadâtınızı katl ettiklerini ve şimdi de evladları âsâr-ı Arabiye'nin mahvına uğraştıklarını öğrenemediniz mi?

Ey kavim, Paris'teki kongrenizi nasıl adem-i muvaffakiyetle neticelendirdiklerini ve size verdikleri mevâidi incâz eyleyerek âleme karşı sizlerle istihzâ ettiklerini ve Avrupa'da onlardan bir kırtipilin sizi tefrikaya düşürerek âleme maskara ettirmeye muktedir bulunduğunu anlattığını gördünüz.

Türklerle ne alâkanız vardır, Osmanlılıktan istifadeniz nedir? Ey muhrib Türklerin Müslüman olduklarını tevehhüm ediyorsanız, ve onların kardeşliğine ihtiramı kendinize bir vecibe biliyorsanız, size sorarız ki İslam'ın mecdini yıkan, bilâd-ı Arabiye'yi satan, Kur'an'ın naatini katleyleyen ve Türk alüftelerine sarf için Hicaz vilayetini rehnedenler Müslüman addedilir mi?

Bunun üzerine yapacağınız Şey vergi vermekten imtinâ' edip o para ile silah iŐtira etmektir. Tâ ki bu muhribleri memleketlerinizden tard edersiniz. Tarih bize altın yazılı bir ibret öğretti o da kan dökmeden hiçbir millet hürriyetini alamadığı hakikattir.

EK: 7

Basra Islah Cemiyeti'nin 1331'de Arapça Yayınladığı Bir Bildirinin Türkçe çevirisi ve özgün metnin tıpkıçekimi, BOA, DH-SYS-117/2/40/2-3.

Basra Vatanın Islahı Cemiyeti Genel Merkezi

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla ve ona sığınırız. Bu, kahraman askere ve onurlu Arap ümmetine ikinci çılgıktır:

Omuzlarında vatan savunmasını ve dinin himayesini taşıyan ve kılıçları Müslümanların vatanını Devlet-i Alî Osmanî'nin hürriyet ve istiklalini ve meşru otoritesini savunmak için kullanan ve hilafetin bayrağını gasıpların elinden alan ve gecesini gündüzünü bu saydığım şeylerin devamı için sürdüren, devletin hizmetinde ve milletin muhafazasında her türlü rahatlığından vazgeçen, uykularından feragat eden ve ailelerinden sevdiklerinden ayrılan kendini tehlikelere atan çeşitli meşakatlere katlanan, Allah'ın verdiği bu koruma görevini yerine getiren Kahtan'ın çocukları, size sesleniyorum. Allah'ın selamı, bereketi ve rahmeti hepinizin üzerine olsun. Bu ilmîni, meziyetlerini, onurunu size veren Allah halkı yarattığı zaman sizi Arap toplulukları olarak yarattı. Sizden Kureyş kabilesini seçti ve Kureyş'ten Nebi Muhammed El-Arabî'yi seçti. O, Tanrı tarafından temiz dini yaymak için halkın geneline müjdecî, hidayete erdirici ve uyarıcı olarak gönderilmiştir. Biz senin [Allah'ın] önceden gönderdiğin tebliğler ve peygamberlere uyduk. Eski gönderdiklerine inanıyoruz. [Kuran'dan alıntı:] “Yeni tebliğlerin inandırıcı olması için bir Peygamber gönderdik. Artık bahanesiz eskiye inancınız kalmasın”. Allah apaçık Arap diliyle Kuran'ı indirdi ve şeraitlerin şeraitini yaydı. Peygamber insanları, iyilikle vaaz ederek ve hizmetle Allah'ın yoluna davet etti. Sizin peygamberleriniz peygamberlerin en erdemlisidir. Kitabınız da kitapların en şereflişidir. Şeraitiniz de

şeraitlerin en hayırlısıdır. Lisanınız da en açık ve hitabî olandır. Ve siz Allah'ın en hayırlı halkısınız. Seçtikleri kullarından en seçkini sizlersiniz ve atalarınız bu dinin kökleri ve dallarıdır.

Arap toplulukları, siz hayırlıların ilkiniz ama sonunuz kötü [şer] olmasın. Sizden öncekiler kendi nefislerinden vazgeçerek ve omuzlarında kılıçlarıyla küffara karşı cihat ettiler, topraklarını korudular. Bu mücadele işgalciler ve baskıcılar atalarınız olan Arapların önünde boyun eğene kadar ve Batı milletlerini topraklarından uzaklaştıran kadar sürdü. Kalanlara da cizye vergisi salındı. Allah'ın emri meydana çıkana kadar adalet ve sadakat hüküm sürdüğünde bu adalet ve sadakatin yayılmasını Allah iyi kullarına miras olarak vermiştir. Vatanınızı savunmazsanız namusunuza kötü söz gelir. Birbirinize kızmayın, birbirinizin boğazına sarılmayın. Düşmanlarınız size karşı birleştiğinde galip gelmesinler. Bu sesleniş ve çağlık birlik sağlanana kadar gelmeye devam edecek. Sizden vatanınızı satmanız, dininizi değiştirmeniz ve boyun eğmeniz istendiğini siz bilemediniz. Sizin eşit olmamanız, şeraitinizin silinmesi, dilinizin terk edilmesi isteniyor. Meşru hukukunuz gasp ediliyor ve size ne diyeceğimizi bilemiyoruz. Bu suskunluğa diyecek bir şey bulamıyoruz. Kılıçlarınızın gücü kırıldı. Ondan sonra aşağılandınız ve ayaklar altına alındınız. Bu kadar cesarettten sonra korkaklaştınız. Değerli olmak yerine değersizliği kabul ettiniz. Bu vazgeçtiğiniz şeylerden dolayı çok yakında pişman olacaksınız. Orada pişmanlık işinize yaramayacak. Biz kötü haberi, akıbeti ve durumu size bildiriyoruz. Yine bildiriyoruz ki ortadan kaldırılmanız ve vatanınızın satılması konusunda önlem almanız için bunu yapıyoruz.

Bu öyle bir grup ki; günahkar elleriyle kötü giden hükümet durumunu daha da kötüleştirdi. İslam hilafetinin egemenliğini yağmaladı ve meşru haklarını gasp etti. Milleti kontrol altına aldı. Bu grup tehdit etmeye, öldürmeye vs. devam ediyor.

Ey kahraman askerler ve onurlu Arap milleti! Siz bizi kontrol eden bu grubun kim olduğunu biliyor musunuz? Bu grup suçsuz adamlardan bir çoğunu öldürmüş ve asmıştır. Bu bahtsız ve menfur olaylara yol açan söz konusu grup, Bulgaristan ve Bosna-Hersek'in bağımsızlığını satanlardır. Abdülhamit'i deviren bu grup, Yıldız sarayına saldırarak Abdülhamit'in mallarını, milyonlarca lirasını ve çeşitli mücevheratını yağmaladı. Borcu devletin omuzlarına yıktılar. İslam memleketlerini parçalayarak dağıttılar ve bu mezattan elde edilen parayla ise Avrupa başkentlerinde geziyorlar. Bu gezinin nedeni ise Avrupa başkentlerinden Yahudi toplamaktır. Onlar Filistin'i Siyonistlere satmak ve bir Yahudi Devleti kurmak istiyorlardı. Hatta Yahudileri Filistin'de toplayıp bağımsızlıklarını vermek istiyorlar. Millet hali budur. Bunun dışında Bağdat eski milletvekili Babanzade Hakkı Bey, Irak'a döndüğü zaman toplumun ileri gelenlerine müracaat etti. Bölgeyle ilgili Bab-ı Ali'ye sunmak amacıyla bir rapor hazırladı. O, bu raporda Bab-ı Ali'den Irak'ta bir örfi idarenin kurulmasını istedi. Babanzade Hakkı daha önce açıklanan o grupla bir araya gelip, Arapların ileri gelenlerini öldürdü ve peygamberin, Hz.Ali'nin, Hz.Hüseyin'in ve diğerlerinin hazinelerini satıp arkadaşlarıyla yiyordu.

Bu grup çoğunluğu Caferî olan Irak'ta iç çatışma çıkmasına sebep oluyor. Siz bunların kim oğlunu biliyor musunuz? Bunlar dinden ve vatandan vazgeçen yoldan çıkmış bir fırkadır. Bunlar İslam askerlerini Balkan muharebelerinde öldürerek Anlaşma Devletlerinin Rumeli vilayetlerini istila etmesine yol açmış bir fırkadır. Bütün bu yapılanlar merhum Nazım Paşanın işleri başarıya ulaşmasın diye yapılmıştır. Bunlar yaptıklarıyla Balkanlara Anlaşma Devletlerinin yerleşmesine neden oldu. İslam askerlerinin kahramanlığını gören Düvel-i Muazzama, Rumeli'de Müslümanların ırzlarına, kanlarına ve mallarına yönelmiştir. Onlara 'devletlerini koruyan Müslümanlar' denir mi?! Allah'tan af dilerim ki onlar Müslüman olsunlar! Onlar ki kafir, İslam'a tuzak kuran ve

onu yok etmek için ona kast edenlerdir. Bunlar bir ay içerisinde imparatorluk toprağını müzayede ile dağıtanlardır. Elden çıkarılan İmparatorluk toprakları üzerinde ümmetin ve aşiretlerin yayılmasını engelleyerek bir defada bu bölgeyi yabancılara satmışlardır. Gerçekleşen bu üzücü ve büyük olay Memalik-i İslamiyeye bitirici darbe olmuştur. Ah ve bir daha ah! Bu güruh, Devlet-i Alîye'ye, Arap ümmetine ve İslam dinine büyük bir borç ve yük yüklemiştir.

Ey kahraman asker! Ben sana korumakla mükellef olduğun dini soruyorum. Ey Arap aşiretleri! Sizin Arap namusunuzu soruyorum. Siz biliyor musunuz ki bu uğursuz firka ve bu dışarıdan gelen güruh, onurlu ve açık bir münasebetin içerisinde değiller. Bunlar doğuda geçmişi olan bir topluluk değiller ve dinde de eski değiller. Onlar rezil ve korsandırlar. Ve o kadar acizler ki kendi ırzlarını koruyamıyorlar. Öyle ki bunlar kendi dinlerini sakınmıyorlar. Çünkü insanın bütün gayreti dinini ve ırzını korumaya yöneliktir. İnkılabı başlatma kararı alanlar bu inkılap ile Osmanlı unsurlarının ayrışmasına, zorla Türkçe talimine, Kuran ve din dili olan Arapça'yı kaldırıp yerine Türkçe'nin geçmesine şiddet uygulayarak neden olmuşlardır. Bu dinden sapmış firka ve dışarıdan gelen güruhun lideri Ahmet Rıza Bey (Allah lanet etsin!) Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin diğer devletler içinde adımlarını sağlam atamamasına yol açmıştır. Bunlar yüzünden devlet dinden uzaklaşmaya devam ediyor.

Ey dinini sakınan kahraman asker ve onurlu Araplar topluluğu! Siz bu uğursuz güruhun 'Müslüman Halifeliği İmparatorluğu' adını almasına razı mısınız? Siz bu fırkanın Pazar gününü resmi tatil günü ilan etmesine razı mısınız? Dini saati, Avrupa saatine dönüştürmesine razı mısınız? Muhammed peygamberin şeriatını alaya alan ve din öğretimini engelleyen bu kötü düşünceye razı mısınız? Bu firka, peygamber yerine yazar

Ahmet Kemal Beyi lider olarak kabul ediyor ve son peygamberden daha faziletli olarak görüyor. Peki bütün bunlardan sonra hala sabır mı diyorsunuz?

Ey kahraman askerler ve onurlu Araplar! Allah'ın malını devletleştiren, Allah'ın kullarını kendine kul eden, yönetiminde baskı uygulayan, ümmetin hakkını gasp eden ve İslam hilafetini bozan bu güruha karşı hala suskunluğunuzu sürdüreceksiniz?

Ey kahraman askerler ve ey Araplar! Yönetimi elinde bulunduran bu uğursuz grup, olumsuzluğa giden bu süreci, bu bölgenin geleceğini ellerinde tutamayacaklarını anladıkları zaman Basra, Halep, Beyrut ve Suriye'de Müslim ve gayrimüslim cemaat ve grupları telef etmişlerdir. Sonra kendilerini ve mallarını koruyarak Arap yarımadasını gözden çıkarmışlardır. Onlar, sunulan ve ilan edilen adem-i merkezîyetçi programı kabul etmiyorlar ve talep edilen hakları vermiyorlar. Biz öyle bir darbe vuracağız ki savunmamızın ateşi ile küçüklüğü ve alçaklığı onlara tattıracağız. Araplara zarar veren, onların kötülüğünü isteyen kanunları tanımıyoruz ve onlara muhalefet edeceğiz. Çünkü bu hükümet gayri meşrudur. Bu ölümüne mücadele çağrısını diğer bölgelere de yaydık ve bu onurlu hak için diğer bölgelerden söz aldık.

Ey kahraman askerler! Kardeşlerimiz olan diğer İslam askerlerinin büyük bir çoğunluğu bu talep uğruna kendilerini kurban edeceklerini Allah'a söz verdiler. Bu mücadelede kardeşlerini yalnız bırakma! Bize elini uzat ve bizi kılıcınla koru. Devleti bozan, milleti telef eden, uğursuz, günahkar ve baskıcı fırkanın yaptıklarına karşı sessiz olmaktan dolayı Allah'ın yanında ilk sorumlu sensin! Din uğruna bunların öldürülmesi Allah'ın katında müşriklerin öldürülmesinden daha erdemli bir durumdur.

Siz Arap toplulukları kılıçlarınızı bileyiniz, birlik olunuz, ittifak olunuz ve tek bir el olunuz ve bu şerefli talep için birlik içinde kalkınız. Sizin hukukunuzu gasp eden sizi yok etmeye yönelik bu korsanları kaldırıp atın. Gelişmenizi, ilerlemenizi sağlayacak ve

hayatınızı geliştirecek, yurdunuzu yabancılara karşı koruyacak adem-i merkeziyeti ölümüne talep edin, bu konuda karamsarlığa düşmeyin. Eğer uzlaşıp anlaşırsanız ve onlara karşı hamle yaparsanız ve onların boğazına son kılıç darbesini indirirseniz talep ettiğiniz Şeylerin üzerinden inerler. Böylece onurunuzu tekrar kazanırsınız ve izzetinize geri dönersiniz. Atalarınızın büyüklüğünü onlara hatırlatırsınız. Size yaptıkları kötülüklerin karşılığını onlara verirsiniz. Siz birbirinizden ayrılmayın ki kaybetmeyesiniz. Sabredin, Allah sabredenlerdendir.

Vatanın Islahı Cemiyeti

Genel Merkezi

Basra, 1331

